EUROPA & SKULDEN

NIKLAS EKDAL

»Om vi har kunskap om vår karta och vår historia förstår vi bättre dagens turbulenta värld. Niklas Ekdal tar oss i sin bok med på en spännande resa i tid och rum genom världens konfliktområden. Dagens problem framstår paradoxalt nog både tydligare och mer komplexa efter Ekdals mångsidiga genomlysning.«

Jan Eliasson, ambassadör och f.d. utrikesminister

EUROPA & SKULDEN

NIKLAS EKDAL

EUROPA & SKULDEN

FRÅN FÖRSTA TILL FJÄRDE VÄRLDSKRIGET

SNS FÖRLAG

SNS Förlag
Box 5629
114 86 Stockholm
Telefon: 08-507 025 00
Telefax: 08-507 025 25
order@sns.se
www.sns.se

SNS – Studieförbundet Näringsliv och Samhälle – är ett fristående nätverk av opinionsbildare och beslutsfattare i privat och offentlig sektor. SNS vill genom forskning, bokutgivning och möten bidra till debatt och rationella beslut i samhällsfrågor.

Europa & skulden
Från första till fjärde världskriget
Niklas Ekdal
Första upplagan
Första tryckningen

© 2008 Författaren och SNS Förlag
Grafisk form: Lena Eklund
Tryck: 08Tryck, Stockholm 2008
ISBN 978-91-85695-84-3

INNEHÅLL

Förord 9

DEL 1

1. KRIG I VÅR TID

Primalkatastrofen 13
Från Churchill till Saddam 16
Döden från luften 20
Europas långa skuggor 23
Torterarnas frihet 27
Vykort från framtiden 29
Deppigt i Davos 34
Flört med fundamentalister 37
Viljans tragedi 40

2. LYCKLIGA GATAN

Det sömniga imperiet 44
187 miljoner krigsoffer 46

3. ALLA KATASTROFERS MODER

Laboratoriet ovanpå kyrkogården 49
Det första folkmordet 54
Tysklands skuld till kriget 58

DEL 2

4. DEN GEOPOLITISKA KOPPLINGEN

Från Osmanska riket till USA 62
Repris i Mesopotamien 66
På kajen i Smyrna 73

5. DEN KULTURELLA OCH PSYKOLOGISKA KOPPLINGEN

Megaterrorns födelse 77
Massmediernas ledarkult 80
Den muntra duellen 83
Löftet om paradisets fröjder 88

6. DEN IDEOLOGISKA KOPPLINGEN

Revolutioner och heliga krig 93
Woodrow Wilson går igen 98
Teknokraternas triumf 102

7. DEN TEKNISKA OCH TAKTISKA KOPPLINGEN

Terrorns globalisering 104
Teknikens begränsningar 108

DEL 3

8. BLODIGA HALVMÅNEN

Nihilismens seger över upplysningen 111
Krig mellan idéer 116
Det moderna martyrskapet 119
Fundamentalism och dubbelmoral 122

9. IMPERIET SLÅR TILLBAKA

Handling utan visioner 125
Vilhelm II i Washington 130
Rättsrötans höga pris 133

10. ALDRIG MER

Apokalypsens ryttare 137
Globaliseringen är inget skydd 139
Statistiskt facit till framtiden 141
Europas historiska plikt 146

Vem är det 149
Litteratur 163
Författarens tack 169
Register 171

FÖRORD

Den här essän mognade i tre överlappande etapper. Först genom mina egna resor som storögd besökare i Mellanöstern från 1972 och framåt, i Europa före och efter Berlinmurens fall, som FN-officer (Libanon 1984–1986, Saudiarabien och Kuwait 1991) och som ambulerande ledarskribent (Expressen under 1990-talet, Dagens Nyheter under 2000-talet).

Etapp två utgjordes av ett halvår i Oxford 2004–2005, då jag som *Reuters fellow* vid Green College och St Antony's College hade förmånen att få gå på djupet med första världskriget, den epok som format denna konfliktfyllda del av världen från Balkan till Bagdad. Jag kom till England för att studera den geopolitiska kopplingen mellan händelserna 1914–1918 och det pågående »kriget mot terrorismen«. Mitt fokus låg på arvet efter det Osmanska imperiet, men jag fann att trådarna mellan dessa både världsomspännande konflikter, första världskriget och kriget mot terrorismen, var lika mycket kulturella, psykologiska och ideologiska som geografiska.

Den första terrorhandlingen med globala implikationer iscensattes 1914 och det första planerade folkmordet 1915. Världskrigets industriella slakt utplånade 1800-talets globalisering, och ledde vidare till fascism, nazism och kommunism, till ett än värre andra världskrig. Det kalla kriget som därpå följde hade sånär kunnat sluta med Harmagedon.

Sista etappen på vägen till denna analys var mina år som chef för DN:s ledaravdelningen, vilka råkade sammanfalla med George W. Bushs presidentskap i USA. Bushadministrationen utropade kriget mot terrorismen efter attackerna den 11 september 2001. De militanta islamisternas gränsöverskridande jihad och sekulariserade regimers motdrag under 2000-talet faller in i en lång kedja av relaterade händelser. Den ena tragedin har lett till den andra. Historien upprepade sig som tragedi framför allt i Irak, med fängelsehålan Abu Ghraib som mörkrets hjärta.

Att i Oxfords arkiv läsa 1918 års euforiska brittiska rapporter om det befriade Mesopotamiens framtid, samtidigt som en amerikansk president och en brittisk premiärminister säger samma saker i realtid (2005), var en hisnande upplevelse. Den vite mannens börda förblir sig märkvärdigt lik. Motiveringarna för att den måste bäras är desamma och motståndet från dem som ska civiliseras lika hårt som förr.

Essän inleds med några personliga intryck av väpnade konflikter och politiska processer i modern tid, från Sarajevo, Beirut, Jerusalem, Kairo, Riyad och Kuwait, till Stockholm, Davos, London och New York. Tidsspannet är 1970-tal till 2000-tal.

Andra delen, kapitel 4–7, är en analys av den europeiska utrikespolitik och idévärld som legat bakom så många av dessa blodbad.

Avslutningsvis summerar jag i kapitel 8–10 konsekvenserna av det moderna »kriget mot terrorismen«. Summeringen sker i skarven mellan en hårt kritiserad amerikansk president och en efterträdare med stora förväntningar på sig att återupprätta USA:s internationella anseende.

Sist i boken finns en lista över de namn som nämns i texten, med en kort presentation och personlig kommentar om var och en.

Min tes är att omvälvningarna 1914–1918 gav upphov till de flesta av vår tids säkerhetspolitiska problem. De utgör början till den moderna erans nihilistiska och industrialiserade våld, både från staters och terroristorganisationers sida. Genom att studera första världskriget och dra paralleller mellan nu och då, ökar vi förståelsen för den värld vi lever i, och för komplexiteten i de utmaningar vi står inför.

Många skulle invända att det totala kriget föds med Napoleon efter den franska revolutionen, eller med de tekniska landvinningar som manifesteras under det amerikanska inbördeskriget. Andra skulle peka på att fenomen som terrorism och våldsam, religiös radikalism har betydligt fler än nittio år på nacken. En del kan ifrågasätta den geografiska avgränsningen: Är det inte i sig ett uttryck för eurocentrism och orientalism att skriva den historiska skulden på Europas konto, och därmed befria araber, perser, afrikaner, indier, japaner, kineser och andra från ansvar?

Avsikten är inte att presentera en heltäckande, objektiv historieskrivning. Ordet essä härstammar från latinets *exiagium* och betyder »försök«. Detta är ett försök att göra *ett* utsnitt i det förflutna, *en* avgränsning i tid och rum, som erbjuder *en* möjlig tolkning av nuet.

Först är det på sin plats att definiera begreppet terrorism. I vid mening kan terrorism beskrivas som användande av våld för att genom skräck uppnå politiska eller religiösa mål. Man kan sedan snäva in fenomenet genom ett antal möjliga avgränsningar: våld som själv-

ändamål, våld i symbios med massmedier, våld mot slumpvis utvalda offer, våld som den »svages« vapen mot en starkare eller bättre organiserad motståndare.

I äldre uppslagsböcker definieras terrorism rätt och slätt som »skräckvälde«, alltså en våldsam form av maktutövning. I vår tid associeras begreppet i högre grad med maktlöshet, en blodig genväg till uppmärksamhet och politiska effekter som inte kan uppnås med konventionella medel. Hänsynslösheten och det gränsöverskridande draget är dock en konstant, från den franska revolutionens Maximilien Robespierre för två hundra år sedan till det heliga krigets Usama bin Ladin i dag.

Epoken kring första världskriget kan beskrivas som den »demokratiska« terrorismens genombrott, via fenomen som moderna massmedier, de ryska anarkisterna och det mord på en österrikisk tronföljare, Franz Ferdinand, som utlöste stormaktskonflikten 1914. Som politiskt mord var attentatet i Sarajevo en irrationell handling, men som utlösare av kaos och skräck förblir den oöverträffad. I denna essä argumenterar jag för att även slagfältets industriella terror och terror mot civilbefolkning i form av flygbombning, ingick i våldets demokratisering vid 1900-talets början.

NIKLAS EKDAL
Stockholm i november 2008

1. KRIG I VÅR TID

Primalkatastrofen

September 1993. Vi drar åt säkerhetsbältena och sätter fötterna på skyddsvästarna för att de ska ligga still. Piloten lägger Herculesplanet i en brant dykning inför landningen. Bara ett kort hopp från Natobasen Falconara i Italien över till Bosnien på andra sidan av det grunda Adriatiska havet, samtidigt en resa bakåt i tiden. Kanske till 1914, när Sarajevo blev epicentrum för den största katastrof som mänskligheten någonsin dragit ner över sig själv. Kanske ända till 1389, när det skavde som värst mellan den kristna och muslimska världen, just i dessa bergiga trakter.

Något skaver fortfarande, även om européerna tror att de har lämnat det förflutna bakom sig. Bosnien befinner sig i inbördeskrig längs medeltida skiljelinjer. Hundratusentals människor är på flykt. Tiotusentals kvinnor blir våldtagna som ett led i den etniska rensningen.

Journalisten Ozren Kebo skriver uppgivet:

»I det här landet har inte en enda generation dött en naturligt död, för varje ny generation har det funnits ett nytt krig, berett att meja ner den.«

Sarajevo är belägrat. Enligt FN-statistiken har stadens genomsnittliga invånare gått ner femton kilo under lika många månaders krig. Minst nio tusen av Sarajevoborna har dödats.

För att ta sig igenom inringningen måste man störtdyka med ett klumpigt transportplan. Det är enda sättet att undvika beskjutningen från milisernas eldhandvapen på kullarna nedanför. FN håller staden vid liv, nätt och jämnt, men bidrar därmed också till att smörja krigsapparaten.

Europa tror inte sina ögon. Hur är detta möjligt i en världsdel som just skrivit under Maastrichtfördraget om en europeisk union och evig fred?

Det är inte bara möjligt utan kanske också oundvikligt. När det jugoslaviska locket lyfts av, och etnicitet ersätter statens ideologi, visar det sig att urgamla konflikter och djupt rotad misstänksamhet bubblar bland befolkningen, i ett land rustat till tänderna. Slovenien, Krajina, Slavonien, Bosnien, Hercegovina – en efter en faller de sydslaviska provinserna för det inre trycket, som dominobrickor tillbaka mot det multietniska Sarajevo.

En mansålder tidigare, den 28 juni 1914, träffades den österrikiske tronföljaren Franz Ferdinand här av serbnationalisten Gavrilo Princips dödande kula. På samma gator gör människor nu »*The Sarajevo Shuffle*«, småspringer framåtlutade för att undvika krypskyttarna.

Cirkeln sluts. För ett ögonblick löper historiens trådar samman i en enda punkt: staden där första världskriget utlöstes och där generationer av terrorister lärde sig att en individs radikala handling kan förändra en hel värld.

När världskriget tog slut 1918 och Gavrilo Princip dog i sitt böhmiska fängelse, hade fyra imperiemakter störtats. Drygt ett år senare var nya nationsgränser dragna på Balkan och i Mellanöstern, de gränser som borgat för en så tragisk fortsättning.

Medan Bosnien blöder deklarerar den amerikanske utrikesministern James Baker frankt: *»We don't have a dog in that fight«* – ett eko av Otto von Bismarcks bevingade ord om att Balkan inte var värt en droppe av en pommersk grenadjärs blod. Baker har fel, ska det visa sig, för allt hänger ihop i en förvriden kedja.

År 1993 påminner Balkankrigen oss om det förflutna, men samma år inträffar två saker som varslar om framtiden:

I slaget om Mogadishu stupar arton amerikaner och tusen somalier. Bilden av dödade amerikaner som släpas genom Mogadishus gator resulterar i att USA drar tillbaka sina styrkor, som ursprungligen skickades till Somalia för att avhjälpa en humanitär kris: *»Operation Provide Relief«* under president George H. W. Bush. Operationen utvecklas under Bill Clinton till ett nationsbyggarprojekt, som slutar i blodbad.

I garaget under World Trade Center i New York parkeras en hyrd van med sju hundra kilo sprängämnen. Avsikten är att välta den ena skyskrapan mot den andra, men tack vare att bilen står på fel ställe begränsas skadan till ett trettio meters hål genom fyra lager betong, sex dödsoffer och tusen skadade.

Hjärnan bakom attacken, Ramzi Yousef, är född i Kuwait, men hans bombexpert Abdul Rahman Yasin kommer från Irak. I ett brev till New Yorks tidningar ställer Yousef tre krav: stopp för all amerikansk hjälp till Israel, stopp för diplomatiska förbindelser mellan USA och Israel och stopp för amerikansk inblandning i Mellanösterns inre angelägenheter. USA ut ur den gamla världen! Det låter som 1917 fast tvärtom. Den amerikanske presidenten Woodrow Wilsons filosofi om nationellt självbestämmande för folken bortom haven tycks också den ha gått varvet runt.

Åtta år senare ska egyptiern Muhammad Atta lyckas med det som Ramzi Yousef och hans kumpaner misslyckades med – att välta World Trade Centers tvillingtorn. Flygkapningarna den 11 september blir 2000-talets skott i Sarajevo, startsignalen för ett fjärde världskrig, »kriget mot terrorismen«. Precis som på inbördeskrigets Balkan kan de geografiska och psykologiska förutsättningarna spåras tillbaka till året för primalkatastrofen: 1914.

Från Churchill till Saddam

Februari 1991. På en dammig grusplan utanför Saudiarabiens huvudstad Riyad slår vi upp ett svenskt fältsjukhus, då och då avbrutna av larm om inkommande Scud-missiler från Irak. I fyrtio år har Sverige pläderat för ett handlingskraftigt FN som ska ingripa mot internationella fridstörare, och för första gången fungerar det enligt regelboken. USA skickar femhundra tusen man för att befria Kuwait från Saddam Husseins ockuperande arméer. Sverige sänder några tält med röda kors på. Medan en unik koalition samlas med FN:s mandat i ryggen, är vi svenskar fortfarande kvar i den högre sfär ovanför stormaktskonkurrensen dit Karl XIV Johan lyfte oss på 1800-talet.

Några dagar före markoffensiven går jag runt i de tomma operationstälten med den brittiske Mellanösternkorespondenten Robert Fisk. Han ser mig i ögonen och säger:

»Mr Ekdal, this is going to be a terrible disaster.«

I flera år ska jag tänka att han hade fel. Den amerikanska, brittiska och franska krigsmaskinen kör aldrig fast i öknen som reportern förutsagt. Saddam lyckas inte leverera *»The Mother of all Battles«*. I stäl-

let är markstriden över på fyra dagar, när Iraks tvångsrekryterade armé löses upp och kapitulerar, ofta utan att skjuta ett enda skott. De irakiska frontsoldaterna hälsar FN-koalitionen som en befriare. Den spillra som når det svenska sjukhuset tror att de har kommit till himlen, efter månader i kläm mellan amerikanernas bomber och Saddams dödspatruller.

Robert Fisk får ändå rätt så småningom, fast på ett annat sätt än han tänkte sig. Liksom fredsslutet efter första världskriget sådde fröet till det andra, sår det oavslutade kriget mot Saddam Hussein 1991 fröet till invasionen 2003.

Eftersom diktatorn i Bagdad sitter kvar vid makten och envisas med att trotsa världssamfundet blir det FN-sanktioner, förödande för den irakiska civilbefolkningen, och fortsatt amerikansk militär närvaro på den arabiska halvön. Jag besöker Kuwait City dagarna efter befrielsen 1991 och ser vad Saddam är kapabel till: himlen kolsvart av hundratals oljekällor som satts i brand, natt klockan tolv på dagen, Persiska viken bubblande av utsläppt olja. En stad av lyxiga bankpalats plundrad och plågad till en urblåst ruin. Tusentals kuwaitier tagna som gisslan, mördade eller misshandlade i ockupanternas tortyrkamrar.

Det är ett misstag att inte avsätta krigsförbytaren som ligger bakom denna ragnarök, som tidigare orsakat en miljon människors död i kriget mot Iran och som begått obeskrivliga övergrepp på den egna befolkningen. Men president George Bush den äldre har gett sitt ord till de arabiska koalitionsbröderna och respekterar FN-resolutionen: ingen marsch mot Bagdad. I stället stannar amerikanska styrkor kvar i regionen som försäkring mot framtida irakisk revanschism.

Halvvägs mellan Kuwaitkriget 1991 och 11-septemberattackerna 2001 – i juni 1996 – smäller en enorm bomb vid bostadskomplexet Khobar Towers i saudiska Dahran. Den dödar nitton amerikanska militärer och sårar hundratals civila av olika nationaliteter. USA:s närvaro i landet har väckt en helig vrede. Dess främsta uttolkare och exploatör är en man vid namn Usama bin Ladin, en miljardär som härdats av motståndskampen mot Sovjetunionen i Afghanistan, som lärt sig att supermakter är kolosser på lerfötter om man bara slår till på rätt ställe.

För sina trollbundna besökare i exilen, först i Sudan, sedan åter i Afghanistan, predikar Usama bin Ladin:

»Olja är inte den enda orsaken till att USA ockuperar Mellanöstern. Det finns andra skäl, främst den amerikansk-sionistiska alliansen, som är full av fruktan för islams makt och för Meckas och Medinas land. De fruktar att en islamisk renässans ska dränka Israel. Vi är övertygade om att vi kommer att döda judarna i Palestina. Vi är övertygade om att vi med Allahs hjälp ska triumfera över de amerikanska styrkorna. Deras anspråk på att skydda Arabien mot Saddam är lögn, hela frågan om Saddam är ett trick.«

I den saudiske terroristledarens retorik glider USA och Israel ihop till en och samma demon. Det finns inte ett enda tillkortakommande i den muslimska världen som inte kan skyllas på den sionistiska axeln, från vattenbrist och arbetslöshet till stigande livsmedelspriser och konflikter araber emellan. Väst är problemet, islam är lösningen. Framför allt rasar Usama bin Ladin mot den amerikanska närvaron i Saudiarabien efter 1990. Det är den slutliga skymfen, att araberna inte orkar försvara sig själva:

»När amerikanska trupper gick in i landet som vaktar de två heli-

ga platserna blev det starka protester från skriftlärda och Koranstudenter. Den saudiska regimens misstag att bjuda in de amerikanska trupperna avslöjade dess bedrägeri. Den stödde nationer som stred mot muslimer.«

Första världskriget ledde till bildandet av den konstlade staten Irak, som ledde till allt värre despoter i Bagdad med Saddam Hussein som slutresultat. Saddam ledde till invasionen i Kuwait, som ledde till det första Gulfkriget, som ledde till permanent amerikansk truppnärvaro på den arabiska halvön, som ledde till attackerna den 11 september, som ledde till USA:s ockupation av Irak 2003.

När Usama bin Ladin i en annan av sina febriga monologer talar om muslimers lidande »de senaste åttio åren«, förstår folk i väst först inte vad han menar. Det är en referens till det glömda årtalet 1918, när arabvärldens svaghet bekräftas genom att regionens gränser ritas om i fjärran huvudstäder i väst. Löften om självstyre, som bland andra den brittiske agenten T.E. Lawrence förmedlade, skulle aldrig infrias.

Liksom efter striden mot Sovjetunionen i Afghanistan på 1980-talet hade de arabiska kämparna efter kampen mot det Osmanska riket på 1910-talet en överdriven uppfattning om sin egen insats. De råkar hamna på den vinnande sidan och kräver en respekt som de inte får.

Den arabiska revolten i öknen under första världskriget underblåstes av britterna, och förevigades av »Lawrence av Arabien«. Den muslimska revolten mot Sovjetunionen i Afghanistan under det kalla kriget underblåstes av USA. Lösningen på *ett* strategiskt problem sår gång på gång fröet till ett annat.

Främsta orsaken till turbulensen och den främmande inblandningen i Mellanöstern är dock (förutom oljan) arabvärldens egen svaghet och stagnation, från den mongoliska erövringen av Bagdad 1258 fram till våra dagar. Om inte Winston Churchills Storbritannien hade ritat upp regionens nutida karta, skulle någon annan stormakt ha gjort det.

Döden från luften

Oktober 2001. Långsamt som ett begravningståg rör sig kön av nyfikna förbi Ground Zero på nedre Manhattan, där lastbil efter lastbil forslar i väg spillrorna av World Trade Center till uppsamlingsplatsen i New Jersey. Ett långt klotterplank med hjärtskärande brev, barnteckningar, kärleksförklaringar. Ett stämningsläge mellan chock och beslutsamhet.

New York är en annan stad än före attacken. Den överjordiska, kosmopolitiska mötesplatsen har fallit till marken, integrerats i ett USA där stjärnbaneret signalerar patriotism snarare än universalism. Det hjälper föga att Bruce Springsteen diktar allmänmänskligt om »My City of Ruins« – nu är det George W. Bush från Texas som har initiativet. USA:s hjärta graviterar från den attackerade, liberala kusten till det skyddade, konservativa inlandet.

Jag tänker på Sarajevo 1993. Också där var det fullt av amerikanska flaggor i fönstren, eftersom bosniernas sista hopp stod till världens största, starkaste och mest idealistiska demokrati.

För första gången sedan Pearl Harbor 1941 och för första gången någonsin på USA:s fastland har amerikaner själva nu fallit offer för döden från luften. Den kom i skepnad av några män med pappers-

knivar som hjälpligt lärt sig att styra passagerarflygplan. Den amerikanska responsen blir den mest asymmetriska sedan Tyskland och Frankrike förklarade varandra krig på grund av ett skott i Sarajevo åttiosju år tidigare.

Inom loppet av arton månader invaderar amerikanska trupper Afghanistan och Irak. Det är två straffexpeditioner mot politiska krafter som USA tidigare har stöttat: Usama bin Ladin som bekämpade Sovjetunionen i Afghanistan och Saddam Hussein som bekämpade Iran. En religiös förbrytare och en sekulariserad. En perverterad idealist och en perverterad cyniker. Dock var de utan koppling till varandra, som Washington i ett skede gör gällande.

Usama bin Ladin blir rikligt belönad för sin investering i 11 september-dåden, när USA förvandlar Irak från en centralstyrd, sekulariserad diktatur till en kaotisk tummelplats för islamister. Bushadministrationen spelar al-Qaida i händerna. Men Usama bin Ladin underskattar USA, precis som Adolf Hitler och Hideki Tojo gjorde under andra världskriget.

Al-Qaida-ledaren har tagit intryck av USA:s agerande i Libanon och Somalia, 1983 respektive 1993, när en enda välriktad attack räckte för att supermakten skulle dra sig ur striden med svansen mellan benen. I de militanta islamisternas perspektiv är demokratins omsorg om människoliv ett tecken på svaghet. De bortser då från fyra faktorer:

Marinkårsoperationerna i Beirut 1983 och Mogadishu 1993 var främst humanitära, det saknades direkta hot mot USA. Ett angrepp på amerikansk mark är något helt annat, vilket Japan fick erfara efter Pearl Harbor 1941 och al-Qaida har fått erfara efter 2001. I

sådana lägen visar USA oöverträffad beslutsamhet, uthållighet och räckvidd.

För det andra skiljer sig USA från Leonid Brezjnevs Sovjetunionen och Saddam Husseins Irak, genom att dess politik har demokratisk legitimitet och ett mått av folklig förankring. Det betyder stöd på hemmafronten och en motivation och initiativförmåga hos de militära förbanden som varken diktaturer med tvångskommenderade soldater eller terroristorganisationer kan matcha. Det öppna samhället är inte bara överlägset i fred utan framför allt i krig – det är en av 1900-talets tydligaste lärdomar.

Materiellt och teknologiskt är USA den mest potenta makt som världen hittills har skådat. De militära instrumenten har sina begränsningar, vilket ska visa sig i både Afghanistan och Irak, men de är ändå tillräckliga för att tvinga ett nätverk som al-Qaida in i skuggorna och försvåra dess operationer.

För det fjärde har USA i kraft av sin ekonomiska, politiska och militära styrka möjlighet att sätta press på nästan samtliga världens länder. *»You're either with us or with the terrorists«*, säger president George W. Bush i ett karaktäristiskt uttalande. För länder som Pakistan, Afghanistan, Saudiarabien och Egypten – frontstater i kampen mellan sekularism och fundamentalism – är det i grunden en digital fråga, läge ett eller läge noll, även om många ledare försöker inta två positioner samtidigt under trycket av en växande folklig religiositet.

Den amerikanska 11 september-rapporten daterar starten för det totala kriget mellan al-Qaida och USA till februari 1998, när Usama bin Ladin utfärdar ett religiöst påbud om alla muslimers plikt att

mörda amerikaner. Några månader senare utvecklar saudiern tankegången i en TV-intervju med ABC:

»Vi anser att amerikanerna är de största tjuvarna och de värsta terroristerna i världen i dag. Ingenting kan stoppa dem, utom kanske vedergällning med samma mynt. Vi gör ingen skillnad mellan militärer och civila. För oss är samtliga måltavlor.«

»I dag är vi alla amerikaner«, svarar tidningar världen över efter 11 september-attackerna. Det massiva stödet till USA ska dock snart förskingras av en inkompetent administration i Washington.

Europas långa skuggor

Juni 1986. Med blå basker på huvudet och blågult kors på ärmen promenerar jag genom det sönderskjutna, muslimskt dominerade Väst-Beirut, en kasse nyss inköpta böcker i handen. Män med långa skägg och kalasjnikovs följer mig med blickarna: Hizbollahmilisen, den snabbast växande maktfaktorn i krigets Libanon.

Svenska flaggan och FN-emblemet känns som ett skydd i den nervösa miljön. Höjden av naivitet ska det visa sig, för här vandrar man genom en berättelse betydligt äldre än folkrätten, FN och Sveriges neutralitetspolitik. Det kristna korset är en provokation mot islamisterna, en symbol för korståg och penetration västerifrån av Mellanöstern, för en civilisationernas kamp som vi i vårt sekulariserade svenska samhälle har förträngt.

FN har ännu inte blivit den måltavla det ska bli i Somalia och Irak, men kidnappningar av västerlänningar är en av Hizbollahs specialiteter, vid sidan av självmordsbomber. Under 1980-talet försvinner många utlänningar i Libanon in i årslång fångenskap, framför

allt amerikaner och britter men också schweizare och ryssar – vem som helst som råkar komma i Hizbollahs väg och kan användas i utpressningssyfte.

Varifrån kommer denna dystra religiositet, fanatiska radikalisering och nonchalans för mellanmänskliga normer?

En viktig komponent har importerats österifrån, från den islamiska revolutionens Iran via Syrien. Hizbollah är shiitiskt, liksom Irans styrande skikt. Kulten av självmordsattacker och martyrskap fick en renässans under det iranska försvarskriget mot Irak. Hatet mot USA och Israel är en enande faktor liksom shias traditionella underordning – under kristna i Libanon, under judisk strategisk dominans och sunniislamisk politisk dominans i Mellanöstern, under västvärldens ekonomiska och kulturella dominans globalt.

Den islamistiska radikaliseringen i Libanon har gått rasande fort, sedan inbördeskriget bröt ut 1975, efter revolutionen i Iran 1979 och särskilt efter Israels invasion i Libanon 1982. Den shiamuslimska befolkningen i södra Libanon var en av regionens mest sekulariserade, föga intresserad av att bråka med judiska och kristna grannar. Israel invaderar för att krossa PLO som militärt hot och den palestinska nationalismen som politiskt hot, men det är Libanons fattiga shiiter som får betala det högsta priset.

Månad för månad tappar shiiternas världsliga Amal-milis mark till religiösa Hizbollah, som vill befria inte bara libanesisk mark från främmande ockupation utan också återta det heliga Jerusalem. En nationell befrielserörelse transformeras till en fundamentalistisk, gränsöverskridande kamporganisation. I södra Libanon, där det svenska FN-sjukhuset ligger, är processen fysiskt påtaglig: allt mer

hotfull graffitti på murarna, fler kvinnor med slöjor och män med växande skägg och allvarliga blickar.

När centralmakten bryter samman får Hizbollahs sociala arbete större betydelse, inte minst genom de resurser som tillförs via iranska och syriska sponsorer. När Hizbollah firar militära framgångar – som självmordsbomben mot amerikanska marinkårens förläggning i Beirut 1983 eller Israels reträtt från södra Libanon 2000 – ökar organisationens prestige och därmed lockelsen i en islamistisk livshållning. I en kaotisk verklighet blir religionen människors sista hopp.

Iran och Israel är viktiga yttre faktorer i denna process, men rötterna finns i Libanons egen historia. Liksom Jugoslavien och Irak är detta ett konstlat land, ett konglomerat av kulturer utan sammanhållande kitt, skapat i efterdyningarna av första världskriget. Fram till 1920 sammanfaller Libanons historia med Syriens. Men när det Osmanska imperiet upplöses, blir landet ett franskt mandat i enlighet med Sykes-Picot-avtalet från 1916. Segrarmakterna delar på bytet.

Vid självständigheten 1944 fryses den komplicerade maktdelningen mellan landets olika grupper, så att deputerandekammaren ska innehålla ett bestämt antal maroniter, grekisk-ortodoxa, grekisk-katoliker, armenisk-ortodoxa, armenisk-katoliker, protestanter, druser, sunniter och shiiter. Enligt »nationella pakten« ska den parlamentariska proportionen mellan kristna och muslimer vara 6:5, presidenten ska alltid vara en kristen, premiärministern en sunnimuslim och talmannen i parlamentet en shiamuslim. Maktfördelningen är bland annat baserad på en folkräkning från 1932, men när de demografiska förutsättningarna skiftar till följd av högre födelsetal

bland muslimerna sätts den sköra balansen under allt större press. Inbördeskrig utbryter första gången 1958, och i allvarligare form 1975. PLO:s närvaro som en stat i staten blir den utlösande faktorn.

När jag går genom Väst-Beirut har jag en märklig blandning av böcker i handen, inköpta på affärsgatan Hamra. Där finns ett antal titlar som säkert skulle väcka Hizbollahmännens vrede, om de stoppade mig för att titta efter, men där finns också något som både de och palestinierna skulle uppskatta: »Sions Vises Protokoll«, den ökända förfalskningen om en judisk världskonspiration, alla antisemiters favoritskrift.

Protokollet sägs ha framställts av den tsarryska säkerhetspolisen i början av 1900-talet efter en fransk förlaga som inte hade något med judar att göra. Under det ryska inbördeskriget delades boken ut till den tsarvänliga sidan som ett led i stärkandet av moralen. I det radikaliserade, polariserade Europa efter 1918 fick judarna paradoxalt nog klä skott för såväl kommunism som kapitalism.

Genom den tyske ideologen Alfred Rosenberg inarbetades »Sions Vises Protokoll« tidigt i den nazistiska propaganda som skulle leda till Förintelsen. Så sent som vid bokmässan i Frankfurt 2005 presenterade Iran boken i en ny engelsk utgåva. Palestinska Hamas har en hänvisning till texten i artikel 32 av sitt program.

Europeiskt gift, tillgängligt och verksamt i hela Mellanöstern, hundra år efter första utgåvan.

När kritiken haglar som värst mot Israels krigspolitik i Libanon 1982 är detta premiärministern Menachem Begins paranoida försvarslinje: Beirut är Berlin, Arafat är Hitler. Efter Auschwitz har världen ingen rätt att kritisera judarna för någonting, säger den isra-

eliske regeringschefen. Tänkesättet leder till massakrerna i flyktinglägren Sabra och Shatila, där värnlösa palestinier mördas av kristna falangister utan att den israeliska armén ingriper.

Varje våldsutbrott i Mellanöstern utspelar sig i Europas långa skuggor.

Torterarnas frihet

September 1994. När jag kommer till Kairo för att delta i FN:s befolkningskonferens, återstår ännu sju år tills den egyptiske advokatsonen Muhammad Atta ska flyga American Airlines flight 11 in i World Trade Center på Manhattan. Tecknen på att allt inte står rätt till i det egyptiska samhället finns redan där.

Jämfört med några år tidigare är stämningen mera konservativt präglad, en process på väg att accelerera. De västerländskt lättklädda kvinnorna på Kairos gator blir allt färre och de svarta slöjorna fler. Klyftan växer mellan den auktoritära, sekulära, USA-stödda regimen och en tilltagande folklig religiositet. Formellt råder fred med Israel men i verkligheten genomsyras det egyptiska samhället av en antisemitism och en antiamerikanism som går på tvärs med den officiella politiken.

Efter Muhammad Attas studieår i Hamburg på 1990-talet vill han återvända till familjen i Kairo. Han hindras av två saker: bristen på kvalificerade jobb i den stagnerande egyptiska ekonomin och risken att bli arresterad för sina politiska och religiösa aktiviteter. Drivkrafterna bakom världens mest spektakulära terrordåd finns i den militanta islamistiska ideologin, i Usama bin Ladins inspiration och Muhammad Attas skruvade personlighet. Men den har också

ett samband med Egyptens kulturella schizofreni; en modernitet som svikit sina löften.

FN:s befolkningskonferens 1994 blir en smärtsam illustration till denna spagat mellan gammalt och nytt. Ämnena som ska diskuteras är kvinnors rättigheter, reproduktiv hälsa, preventivmedel, aborter och barnbegränsning. Det väcker ont blod bland Egyptens konservativa muslimer. De uppfattar det som ännu ett uttryck för västlig kulturimperialism.

För att garantera säkerheten och lugnet under mötet arresterar regimen tusentals islamister, medan FN nickar gillande. Det är förtryck i framstegets namn, en given grogrund för problematiska motreaktioner.

Dagarna före FN-konferensen interneras över sex hundra radikala muslimer bara i Kairo. Många av dem bär ärr efter tidigare tortyr och är vana vid säkerhetspolisens uppmärksamhet. Inrikesministeriet ger ordningsmakten fria händer i jakten på män med långa skägg, fast 90 procent av dem inte har begått några brott.

»Egypten är säkert. Hotelserna var luft. Extremisterna kan inte göra något«, säger säkerhetschefen, som har femton tusen poliser till sitt förfogande för att skydda lika många delegater på konferensen.

Han har rätt för stunden, men vad ska hända när FN-delegaterna åkt hem och bitterheten över arresteringar och tortyr består? Vilken bild får Kairos muslimer av upplysning och jämställdhet?

I de kretsar som utsätts för klappjakten anklagar man Mubarakregimen för att tortera med stöd av USA. Allt sägs vara en komplott mot islam, styrd från västvärlden.

I en miljö av skyhög arbetslöshet och korrupta myndigheter lock-

ar islams absoluta sanning mer än den undflyende demokratin, som så ofta tycks baserad på dubbel bokföring till fattiga muslimers nackdel. När allt kommer omkring är fundamentalism inte bara ett religiöst fenomen utan i lika hög grad ett politiskt.

Storyn är gammal. När första världskriget bröt ut, omvandlades det informella brittiska protektoratet Egypten till en formell koloni. Kriget drabbade den egyptiska ekonomin och gav näring åt nationalisterna. De var dock splittrade mellan en västerländskt orienterad medelklassfalang och de religiösa massorna. Efter 1945 fick det muslimska brödraskapet växande inflytande, medan eliten fortsatte att blicka västerut.

Ett grundläggande identitetsproblem: det moderna projektet, frihet och upplysning förknippas med kolonialism, korrupta eliter och främmande dominans. Tiden arbetar obevekligt för islamisterna.

När Muhammad Atta störtar mot World Trade Center är det på en och samma gång en konservativ arkitektstudents protest mot själlösa skyskrapor, ett slag mot vad han uppfattar som hemlandets förtryckare och ett uttryck för bottenlös arrogans. Genom att mörda tusentals oskyldiga människor ska kaparna själva komma till himlen. Den radikala, renande våldshandlingen – besläktad med den nazistiska filosofi som föddes i första världskrigets skyttegravar.

Vykort från framtiden

April 1972. Med ett skakigt charterplan från Sterling Airways landar vi i det förlovade landet. Det första jag ser är en palm, min första palm.

Pappa har sparat i flera år för att ta familjen till Israel. Han är en varm beundrare av landet. Han talar om hur nybyggarna har plan-

terat miljoner träd och fått öknen att blomma, om judarnas överlevnad mot alla odds, först under trycket av de europeiska pogromerna, sedan under trycket av en fientlig arabvärld.

Det är en svensk pilgrimsresa, inte i första hand för att fira den kristna påsken, även om vi gör det också, utan till ett politiskt och mänskligt ideal.

Israel har en skimrande image, men molnen håller på att samlas vid ökenhorisonten. Bara några veckor efter att vi passerat genom terminalen på Lod-flygplatsen i Tel Aviv dödas tjugosex resenärer där av terrorister. Ytterligare något senare mördar Svarta september halva det israeliska laget vid OS i München. Oktoberkriget 1973 ligger också i framtiden, när Egypten och Syrien för första gången lyckas skaka Israel militärt med hjälp av sovjetiska vapen.

Den palestinska nationalismen är fortfarande i sin linda. Världen har dimmiga begrepp om den palestinska flyktingtragedin. Det ska dröja ytterligare fem år innan Israels höger bryter den återhållsamma socialdemokratins hegemoni och inleder en aggressivare politik, med bosättningar på ockuperad mark.

Våren 1972 är Israels sista lyckliga ögonblick i technicolor. Hela landet ser ut som ett vykort från framtiden. Det är för bra för att vara sant.

När jag kommer tillbaka som fattig liftare 1981 har Israel slutit en historisk fred med Egypten, men terroristhotet finns kvar och den övriga arabvärlden är lika oförsonligt inställd som förut. Israels bosättningar på Västbanken blir allt fler. Tomrummet efter pionjärsocialismen fylls av nationalistiska och religiösa stämningar.

Som FN-officer 1984 ser jag Israel från den andra sidan. De leende,

solbrända hjältar, som kastat tuggummi till mig från Jerusalems murar tolv år tidigare, är nu nervösa ockupanter i Libanon. Där skjuter de först och frågar sedan. En FN-jeep väger lätt när kolonnerna av pansarskyttefordon dundrar fram på dammiga vägar. Rädslan lyser i soldaternas ögon och hatet i de libanesiska bybornas.

Som journalist 1990 åker jag hyrbil in i Jenin på Västbanken men tvingas vända när palestinska ungdomar kastar sten. Intifadan rasar. Mitt lilla fordon med israeliska skyltar är på fel ställe.

Ytterligare fyra år senare ser jag den optimism som Osloavtalet har tänt i ögonen hos både Nablus gatuförsäljare och Tel Avivs yuppies. Fredsforskaren Moshe Maoz skrattar i sin lägenhet i västra Jerusalem och säger att nu är allting möjligt. Det går att dela på huvudstaden och sluta fred med alla grannländer, inklusive Syrien. Luften är lika lätt att andas, färgerna nästan lika drömska som 1972.

Sedan kommer de palestinska självmordsbombarna. Fredens garant Yitzhak Rabin blir mördad av sina egna. Fanatikerna på bägge sidor lägger in sitt veto mot förnuft och försoning.

Jag bevakar valet 1996 och upplever det ögonblick när Israel väljer väg. Shimon Peres mot Benjamin Netanyahu, fredsprocessen mot status quo i den avgörande valdebatten på TV. Netanyahu hugger, Peres ignorerar honom i stället för att gå till motangrepp. Hårfin seger för högern. År av israelisk förhalning och palestinskt vanstyre under Yassir Arafat som inte förmår växla om till civilt ledarskap och dela med sig av makten.

Osloprocessen led av för många svagheter. Den vilade på en begränsad krets inom det israeliska arbetarpartiet respektive den despotiske, bräcklige, dubbelspelande Arafat. Israels förväntningar på den palestinske ledaren var oförenliga: han skulle vara en civil

demokrat, men med nävar av järn som kunde garantera säkerheten.

Andra hakar med Osloprocessen var den förlegade principen om etnisk separation, tvärt emot trenden i en globaliserad värld där nationsgränser betyder allt mindre. Genom att skjuta upp de svåraste frågorna till sist gav man också extremisterna företräde, möjlighet att när som helst rulla framstegen tillbaka genom en välriktad våldshandling.

På sin sextioårsdag 2008 står Israel militärt ohotat och ekonomiskt starkt, med sex miljoner invånare, men landet har inte tiden på sin sida. Demografiska fakta är obönhörliga:

År 2001 var den arabiska befolkningen i Gaza, Västbanken och Israel 4,3 miljoner mot drygt 5 miljoner judar. Kring 2015 finns en palestinsk majoritet, och Israel förlorar möjligheterna att vara både judiskt och demokratiskt.

Enligt vissa beräkningar kommer enbart den arabiska femtedelen av befolkningen inom själva Israel att växa till en majoritet år 2060. Om konflikten med omvärlden förblir olöst finns också det växande hotet från massförstörelsevapen. Arabvärlden visar få tecken på att förlika sig med Israels existens.

Det var mot denna bistra bakgrund ledare som Menachem Begin, Yitzhak Shamir, Bibi Netanyahu och Ariel Sharon tedde sig så andefattiga. De hade – till skillnad från Yitzhak Rabin som mördades 1995 – bara det eviga kriget att erbjuda. Ett krig som lilla Israel förr eller senare är dömt att förlora.

Det motsägelsefulla med Ariel Sharon var att han själv insåg det. I en artikel i The New Yorker 2006 sammanfattade journalisten Ari Shavit sex års konversation med den gamle krigaren:

»Vad kommer att hända med judarna om trettio år? Vad kommer att hända med dem om trehundra år?« frågar Sharon uppgivet.

Han beklagar sig över ett folk med svag nationalkaraktär, dålig känsla för fosterlandet och som inte längre bryr sig tillräckligt om gränser. Han beundrar araberna för en enda sak – deras konsekventa vägran att kompromissa.

Israel har haft problem att hantera sin styrka, utifrån en historisk erfarenhet av förföljelse. Sharon förkroppsligade både sårbarheten och musklerna.

Arabvärlden har tvärtom haft problem att hantera sin svaghet, utifrån en historisk känsla av stolthet. Denna asymmetri, strategiskt och känslomässigt, håller konflikten vid liv.

Nu är palestiniernas medelålder sjutton år. De flesta har vuxit upp under den andra intifadan och har ingen annan bild av Israel än som roten till alla deras problem.

Omvärldens signaler är lika obalanserade som själva konflikten. Europa råskäller på Israel, därför att landet påminner om det som vi nyss lämnade bakom oss: nationalism, militarism, kolonialism, antisemitism. Israel å sin sida uppfattar kritiken som just antisemitisk, typisk för Europa.

Nu, 2008, har Israel firat jubileum i samma clinch med arabvärlden som när landet bildades 1948. Det avgörande årtalet är dock 1917, året för den brittiska Balfourdeklarationen om ett judiskt hemland. 1917 var också året för det amerikanska inträdet i första världskriget, som beseglade Tysklands öde och indirekt ledde vidare till nazismen, som ledde till Auschwitz och snabbade på bildandet av staten Israel som en judisk fristad.

Många av det nutida Israels problem härrör från den lysande segern i sexdagarskriget 1967, när landet erövrade Sinai, Gaza, Östra Jerusalem, Västbanken och Golanhöjderna. Bosättningarna har fördjupat konflikten med palestinierna. Ockupationen har fördärvat Israels image och skapat nya spänningar i det israeliska samhället.

Som så många gånger förr gäller att »materiella segrar ofta är andliga nederlag«, som den liberale generalen Ian Hamilton konstaterade vid tiden för första världskriget.

Deppigt i Davos

Januari 2008. Efter några feta år är atmosfären dyster på World Economic Forum i Davos. Över två tusen toppdirektörer, regeringschefer, professorer och chefredaktörer kan inte ha fel – det ser mörkt ut för världen.

Lågkonjunkturen i spåren av den amerikanska bolånekrisen och klimatförändringarna i spåren av allas vårt oljekalas tycks ha gjort livet surt på både kort och lång sikt. Som hotfullt muller i bakgrunden finns också frågorna om terrorism, massförstörelsevapen, Irans kärnvapenplaner och islamismens frammarsch i plågade stater som Irak, Pakistan, Afghanistan.

I ett försök att höja stämningen samlas några Nobelpristagare för att ge »anledningar till optimism«. Bland tänkarna finns Shimon Peres och Elie Wiesel, två män med betydande resning.

Wiesel citerar Camus: »Där det inte finns hopp måste man uppfinna hopp.« Peres påminner om att det aldrig var bättre förr, då »inte ens den mäktigaste kung hade tillgång till sådant som antibiotika, dator, telefon och flyg«.

De två filosoferna säger tänkvärda saker, men har också något mindre smickrande gemensamt. När en förintelsekonferens skulle hållas i Tel Aviv på 1980-talet protesterade Turkiets regering mot nämnandet av folkmordet på armenierna 1915. Det israeliska utrikesdepartementet konstaterade att affären kunde skada de strategiska relationerna mellan Turkiet och Israel, vilket resulterade i att Elie Wiesel, överlevaren från Auschwitz, drog sig tillbaka från konferensen. I en intervju med Anatolia News Agency 2001 förnekade Shimon Peres, Israels före detta premiärminister, att det fanns några likheter mellan massmorden på armenierna och folkmordet på judarna tre decennier senare.

Det var ett uttalande mot bättre vetande, särskilt i ljuset av de tyska kopplingarna mellan folkmordsåren 1915 och 1942. Realpolitikens och den diplomatiska smidighetens triumf över universell moral, ett återkommande tema i internationell politik. Eller som Samuel Huntington uttrycker saken: »Dubbelmoral i praktiken är det oundvikliga pris man får betala för universella principer.«

Inget Davosmöte utan en stor paneldebatt om Mellanöstern, och ingen Mellanösterndebatt utan dramatiska gester. Efter en upphöjd inledning av medlaren Tony Blair tas toppmötet brutalt ner på marken av två appeller.

Israels vice premiärminister Tzipi Livni vädjar till oss mötesdeltagare, som individer, att ta ställning mot Iran:

»Om alla stater och företag vill kan vi stoppa den regim som förnekar Förintelsen, stödjer terrorismen, vill utplåna Israel från kartan och förhindrar en lösning på konflikten med palestinierna. Detta är inte bara politik, utan ett personligt val.«

Den palestinske utrikesministern Salam Fayyad är inte mindre alarmistisk. Han blickar i andra riktningen och vädjar om handling när det gäller Gaza:

»Läget på marken är katastrofalt. Detta är en tryckkokare som kommer att explodera. Vägen framåt är att öppna gränspassagerna. Ökat tryck leder bara till mer hopplöshet och våld.«

Ingen av de två svarar på Tony Blairs fråga om de tror att konflikten kan lösas. Diskussionen blir i stället, oavsiktligt, en illustration av den asymmetri som håller blodet flytande:

Israel har sina säkerhetsproblem och sin historia och ser åt ett håll. Palestinierna har en helt annan historia och ser åt ett annat håll. Bägge folkens lidanden har sitt upphov i Europa.

Ehud Barak, den israeliske premiärministern som var så nära en historisk fred i Camp David år 2000, sitter också på podiet i Davos. Han upprepar mekaniskt att en tyst majoritet, 80 procent av israelerna, accepterar tvåstatslösningen. I teorin är alla överens om var utvägen finns, i praktiken tycks det omöjligt att ta den tillsammans.

Ett annat stående tema i Davos är USA:s roll i världen. Utrikesminister Condoleezza Rices linjetal om amerikansk idealism drar ner årets längsta applåder. Det är som om den gode internationalisten Woodrow Wilson och USA:s politiska oskuld före oljeberoendet var tillbaka, som om Irakkriget aldrig hade hänt.

Mediemogulen Rupert Murdoch ger ett intressant råd till nästa amerikanska president när det gäller nationens sargade varumärke:

»USA har räddat Europa i tre hemska krig, offrat sina söner och aldrig begärt något i gengäld. Bush tredubblade biståndet till Afrika och sedan dubblade han det igen. Amerikanska filantroper är unika i världen, från Bill Gates till minsta kyrka. USA är tolerant, skiftande,

dynamiskt. Sluta skämmas för vilket fantastiskt land ni är.«

Martin Sorrell, vd för WPP, en av världens största mediebyråer, har ett mera vetenskapligt anslag. Hans företag har gjort en marknadsundersökning om varumärket USA. Resultatet visar – *surprise* – att det gjort en djupdykning i alla världens länder under George W. Bushs tid.

Fler kryss för begrepp som arrogant och ouppnåelig. Färre kryss för charmig, omtänksam och hipp.

Till och med Murdoch medger att Bush har kommunikationsproblem. Oavsett vem som efterträder honom kan det bara bli bättre.

FN:s förre informationschef Shashi Tharoor sammanfattar världens inställning:

»*Yankee go home – and take me with you.*«

Flört med fundamentalister

Februari 1987. Med lönen nio tusen kronor i månaden tillträder jag tjänsten som analytiker på försvarsstabens avdelning för säkerhetsunderrättelsetjänst i Stockholm. Mitt ansvarsområde är subversion och terrorism. Min tjänstegrad är förste byråsekreterare, den lägsta formen av liv i militärens näringskedja.

Försvaret kostar fyrtio miljarder kronor om året. Om man tänker sig att byråsekreterare Ekdal ensam ska analysera hotet från terrorismen på halvtid betyder det, i runda tal, att 0,00028 procent av Sveriges försvarsbudget satsas för detta ändamål.

Sådan är tidsandan. Det är invasionshot – stridsvagnar, ubåtar, bombplan – som dominerar säkerhetstänkandet. Det kalla kriget pågår, och all världens underrättelsetjänster missar den revolution

som nalkas bakom järnridån. Ingen inser att Sovjetunionen strax ska rasa ihop. Ingen förstår att islamistisk terrorism blir nästa stora utmaning mot USA och väst.

I den mån någon reflekterar över islamisterna är det som allierade. USA beväpnar dem i Afghanistan för att det bergiga landet ska förvandlas till Sovjetunionens Vietnam. Det lyckas över förväntan. Men CIA är långt ifrån ensam om att uppmuntra religiösa extremister för politiska syften.

I Pakistan vårdas islamisterna av eliten som motvikt till afghansk marxism och sekulär indisk socialism. I Egypten har de dammats av som motvikt till kommunisterna, efter presidenten Anwar Sadats sidbyte från öst till väst i det kalla kriget. I Israel hoppas man att religiösa fundamentalister ska bli beskedligare grannar än de vänsterorienterade palestinska nationalisterna.

Men – under 1980-talets senare del börjar de arabiska kämparna komma tillbaka till hemländerna från striden mot Sovjetunionen i Afghanistan, radikaliserade, brutaliserade, segerrusiga. Kan vi slå en fördömd supermakt kan vi slå den andra, tänker de, och på köpet våra korrupta regimer i Algeriet, Egypten, Saudiarabien …

Det islamistiska våldet sprider sig som en löpeld i form av terrordåd och inbördeskrig. Attackerna i USA den 11 september 2001 uppfattas av väst som början på något men är snarare slutet på en process. Usama bin Ladin slår till mot imperiets hjärta därför att det börjar gå trögt med den globala islamistiska revolutionen. Det är ett svaghetstecken mer än ett styrkebesked, men USA:s motdrag ger snart al-Qaida nya rekryter.

De terroristorganisationer jag studerar i min lilla modul på Lidingövägen 1987 är alla av ett annat, sekulärt slag. Politiken är huvudsak, religionen på sin höjd bisak. Självmordsbombare är ännu ett okänt begrepp även om en del attacker, som den mot Lod-flygplatsen i Israel 1972, har haft suicidal karaktär.

På Nordirland finns IRA, i Turkiet finns ASALA och PKK, i Palestina PLO, PFLP, DFLP. Denna typ av terroristorganisationer har separatism eller »befrielse« på agendan och söker först och främst massmedial uppmärksamhet. De opererar kring gränser som ritades upp efter första världskriget, ofta med stöd av den dåtida amerikanske presidenten Woodrow Wilsons filosofi om nationellt självbestämmande. Metoderna är hänsynslösa, offren slumpmässiga, men målsättningen i någon mening rationell.

Den andra huvudtypen av terroristorganisation på 1980-talet är vänsterrörelser som Rote Armee Fraktion i Tyskland, Action Directe i Frankrike och Brigate Rosse i Italien. De är extrema utlöpare av 1968 års studentrevolt och bemannas till stor del av europeiska medelklassungdomar.

Det finns vissa kontakter mellan alla dessa grupper som vill förändra världen med spektakulärt våld. Det finns en internationell terrorism, men finns det någon terroristinternational?

Inom västvärldens underrättelsetjänster är man övertygad om detta. De som tros hålla i trådarna och finansieringen antas sitta i huvudstäder som Östberlin, Sofia och Moskva.

När Berlinmuren faller och Sovjetunionen kollapsar ska det visa sig att vi har fel på den punkten. Terrorismen som fenomen försvinner inte med sovjetkommunismen. Den blir bara farligare, när den tar steget från en politisk till en apokalyptisk agenda.

Viljans tragedi

Maj 2005. Tony Blair skrattar och bjuder Gordon Brown på en glass. Det är den brittiska valrörelsens förlösande ögonblick, när de två parhästarna och konkurrenterna inom det framgångsrika New Labour lappar ihop mediebilden av sin relation tillräckligt för att vinna valet.

En tredje mandatperiod. Britterna röstar som de brukar, trots att de är djupt besvikna på Tony Blairs manipulationer inför invasionen av Irak. Beundran för den energiske premiärministern har vänts i misstro, rentav förakt. Blair räddar situationen genom att lova att avgå under kommande år, ett negativt vallöfte, med det underförstådda budskapet att finansministern Gordon Brown snart tar över.

Varför spelade Tony Blair bort sin karriär och sitt eftermäle på Irakkriget?

Mot bakgrund av Storbritanniens historiska erfarenheter i Mesopotamien är det snudd på obegripligt. Om Blair hade läst på kolonialmaktens bittra läxa från 1920-talet, om han lyssnat på de skeptiska Mellanösternexperter som det fanns så gott om i Storbritannien, skulle han aldrig ha fallit för den revolutionära drömmen att demokratisera Irak med våld. Engelsmännen har försökt en gång förut, efter första världskriget, när de erövrade tvåflodslandet av turkarna. Det gick inte hur mycket man än bombade.

En del av förklaringen till felbedömningen ligger kanske i Blairs bristande erfarenhet som utrikespolitiker. Han har visserligen mognat till statsman efter ett decennium i den internationella hetluften, med tillspetsade episoder som Kosovokriget 1999, men hans bakgrund är inrikespolitisk. Han har ägnat större delen av sitt yr-

kesliv åt att göra Labourpartiet valbart i Brighton och York, inte åt nyanserna i Mellanösterns krångliga historia.

En annan faktor sägs vara Blairs kristna övertygelse och instinktiva frändskap med George W. Bush. Liksom Bush har Blair en orubblig tro på ledarskapet och övertalningens makt, på den politiska viljan. Här spökar erfarenheten från Kosovo, där kritiken haglade mot Natos bombningar men Blair stod på sig och till synes fick rätt, när det till sist blev regimskifte i Serbien. Samma lilla Balkanland som var katalysator 1914 är en katalysator 2003.

Till syvende och sist tror jag ändå att något helt annat fällde avgörandet för Tony Blair. Han visste att Bushadministrationen hade bestämt sig för kriget mot Irak som en reaktion på terrordåden den 11 september, och Bush visste att han visste. För Storbritannien fanns bara två möjliga attityder – med USA eller emot. Tony Blair var mån om de speciella banden över Atlanten, för honom var det inget alternativ att hamna på Vladimir Putins och Saddam Husseins sida. Alltså lade han in hela sin retoriska tyngd, långt skickligare och mera övertygande än anstiftaren George W. Bush, för ett feltänkt krig som kom att få förödande konsekvenser.

Irak förvandlas till en tummelplats för islamister. Ett sekteristiskt inbördeskrig startar mellan sunni och shia. Iran stärker sin ställning i regionen. Flyktingar strömmar till Europa. De kristna minoriteternas och de irakiska kvinnornas ställning blir ohållbar, under trycket av anarki och islamisk fundamentalism. USA:s internationella anseende solkas av tortyrbilderna från Abu Ghraib-fängelset, och av lukrativa kontrakt till företag som ska stå för återuppbyggnaden men knappt kan skydda sin egen personal. Tiotusentals irakier dö-

das av det epidemiska våldet. Tusentals amerikanska och hundratals brittiska soldater stupar och lemlästas medan kostnaderna för ockupationen bidrar till att sänka USA:s ekonomi.

Resultatet motsvarar på ingen punkt vad Bush och Blair lovade, med ett undantag: Saddam Hussein blir äntligen avsatt och bestraffad. Men även den gudomliga rättvisan solkas när avrättningen 2007 utvecklas till ett primitivt spektakel.

Det fanns inga kopplingar mellan Saddam och bin Ladin. Det fanns inga massförstörelsevapen kvar i Irak, det hade FN:s vapeninspektörer under den svenske diplomaten Rolf Ekéus ombesörjt redan på 1990-talet. Världen insåg inte i tid hur framgångsrika inspektörerna var.

Under Rolf Ekéus arbete i Irak blir han också approcherad av utrikesministern Tariq Aziz, som har ett budskap till Vita huset: i utbyte mot lättnader i sanktionerna är Bagdad villigt att dela med sig underrättelseinformation om al-Qaida och Hizbollah. USA avvisar propån av politiska skäl, men den visar att Saddam Hussein knappast hyste någon sympati för islamistiska terrorister.

En annan tragisk konsekvens av krigsäventyret 2003 ska snart visa sig i London. När vi åker tunnelbana där på försommaren 2005 är det med nervösa blickar över axeln. Alla vet att det förr eller senare kommer ett islamistiskt terrordåd mot denna världens mest kosmopolitiska stad, med så många muslimska invandrare och ett förflutet som imperiets hjärta.

Den 7 juli 2005 inträffar tidernas mest väntade terrordåd. Några självmordsbombare från Leeds dödar femtiotvå människor och skadar sju hundra andra, slår ut Londons kollektivtrafik och en stor del

av den brittiska mobiltelefonin. Fruktansvärda scener utspelar sig i morgonrusningen, scener som för tankarna till Bagdad.

Förvridna idéer om jihad ligger bakom dådet, men det finns också en utrikespolitisk bakgrund. Bomberna smäller just när Storbritannien står värd för det 31:a G 8-mötet, en dag efter att London har valts att arrangera sommarolympiaden 2012, två dagar efter inledningen av rättegången mot den fundamentalistiske predikanten Abu Hamsa al-Masri, fem dagar efter Live 8-konserten, kort tid efter att Storbritannien övertagit det roterande ordförandeskapet i EU, på den fjärde årsdagen av de rasrelaterade upploppen i Bradford och två och ett halvt år efter den amerikansk-brittiska invasionen i Irak.

Kontexten är samtida, men hatets och våldets rötter sträcker sig nittio år bakåt.

2.
LYCKLIGA GATAN

Det sömniga imperiet

Ingen har fångat det gamla Europa ögonblicket före första världskrigets civilisatoriska sammanbrott lika träffande som författaren Robert Musil. Hans drömska beskrivning av 1913 års Österrike-Ungern i inledningen till *Mannen utan egenskaper* ger en tidlös bild av den kanske bästa formen för mänsklig samexistens: det godartade, inåtvända imperiet med etnisk mångfald och balanserande krafter, vaccinerat mot fanatism och utopier genom sin blotta storlek, ofullbordat, fullt av komiska brister men just därför trögrörligt, humanistiskt, tolerant och robust. Släktskapet med dagens EU är slående:

»Där, i Kakanien, denna oförstådda stat som sedan dess har gått under, men som i så många hänseenden var föredömlig, ehuru ingen ville erkänna det, fanns det också ett tempo, fast inte för mycket tempo. Närhelst man tänkte på detta land då man vistades utomlands såg man för sig de vita, breda, välhållna vägarna från fotvandringarnas och postdiligensernas tid, vilka genomkorsade det i alla riktningar likt floder av ordning, likt band av ljus uniformslärft, och omslingrade provinserna med förvaltningens pappersvita arm.

Och vilka provinser! Gletscher och hav, karst och böhmiska sädesfält fanns det där, nätter vid Adria, rolösa av syrsornas gnissel, och slovakiska byar där röken steg ur skorstenarna som ur uppåtvända näsborrar och byn kurade mellan två små kullar som om jorden hade öppnat sina läppar litet för att värma sitt barn mellan dem. Naturligtvis rullade också bilar på dessa vägar, men inte för många bilar! Man förberedde luftens erövring, också här, men inte för intensivt. Då och då lät man ett fartyg avgå till Sydamerika eller Östasien, men inte för ofta. Man hade ingen äregirig strävan efter handelsmonopol eller världshegemoni; man satt där i Europas mitt, vid de gamla världsaxlarnas skärningspunkt, och uttryck som kolonier och transoceana förbindelser betecknade för de flesta alltjämt något fullständigt oprövat och avlägset. Man utvecklade en viss lyx, men inte på långt när så förfinad som fransmännens. Man ägnade sig åt sport och idrott, men inte så frenetiskt som anglosaxarna. Man gav ut oerhörda summor för militära ändamål, men i alla fall bara precis så mycket att man med säkerhet förblev den näst svagaste stormakten. Också huvudstaden var en liten smula mindre än världens största städer i övrigt, men ändå betydligt större än vanliga storstäder. Och denna nation styrdes på ett så upplyst, ytterst måttfullt och mycket litet kännbart sätt av Europas bästa byråkrati, som bara kunde beskyllas för ett fel: den betraktade geni och genialisk företagsamhet hos privatpersoner, vilka inte var privilegierade därtill genom hög börd eller uppdrag från staten, som framfusigt uppträdande och förmätenhet (…) Över huvud taget, hur många besynnerliga saker funnes inte att säga om detta försvunna Kakanien! (…) Det var till sin författning liberalt, men styrdes klerikalt. Det styrdes klerikalt, men man förde en frisinnad tillvaro. Inför la-

gen var alla medborgare lika, men alla var nu inte medborgare. Man hade ett parlament som gjorde så våldsamt bruk av sin frihet att man vanligen höll det stängt, men man hade också en nödfallsparagraf, med vars hjälp man klarade sig utan parlamentet, och var gång allmänheten redan började trivas med enväldet dekreterade kronan att man i alla fall fick lov att regera parlamentariskt igen.« (Översatt av Irma Nordvang.)

187 miljoner krigsoffer

De ryska och osmanska imperier som sveptes bort av första världskriget uppvisade kvalitéer och brister som liknade Österrike-Ungerns. Halvhjärtade politiska reformer som inte höll jämna steg med tidens krav och undersåtarnas förväntningar. Ett yttre tryck av stormaktskonkurrens i skiftande konstellationer och ett inre tryck från växande etniska motsättningar som tillsammans fick hela bygget att rasa.

De till synes oförenliga ideologier som blev resultatet av imperiernas kollaps – nationalism, kommunism, fascism – framstår på lite avstånd som uttryck för ett och samma fenomen: rastlöshet hos rotlösa massor som genom ny medieteknik kunde engageras för radikala projekt av alternativa eliter.

De gamla imperierna förhindrade länge utbrott av våld. De tillät splittrade och överlappande lojaliteter och identiteter. De bevarade statsstater och lokala härskare som oftast lyckades hålla etniska konflikter i schack.

Som historieprofessorn Charles S. Maier noterat förknippade imperierna fri- och rättigheter med territoriell lagstiftning på ett

sådant sätt att geografin blev en modererande faktor snarare än en drivkraft för våld. Deras komplexa institutioner, lagar och fördrag höll både stamkonflikter och överambitiösa stater under kontroll. Priset för denna relativa harmoni var dock att utvecklingen bromsades.

I dag klagar vi på EU:s inre tröghet, som försvårar författningsreformer och avregleringar som skulle öka Europas konkurrenskraft på en globaliserad marknad. I Bryssel finns ett tempo, »men inte för mycket tempo«, precis som i Robert Musils Wien.

Samma sega strukturer som förhindrade reformer i dubbelmonarkin Österrike-Ungern stod också i vägen för folkmord. Med nationalstaternas explosion öppnades vägen till både demokrati och till det första världskriget. Det var – på psykologspråk – en klassisk utvecklingskris, men så pass destruktiv att den nästan slutade i kollektivt självmord.

Perioden 1860–1910 präglades av fred på haven, ny teknik som krympte avstånd i form av bland annat tåg, ångfartyg och telegraf, nya institutioner som förbättrade förutsättningarna för migration, handel och kapitalrörelser. I botten fanns den politiska stabilitet som grundlagts genom Wienkongressen 1815. Gränserna var ännu öppna och det internationella utbytet expanderade kraftigt på alla plan.

Då som nu skapade globaliseringen dock motkrafter. Enligt ekonomer som professor Lennart Schön var det en process av allt mer begränsad invandring, ökade handelshinder, växande betydelse för nationalstaten och nationella rörelser som i kombination ledde fram till sammanbrottet 1914.

Med första världskriget som början blev 1900-talet sedan det blodigaste sekel mänskligheten upplevt. Det totala antalet offer för dess krig har uppskattats till 187 miljoner, motsvarande mer än 10 procent av hela världens befolkning 1913.

Som historikern Eric Hobsbawm skriver:

»Världen har inte upplevt fred sedan 1914, och den är inte fredlig nu.«

3. ALLA KATASTROFERS MODER

Laboratoriet ovanpå kyrkogården

Framför Londons Imperial War Museum möts besökaren av de jättelika fartygskanoner som härskade över världshaven fram till kriget 1914–1918. Gå in, och i ett diskret hörn av källarvåningen finner man ökenlegenden T.E. Lawrence arabiska kläder och tecknade kartor över Mellanöstern. En kort promenad från den hårda makten som stöttade historiens största imperium till den mjuka makten i kulturell förståelse. Det är också en promenad från konventionell krigföring till okonventionell, från en eurocentrisk värld driven av realpolitik 1918 till en multipolär värld driven av ekonomi, teknik och idéer 2008.

Första världskriget och dess fortsättning 1939–1945 gjorde slagskepp urmodiga. Rörlighet och skydd i form av ubåtar och hangarfartyg förändrade sjökrigföringen, liksom flygplan, stridsvagnar och radiokommunikation förändrade landstriden. Totalt krig mellan

avancerade industriländer förändrade både den globala maktbalansen och människans psyke.

Vi kämpar fortfarande med arvet från 1918. Senare trauman som det andra världskriget, det kalla kriget och »kriget mot terrorismen« tenderar att skymma den moderna erans definierande ögonblick, nervsammanbrottet som enligt den tjeckiske politikern Thomas Masaryk förvandlade Europa till »ett laboratorium ovanpå en jättelik kyrkogård«.

Det kalla kriget kan beskrivas som ett tredje världskrig, utkämpat via supermakternas ombud i Afrika, i Sydostasien och i Latinamerika. Sedan 2001 befinner vi oss åter i en global kraftmätning, det fjärde världskriget, mot »terrorismen« enligt USA:s avgående president George W. Bush.

För den som studerat första världskriget och dess utlöpare i Mellanöstern låter några av platserna där detta senaste krig utkämpas märkvärdigt bekanta: Gaza, Beirut, Basra, Bagdad, Falluja, Mosul. Den historiska länken mellan de tre första världskrigen fortsätter obruten till det fjärde.

Många kommentatorer har pekat på hur spåren bakåt leder till händelserna 1914–1918. George Kennan hävdade att »alla efterforskningar, tycks det mig, pekar tillbaka dit«. Fritz Stern skriver om »1900-talets första katastrof, Det Stora Kriget, ur vilken alla andra katastrofer föddes«. Steven E. Miller och Sean M. Lynn-Jones noterade att »många observatörer beskriver den nuvarande perioden i internationell politik som post-kalla-kriget, men i flera avseenden är det mera rättvisande att definiera vår tid som post-första-världskrigseran«. Hew Strachan sammanfattar: »Kommunismens fall 1989–90 gav upphov till föreställningen om det korta 1900-talet, ett perspek-

tiv som för Det Stora Kriget ännu närmare, ibland så nära att det verkar mer relevant för våra liv i dag än det som inträffade 1939–1945.«

Den preussiske militärteoretikern Carl von Clausewitz konstaterade att krig bär på en impuls i riktning mot ständigt större destruktivitet, samtidigt som det paradoxalt nog är en politisk viljeakt, en produkt av både känslor och logik.

Ingen väpnad konflikt före den som rasade 1914–1918 hade varit tillnärmelsevis lika blodig. För att nämna några av de viktigaste aspekterna kan man konstatera att första världskriget:

- orsakade nio miljoner kombattanters och otaliga civilas död, framför allt över en miljon kristna i Turkiet, offer i det första folkmordet. Tyskland förlorade 1,8 miljoner stupade, Frankrike 1,6 miljoner, Storbritannien 800 000 och USA 116 000.
- utvecklades till en industrialiserad masslakt som utsatte soldaterna för helt nya påfrestningar och tvingade fram en dittills oöverträffad mobilisering på hemmafronterna, med hjälp av ny medieteknik. Det är ingen slump att den allmänna rösträtten slår igenom samtidigt.
- var en global förlängning av europeisk rivalitet som kring 1917 hade utvidgats till att omfatta så skilda länder som USA, Kina, Japan och Brasilien.
- resulterade i ett maktskifte från gamla imperier på den eurasiska kontinenten till USA, och ett universellt skifte från monarki till republik.

- innebar en våldsam, abrupt resa in i moderniteten och satte punkt för en era av optimism, globalisering, internationell öppenhet och ekonomisk tillväxt.

- lämnade efter sig en politisk/etnisk karta över Europa och Mellanöstern som var förutbestämd att leda till ytterligare våldsutbrott.

Jugoslaviens sammanbrott på 1990-talet väckte nytt intresse för första världskriget. Övergreppen på Balkan återkallade minnet av gamla konflikter, även om Europa som helhet hade lämnat mönstret från 1914 bakom sig. Kring 1993 kunde blodspillan i Sarajevo med omnejd begränsas, och slutligen stoppas, utan att konflikten eskalerade till en stormaktskonflikt.

Våldet i Mellanöstern har visat sig svårare att hantera. Motsättningen mellan israeler och palestinier förblir ett öppet sår. Irak befinner sig i sekteristiskt inbördeskrig. Stabiliteten i länder som Libanon, Syrien, Saudiarabien, Egypten och Algeriet är illusorisk. Kärnvapenspridning och internationell terrorism, utgående från Mellanöstern, utgör globala hot.

Freden 1919 lämnade de stora frågorna olösta. Den viktigaste var maktbalansen i Europa, där det förlorande Tyskland förblev världsdelens starkaste stat, i ett geopolitiskt läge som till och med var gynnsammare än före krigsutbrottet. Oklarheterna om Tysklands gränser och roll ledde till andra världskriget, och spelade en nyckelroll även i det kalla kriget.

Frågan om maktbalansen i Europa fick sin fredliga lösning 1991. Tyskland blev fritt från ockuperande trupper 1994 och de europeiska såren har läkts i och med EU:s utvidgning 2007.

I Mellanöstern fortsätter däremot det Osmanska imperiets arv att vålla problem. Det amerikanska »kriget mot terrorismen« kan beskrivas som en följd av den misslyckade övergången från osmansk dominans till nationellt självstyre. Gränserna som drogs i Österuropa efter 1918 pekade mot ett andra världskrig. Gränserna på Balkan pekade mot krigen efter Jugoslaviens delning. Gränserna i Mellanöstern pekade mot de konflikter vi ser där i dag.

Den process som ledde till avgrunden 1914 kan analyseras med hjälp av Clausewitz formulering:

»Den politiska avsikten är målet, krig är bara ett medel för att nå det och medlen kan aldrig separeras från ändamålet.«

Vid tiden för första världskriget var kriget fortfarande ett medel att nå politiska mål, eller åtminstone en logisk förlängning av militär planering. Stormakternas avsikter var till synes rationella, ur ett nationellt eller institutionellt perspektiv:

Tyskland sökte erkännande som världsmakt och manöverutrymme i en hotande inringning. Dess militära etablissemang kände att tiden var på motståndarnas sida.

Frankrike ville ha upprättelse för kriget mot tyskarna 1870–1871, då man förlorade Elsass-Lothringen, kejsaren blev tillfångatagen och revolution utbröt i Paris.

Storbritannien ville bevara sitt imperium och förhindra någon enskild hegemonisk makt från att ta kontrollen över kontinenten, på samma sätt som man stoppat Napoleons Frankrike vid Trafalgar och Waterloo hundra år tidigare.

De autokratiska härskarna i Ryssland och Österrike-Ungern spelade ett defensivt spel med offensiva, och som det skulle visa sig, katastrofala strategier.

Det Osmanska imperiet var sedan länge på nedgång och tvingades till sist försvara det turkiska hjärtlandet i ett »heligt krig« för en sekulär sak.

USA ville skydda sin handel men satte så småningom ett högre mål: att göra världen säker för demokrati och skänka självbestämmande åt folken i den gamla världen.

De motstridiga krigsmålen må ha varit rationella var för sig, men den resulterande konflikten antog snabbt irrationella drag. Enligt historikern Jay Winter blev det en fråga om »hatets fortsättning med andra medel«. Exit Clausewitz, entré för karaktärer som Adolf Hitler och Usama bin Ladin.

Skiftet kan beskrivas som ett resultat av den moraliska deformering som det industriella kriget innebar. I detta perspektiv finns både en fysisk och kulturell koppling mellan första världskriget, attackerna den 11 september 2001 och det efterföljande »kriget mot terrorismen«: nihilistiskt våld, mediebilders centrala roll, det komplicerade arvet efter det Osmanska imperiet, explosiva myter om förräderi, svek och hämnd.

Det första folkmordet

Den kusligaste kombinationen av gammalt och modernt, av kylig planering och irrationellt våld under första världskriget var det turkiska folkmordet på armenierna. Minst en miljon kristna i Mindre Asien dödades genom organiserade avrättningar och deporteringar, enligt vissa bedömare så många som en och en halv miljon.

»Vem kommer i dag ihåg armenierna?« frågade Adolf Hitler re-

toriskt sina befälhavare inför anfallet mot Polen 1939. Andemeningen var att folkmord glöms bort med tiden, att nazisterna kunde expediera judar, zigenare och andra »mindervärdiga raser« på ockuperade områden, så som det osmanska Turkiet hade expedierat armenierna 1915.

Mönstret känns igen från andra folkmord, både bakgrunden och metoderna. Motstridande nationella aspirationer. En gisslansituation. Syndabockar som avhumaniseras. Militära nederlag som utlöser systematiska massmord på civila.

De ofta välutbildade armenierna bidrog till att bära upp den turkiska ekonomin, likt judarna i Europa, men brännmärktes under det yttre trycket som en kristen femtekolonn, som agenter för ryska intressen. Turkarna hävdade blandannat att armenier hade bistått den allierade flottan i Medelhavet, men några bevis presenterades aldrig.

Folkmordet och den etniska rensningen skedde i den tumultartade skarven mellan det Osmanska imperiet och den följande sekulära turkiska republiken, vilket har bidragit till Turkiets ovilja att erkänna tragedin. Men till skillnad från nazisternas judeutrotning inleddes massmordet på armenierna mitt framför världens ögon, och väckte redan från början stort uppseende, inte minst i Nordamerika.

Bakgrunden till tragedin är än i dag omdiskuterad, på grund av den turkiska positionen. Bland historiker råder dock ingen tvekan om vad som inträffade. Vid sitt årliga möte 1998 antog *The Association of Genocide Scholars* en officiell resolution om folkmordet på armenierna. Den 9/6 2000 skrev över hundra experter på Förintelsen ett upprop i New York Times, där de uppmanade de västliga demokratierna att erkänna folkmordet. Bland undertecknarna fanns

Elie Wiesel, Yehuda Bauer, Israel Charny, Ward Churchill, Saul Mendlovitz och Stephen Feinstein.

Redan 1894–1896 hade osmanerna massakrerat tvåhundra tusen armenier, 1909 ytterligare tjugofem tusen. Bakslag i kampen mot Tsarryssland i Kaukasus i första världskrigets inledning utlöste en ny våg av förföljelse, som började med arrestering av armeniska intellektuella och ledare, och slutade med dödsmarscher och massmord. Arméer av mördare släpptes loss mot oskyddad civilbefolkning i syfte att en gång för alla »lösa den armeniska frågan«.

Här finns en tredjedel av koden till Förintelsen under andra världskriget, vid sidan av Europas latenta antisemitism och skyttegravskrigets brutalisering på västfronten. De tyska kopplingarna mellan folkmorden på armenierna och judarna är flera:

Den tyske kejsaren skickade officerare till Turkiet för att hjälpa till att reorganisera dess svaga militärmakt. Tyskarna bidrog också till att bygga det turkiska järnvägssystem som användes för deportationerna. På järnvägen mellan Anatolien och Bagdad packades nittio människor per boskapsvagn – samma genomsnitt som nazisterna skulle uppnå under transporterna till Östeuropas dödsläger på 1940-talet.

Bland namnkunniga tyskar som fanns på plats i Turkiet under första världskriget var Franz von Papen, stabschef i den fjärde turkiska armén 1914–1918 och vicekansler till Adolf Hitler 1933 samt generallöjtnant Hans von Seeckt, chef för den osmanska generalstaben 1917, som lade grund för tyska Wehrmacht under 1920-talet och fick en statsbegravning av Hitler 1936. Bland de tyska styrkorna i Turkiet fanns också en tonåring vid namn Rudolf Höss, sedermera kommendant i Auschwitz.

En av nazisternas effektivaste mentorer, uppmärksammad av den armeniske historikern Vahakn Dadrian, var Max Erwin von Scheubner-Richter. Som vicekonsul i Erzerum bevittnade han massmorden och skrev långa rapporter om avrättningsmetoder, sätten att samla in armenierna, utnyttjandet av kriminella gäng för att utföra hantverket. Han beskrev offren som »dessa orientens judar (...) slemma affärsmän«, och skulle några år senare bli en av Adolf Hitlers närmaste rådgivare. I 1920-talets München krävde han en »hänsynlös och uthållig« kampanj för att »rena« Tyskland från judar.

Precis som nazisterna trettio år senare talade den osmanska regimen om att »omlokalisera« den förföljda folkgruppen. Avsikterna var dock helt andra och högst specifika. I ett meddelande från inrikesministern Talaat Pasha till prefekten i Aleppo den 15 september 1915 kan man läsa:

»Ni har redan blivit informerade om att regeringen (...) beslutat utplåna alla de nämnda personerna som lever i Turkiet. (...) Deras existens måste avslutas, hur tragiska de vidtagna åtgärderna än är, och ingen hänsyn får tas till ålder, kön eller till några samvetsbetänkligheter.«

Instruktionerna till mördarna i tyska SS 1941–1942 var slående lika. Till och med nazisternas gaskamrar hade primitiva föregångare i de grottor där armenier i stort antal föstes samman, för att sedan kvävas när eldar tändes vid mynningen.

Trots ett ramaskri i hela världen var stormakterna oförmögna att stoppa folkmordet på armenierna. Samma mönster har upprepats gång på gång, senast i Darfurprovinsen i Sudan under 2000-talet. Dessa erfarenheter har lett till moralisk avtrubbning, urholkad till-

tro till världssamfundet och till kapprustning – inte minst i Israel, landet som skapades som hem för offren för det värsta av alla folkmord, som tydligt inspirerats av tragedin i Armenien 1915.

Tysklands skuld till kriget

Varför bröt första världskriget ut sommaren 1914?

Strukturella orsaker var den ändrade maktbalansen och de nya alliansmönstren i Europa. Pakten mellan Ryssland och Frankrike skapade en inringning av Tyskland på kontinenten, samtidigt som Tyskland utmanade Storbritannien om herraväldet över haven genom sin marina upprustning. Spänningen hade byggts upp under decennier. Vad som saknades var en utlösande faktor.

Att kriget skulle utkämpas av just de konstellationer som det blev var knappast givet på förhand. Under merparten av 1800-talet pågick en kapprustning mellan Storbritannien och Frankrike. Tyskland kom in i bilden sent, och tvingade genom en offensiv politik de gamla fienderna på ömse sidor om Engelska kanalen in i allians.

Upphovet till kriget var en dominoeffekt, där den ena fallande brickan till synes ödesbundet föll mot nästa. När Österrike-Ungern försökte kuva Serbien efter mordet på tronföljaren Franz Ferdinand fick dubbelmonarkin den tyske kejsarens stöd i händelse av konflikt med Ryssland, vilket ledde till rysk mobilisering, som ledde till att Österrike-Ungern också mobiliserade. Berlin telegraferade ett ultimatum till S:t Petersburg om att avbryta de militära förberedelserna. När kravet avvisades mobiliserade även Tyskland.

Eftersom de tyska krigsplanerna gick ut på ett blixtanfall mot ärkefienden Frankrike, för att klara av västfronten innan man gav sig i

kast med östfronten, fanns det ingen möjlighet att stoppa krigsmaskinen när den väl rullat igång. Med Österrikes ultimatum till Serbien, de tyska garantierna och den ryska mobiliseringen passerades *points of no return*.

Likväl kunde konflikten ha förhindrats, eller åtminstone skjutits upp till ett diplomatiskt och teknologiskt gynnsammare läge. Avgörande blev den mänskliga faktorn och en aktiv strävan efter krig, framför allt från Tysklands sida. I sökandet efter en specifik syndabock fastnar bland andra historikern David Fromkin för den tyske generalstabschefen Helmuth von Moltke den yngre, men ansvariga går också att hitta i London, Paris, Wien, S:t Petersburg och Belgrad. Stormakterna störtade sig själva i fördärvet med gemensamma ansträngningar, fångna av tidens stämningar, allianser och teknik.

Marginalerna var små. Av de tio österrikiska kraven på Serbien accepterades alla utom ett, att Österrike-Ungerns myndighetspersoner skulle få utreda Franz Ferdinand-mordet på serbisk mark. Denna enda punkt var tillräcklig för att ledarna i Budapest, Wien och Berlin skulle pressa på för en konflikt. Eftervärlden har tolkat detta som att Tyskland sökte krig, i första hand för att kväsa Rysslands växande militärmakt. Kriget uppfattades som oundvikligt i Berlin, där man hade en känsla av att tiden arbetade för motståndarna. Bäst alltså att slå till först, vid ett gynnsamt tillfälle.

Skotten i Sarajevo erbjöd just denna möjlighet, ungefär som terrordåden den 11 september 2001 skulle ge den politiska förevändningen för en grupp neokonservativa amerikaner som länge kastat ögon på Irak.

Den stora ironin är att Österrike-Ungern 1914 saknade rationella krigsmål för operationerna mot Serbien. På grund av den traditionella ungerska rädslan för att inkorporera slaver i imperiet fanns inga seriösa planer på territoriell expansion. Wien och Budapest hade allt att förlora och inget att vinna.

Det lilla Serbien hade däremot ett intresse av att erövra Bosnien, men knappast några realistiska förhoppningar att besegra det mäktiga Österrike-Ungern. Alltså fanns det skäl till konflikt, men knappast till ett storkrig. Anledningen till spridningseffekten var framför allt Tysklands offensiva utrikespolitik och teknokratiska militära planering.

»Ljusen slocknar över hela Europa«, skrev den brittiske utrikesministern Edward Grey. »Vi kommer aldrig att få se dem tändas igen i vår livstid.«

Få hade förutsett att vapenteknologin hade en defensiv kapacitet som gjorde det nästan omöjligt att nå genombrott, vilket skulle leda till fyra års statisk masslakt på västfronten. Desto fler anade likt Edward Grey att världen aldrig mer skulle bli sig lik, om man släppte loss det industrialiserade kriget mellan stormakterna.

Freden visade sig bli en ännu större katastrof än kriget. De tyska politiker som till sist kastade in handduken blev lurade av Woodrow Wilsons program, den amerikanske presidentens berömda »fjorton punkter«. Tyskarna trodde att vapenstilleståndet i november 1918 och kejsar Vilhelm II:s landsflykt var tillräckligt för att garantera en »fred utan segrare« i enlighet med USA:s försoningsprogram. Men när tyskarna efter ett halvår bjöds till Versailles, hälsades de inte av Wilson utan av den franske presidenten Georges »Tigern« Clemenceau, som hade helt andra planer.

Då tyskarna anlände den 7 maj 1919 fördes de till samma sal där Otto von Bismarck 1871 hade dikterat villkoren för Frankrike efter dess nederlag. Nu var rollerna ombytta. Några fredsförhandlingar blev det aldrig fråga om. Tyskland skulle klämmas åt som ensam ansvarig för kriget och tvingades avstå 13 procent av sitt territorium. Ostpreussen skildes från resten av riket av den polska korridoren, där andra världskriget skulle starta tjugo år senare. Tyskland förlorade sina kolonier, ålades hårda begränsningar av sin militärmakt och skulle betala ett stort skadestånd till motståndarna.

Österrike-Ungern drabbades ännu värre. Imperiet splittrades upp i mindre enheter, delvis i enlighet med Wilsons principer om folkens nationella självbestämmande. Alla de faktorer som skulle leda till andra världskriget fanns nu på plats i Europa: ett nedtryckt och revanschistiskt Tyskland, olösta minoritetsproblem, gränser som bäddade för nya konflikter på Balkan, kring Tjeckoslovakien, Polen och andra länder.

I Mellanöstern fanns, på motsvarande vis, koden till det sena 1900-talets och tidiga 2000-talets islamistiska terrorism, i förlängningen till »kriget mot terrorismen«, också detta proklamerat av USA för att »göra världen säker för demokratin«.

4. DEN GEOPOLITISKA KOPPLINGEN

Från Osmanska riket till USA

Det finns en geopolitisk länk mellan första världskriget och »kriget mot terrorismen«:

När gamla kejsardömen – det ryska, det tyska, det österrikisk-ungerska – och det Osmanska riket sveptes bort efter första världskriget sattes en våg av etnisk nationalism i rörelse. Dels låg det i tiden att söka kollektiva identiteter med nationella förtecken, dels uppstod ett vakuum när de sammanhållande imperierna kollapsade, dels fick tanken på folkens självstyre näring av Woodrow Wilsons idéer.

Det Osmanska riket hade varit på nedgång länge och hölls kring sekelskiftet under armarna av västmakterna i ett försök att bevara stabiliteten. Som störst sträckte det sig från den ungerska gränsen i Europa till Marockos atlantkust, inklusive dagens Irak och Serbien.

En orsak till centralmaktens svaghet var det som brukar kallas »*imperial overstretch*«. Med T.E. Lawrences ord: »Turkiet var döende av

överansträngning, i försöken att behålla imperiet som det förlänats.«

I samma region heter dagens patron och fredsmäklare USA. Den dominanta rollen innebär en blandning av kostnader, risker och fördelar, precis som den gjorde för osmaner, fransmän och britter. De dominerade folkens motvilja tycks vara en konstant faktor, liksom svårigheten att släppa taget om besittningar man en gång vunnit. Som historieprofessorn Charles S. Maier formulerar saken:

»Imperialismens smutsiga lilla hemlighet är att den, trots all retorik om ›börda‹, ofta är psykologiskt tillfredsställande för dem som leder projektet och tillhandahåller ett bekvämt liv för dem som motiverar det. Det är inte lätt att ge upp sin större-än-livet-status på den internationella arenan och nöja sig med den vardagliga fördelningspolitiken i en postimperialistisk stat.«

Hegemonen betalar ett högt pris för sin dominans. I länder som Serbien skylldes länge varje tillkortakommande på »femhundra år under det turkiska oket«. Balkanska ordspråk hade teman som »Om vargarna är i skogen är turken i byn« eller »En ovälkommen gäst är värre än en turk«. Samma typ av känslor finns i dag i hela Mellanöstern, med USA–Israel som måltavla.

Det Osmanska rikets kris blev akut från och med 1870-talet, när Storbritannien, Frankrike och Ryssland började positionera sig för att dela upp arvet. Väst fruktade ett panislamistiskt uppror från Indien till Nordafrika och hoppades på en europeisk form av islam med Turkiet som bro – då som nu.

Mellan 1908 och 1913 hade den ungturkiska revolutionen följts av den ena europeiska interventionen efter den andra i områden som traditionellt var osmanska: Österrikes annektering av Bosnien;

Frankrikes inbrytning i Marocko som inspirerade Italien i Libyen; Serbiens, Greklands och Bulgariens attacker mot osmanska besittningar på Balkan.

Under dessa år lyckades stormakterna hålla sig borta från öppen konflikt, men kollisionen ryckte allt närmare. De spänningar på Balkan som utlöste första världskriget berodde lika mycket på osmansk svaghet som på österrikisk aggression, och en avgörande fråga blev, som historikern Niall Ferguson skriver, »Efter turken, vem?«.

Turkarnas beslut att alliera sig med Tyskland beseglade imperiets öde och orsakade övergången från muslimsk till kristen dominans i regionen. Den israelisk-palestinska konflikten, 1990-talets krig om Kroatien, Bosnien, Serbien och Kosovo, Kuwaitkriget 1991, invasionen i Irak 2003, Usama bin Ladins apokalyptiska visioner, terrordåden i New York, Washington, Madrid och London kan alla spåras tillbaka till det Osmanska rikets nedgång och det sätt på vilket dess arv hanterades.

Irak och Libanon blev, liksom Jugoslavien, vad sociologer kallar »inbillade« samhällen, konstlade stater utan enhetlig historia. Med tanke på den exceptionella våldsnivån i sådana länder sedan 1918 kan man inte undgå att ställa sig frågan: Vad hade hänt med en mjukare, kulturellt organisk övergång från det Osmanska imperiet till självstyre i Mellanöstern?

Så sent som 1916 konstaterade en brittisk Mellanösternkommitté, tillsatt av premiärministern, att det låg i Storbritanniens intresse att bevara det Osmanska riket, dess lagar och administration trots att Turkiet nu var en fiende i kriget. »Man undrar om de inte hade rätt trots allt«, skriver islamkännaren Bernard Lewis. I vilket fall som

helst övergavs denna linje.

Orsaken till att Turkiet satsade på fel häst i första världskriget är omdiskuterad. Ryssland var den naturliga fienden geografiskt. Men Frankrike och Storbritannien hade stött turkarna under 1800-talet, som ett skydd mot rysk expansion. Mellanösterns framtid kom liksom Europas att avgöras av det uppåtstigande Tyskland.

Spåren av detta tyska inflytande i Mellanöstern är inte lätt att se i dag, men kan avläsas i den rostiga vägskylten med texten »Nach Damaskus« i Londons Imperial War Museum. Brittiska The Times satte punkt med en ledare i augusti 1918:

»Den brittiska erövringen av Bagdad avleder i andra riktningar den gamla tyska ambitionen uttryckt i slagordet ›Berlin till Persiska viken‹«.

Turkiet lyckades hålla sig utanför första världskriget i tre månader. Den tyske kejsaren och hans rådgivare pressade med skicklig diplomati turkarna att sluta upp bakom centralmakterna. I oktober 1914 tillät krigsministern Enver Pascha två tyska krigsfartyg under turkisk flagg att bombardera ryska hamnar i Svarta havet. Från den 31 oktober var det Osmanska imperiet i krig med Ryssland, Frankrike och Storbritannien, och senare, i förlängningen, med USA.

Enligt en annan tolkning spelade marinminister Winston Churchill en avgörande roll för turkarnas beslut 1914, när han mobiliserade den brittiska flottan utan regeringens auktorisation och beslagtog två slagskepp som byggdes på brittiska varv för den osmanska flottan. Till sist verkar den traditionella fiendskapen mellan Turkiet och Ryssland, i kombination med skicklig tysk diplomati, ha avgjort saken.

När turkarna väl gått in i kriget blev det ett uppenbart intresse för ententen att besegra dem. Det skulle ha underlättat krigsansträngningarna i Europa. De som likt Winston Churchill förespråkade en sådan strategi kallades för »easterners«. Deras stora schackdrag var den potentiellt briljanta men de facto katastrofala landstigningen vid Gallipoli 1915 som syftade till erövring av de turkiska sunden mellan Medelhavet och Svarta havet. De allierade förlorade tvåhundrasextiofem tusen man under försöket men uppnådde inget utom att döda trehundra tusen turkar och hålla fjorton av Turkiets bästa divisioner borta från fronterna i Mesopotamien, Egypten och Kaukasus.

Om landstigningen vid Gallipoli hade lyckats, kunde kriget i Europa ha blivit kortare och den arabiska revolten mot turkarna blivit onödig. Som vi strax ska se hade ett sådant scenario fått stora konsekvenser för Mellanöstern.

Repris i Mesopotamien

När turkarna förklarade krig 1914, grep Storbritannien tillfället att annektera Egypten och erkänna Kuwaits suveränitet. Beslutet skulle få långtgående följder sjuttiofem år senare, när Irak invaderade det oljerika emiratet. Invasionen i Kuwait 1990 ledde till den massiva amerikanska truppnärvaron i Saudiarabien, som i sin tur triggade Usama bin Ladin och eskaleringen av al-Qaidas terrorism mot USA.

När brittiska styrkor återkom till Mesopotamien 2003 slöts en lång cirkel av händelser. Den politiska retoriken från västmakternas sida var inte ny, som framgår av denna artikel ur The Times från december 1918, under rubriken »Mesopotamiens framtid. Araber begär brittiskt beskydd.«:

»Det finns en oro för den irakiska statens framtid. Den arabiska opinionen är helt för brittisk hjälp. Invånarna väntar sig och önskar sig inte att vi ska lämna landet, eftersom de vet att de inte kan kontrollera det själva. På grund av de olika stammarna, halvciviliserade, stridbara, oroliga, väl beväpnade, beredda att när som helst störta landet i kaos, är det essentiellt att den brittiska armén räddar Mesopotamien.«

Redan innan Turkiet förklarade krig, hade den brittiska regeringen i Indien skickat en division till Persiska viken. I november ockuperade den Basra, med det dubbla syftet att skydda oljeleveranserna och stärka banden till arabiska ledare fientliga mot osmanerna. Britterna i Indien ville kontrollera Mesopotamiens naturresurser och ha ett emigrationsland för den växande indiska befolkningen. De räknade också med att göra intryck på andra håll i Asien om Bagdad erövrades.

En brittisk styrka skickades uppför floderna, misslyckades med att bryta igenom och tvingades retirera till Kut, där den kapitulerade inför turkarna efter månader av belägring i april 1916. Brittiska försök att bryta inringningen misslyckades och ledde till stora förluster. Av de tretton tusen britter som togs till fånga i Kut skulle mer än en tredjedel duka under i turkisk fångenskap före krigets slut. Många soldater utsattes för sexuella övergrepp. Ett omvänt mönster upprepades under den brittisk-amerikanska ockupationen nittio år senare, när foton från fängelset Abu Ghraib i Bagdad visade inslag av sexuell förnedring.

Bara en månad efter kapitulationen i Kut bröt den arabiska revolten mot turkarna ut i nuvarande Saudiarabien. Samtidigt angrep Stor-

britannien det Osmanska riket på två fronter, för att kompensera bakslagen vid Gallipoli och Kut, dels genom Sinai och Palestina, dels genom Mesopotamien. Under det sistnämnda fälttåget användes i stort sett samma marschväg som 2003.

Det arabiska upproret har varit föremål för omfattande diskussioner. Enligt historikern David Fromkin spelade det ingen större roll i britternas konventionella krigföring:

»Den stora arabiska revolten blev aldrig av. Inga arabiska enheter i den osmanska armén bytte sida. Några tusen klanmedlemmar, betalda med brittiska pengar, utgjorde trupperna. Det fanns ingen reguljär armé.«

Det viktiga för fortsättningen var att araberna hamnade på den vinnande sidan. Kanoniseringen av revolten i öknen skapade en myt om ett heroiskt befrielsekrig, oberoende av de mindre romantiska realiteterna.

Om inte den brittiska armén hade tagit kontroll över hela området från Bagdad till Damaskus och Jerusalem, skulle det arabiska upproret ha krossats av osmanerna. De araber som erövrade Aqaba och gjorde gerillaräder mot turkarna kände sig ändå som segrare, precis som deras muslimska bröder i Afghanistan skulle göra sjuttio år senare. I båda fallen mobiliserades oberäkneliga krafter i namn av en större kamp, krafter som snart skulle hemsöka sina sponsorer.

Drivkraften bakom upproret under första världskriget kom från Storbritannien. Syftet var dubbelt: att försvaga det Osmanska riket och att kväsa dess uppmaning till jihad. London fruktade att denna signal skulle få farliga effekter på andra håll. Avsikten att sträcka ut det brittiska inflytandet till Palestina och Mesopotamien spelade också en roll, men viktigast var kampen om själarna – i mångt och

mycket en parallell till »kriget mot terrorismen«, också det ett i huvudsak misslyckat slag mot militant islamism.

Den arabiska revolten mot osmanerna uttrycktes i traditionella religiösa termer snarare än moderna nationella. Ett motiv sades vara att kalifatet hade blivit korrupt och att en ny, sannare islam skulle återfödas på den arabiska halvön, i profetens hemland. Genom att uppmuntra denna föreställning hjälpte britterna till att så fröna till al-Qaida, som nittio år senare för fram samma kritik mot den saudiska regimen och dess amerikanska stöttepelare.

För militanta fundamentalister som hoppas på en återkomst för den arabdominerade, muslimska ordningen från 700-talet var 1918 verkligen ett bakslag. I islamistiskt perspektiv är Mellanösterns karta ett resultat av invasionen av brittiska och franska korsfarare. Det är inte den karta som skulle ha uppstått om det Osmanska imperiet hade imploderat av sig självt.

Skapandet av en kristet dominerad stat i Libanon, klartecknet för en judisk stat i Palestina och de svikna löftena om diverse oberoende arabiska enheter sågs som förräderi av såväl arabnationalister som islamister, otack som lön för krigsansträngningarna under revolten i öknen.

Kring 1920 hade de allierade fattat beslutet att plocka isär det Osmanska imperiet. Woodrow Wilsons koncept om nationellt självbestämmande fanns inte längre med i bilden, eftersom amerikansk idealism hade gett vika för konservativ isolationism. Under kommande decennier skulle denna tidvattenvåg av idéer vända flera gånger, senast 2001.

Det brittiska styret i Mesopotamien blev till sist en fråga om kost-

nader och intäkter, vilket speglas i denna PM från Winston Churchill:

»Även om oljefälten uppfyller våra högsta förväntningar dignar de under bördan av utgifterna. Det som kunde ha blivit en god affär för Brittiska imperiet, om det fått utvecklas gradvis och lugnt, urholkas nu dagligen av växande kostnader.«

Priset för kolonialstyret skulle snart överträffa vinsterna, i både Mesopotamien och Palestina. I bägge fallen var det våldsamt motstånd och terrorism som banade väg för den nationella självständigheten. Terror lönar sig, blev den bestående läxan.

Storbritannien ritade Iraks karta vid Kairokonferensen 1921 och blev därmed måltavla för det mesopotamiska missnöje som dittills hade riktats mot turkarna. Winston Churchill nöjde sig med en arabisk regim som skulle tjäna brittiska intressen men kosta så lite som möjligt, så att han inte behövde »fortsätta att slösa arméer och skattepengar på dessa otacksamma öknar«.

Ambitionen i Mesopotamien efter första världskriget var att skapa stabilitet och modernitet, precis som efter invasionen 2003. I en ledare från 1918 skriver The Times:

»Vi tog våra vapen till Bagdad och längre, höjde därmed vår militära prestige i öst till högre höjder än någonsin tidigare, gjorde rent hus med turkisk vanskötsel och lade grunden för ett stabilt och progressivt styre. Denna förnyelse motiverar de ljusaste prognoser för landets framtid. Allt som behövs nu är en någorlunda bra regering.«

I ett brev till tidningen från en läsare några dagar senare tecknas Iraks framtid i ännu ljusare färger:

»England har räddat landet från fullständig ruin och dess folk från

förstörelse. Den typiska engelska känslan för rättvisa, rent spel och frihet å ena sidan, Englands århundraden av administrativ erfarenhet och ledarskap å andra sidan, kommer att, det säger sig självt, hjälpa Mesopotamien att återvinna sin forna position politiskt, intellektuellt och ekonomiskt.«

Irak skapades av tre skilda osmanska provinser – Basra, Bagdad och Mosul. Liksom i Transjordanien och på den arabiska halvön var Londons målsättning att bygga en klientmonarki, vars ledare skulle vara beroende av brittiskt stöd men samtidigt åtnjuta tillräcklig legitimitet för att kunna bevara stabiliteten. Winston Churchill och Lloyd George brottades med samma dilemman som den amerikanska administrationen försökt hantera sedan invasionen 2003: Hur skapar man ett demokratiskt Irak utan ett bakslag av teokratisk, shiitisk dominans efter iransk förebild?

Under den irakiska monarkins period, mellan 1921 och 1958, genomfördes nära sextio regimskiften, ett tecken på kronisk instabilitet. Den USA-ledda invasionen 2003 motiverades av terroristhotet från Saddam Husseins regim. Även om den kopplingen återstår att bevisa, finns en indirekt länk mellan skapandet av staten Irak och al-Qaidas terrorism. Utvecklingen mot ständigt mera brutala och expansionistiska regimer i Bagdad tvingade fram den amerikanska militära närvaron i Saudiarabien från 1990 och framåt, som i sin tur utlöst terrorhandlingar riktade mot USA.

En annan tänkbar, djupare koppling mellan al-Qaida och Saddam Hussein är den som Paul Berman pekar på i boken *Terror and Liberalism*. Enligt Berman var det irakiska Baathpartiet och den militanta islamismen två grenar av samma impuls, nämligen muslimsk

totalitarism, en muslimsk variation på ett gammalt europeiskt tema, symboliserat av nazism, fascism och kommunism.

Med utgångspunkt ifrån denna logik var det enligt Berman rätt av USA att slå till mot Saddam Hussein 2003, oavsett om någon irakisk inblandning i terrordåden den 11 september gick att påvisa. Utvecklingen i Irak efter invasionen tycks åtminstone på ett pragmatiskt plan ha motbevisat tankegången: islamisterna har stärkts i stället för att försvagas.

I fallet Saudiarabien var det imperialistiska inflytandet efter första världskriget inte lika konkret som i Irak. Efter segern över turkarna lät britterna Ibn Saud av Nejd erövra stora områden inklusive de heliga platserna Mecka och Medina, som var den huvudsakliga inkomstkällan före oljan tack vare de årliga pilgrimsresorna. Storbritannien banade på det sättet väg för ett stort arabiskt kungadöme med en medeltida tolkning av islam. När olja upptäcktes och blev ekonomiskt intressant 1932, vände sig saudierna dock inte till britterna utan till amerikanerna.

Det obekväma förhållandet mellan dagens USA och Saudiarabien illustreras bland annat av förkunnelsen i saudiska skolor, domstolar, moskéer och censurkontor, där regimens talesmän angriper »extremisters« och amerikaners inflytande med samma frenesi, medan man predikar trohet till den saudiska kungafamiljen som en religiös plikt.

På grund av skiftet från osmansk till västerländsk dominans i regionen introducerades det främmande konceptet nationalism utan förankring i den kulturella geografin. T.E. Lawrence beskrev tidigt detta fenomen i orientalistiska termer:

»Semiternas uppfattning om nationalitet var klaners och byars

oberoende. Deras ideala nationella enighet representerades av episoder av gemensam kamp mot inkräktare.«

Det är värt att notera att den moderna arabiska termen för »nationalism« (qawmiyya), första gången dyker upp på turkiska (kavmiyet), som en splittrande, negativ term snarare än enande och positiv, med konnotationer av stammotsättningar och klanstrider.

På kajen i Smyrna

Ett övermått av nationella symboler signalerar ofta förträngda trauman. När konflikterna var som blodigast på Balkan i början av 1990-talet såg man överallt i Zagreb det rödvita kroatiska schackbrädet. När New York lade om sina sår efter den 11 september 2001 var det med stjärnbanéret. Norrmännens ivrigare flaggviftande än svenskarnas har ett uppenbart samband med den dramatiska ockupationen under andra världskriget.

Sällan har jag sett så många och så stora flaggor som i Izmir, Turkiets tredje stad. Republikens symbol, den vita halvmånen på den röda botten, hänger på varje fasad, ofta i kolossalformat, som en besvärjelse av stadens trasiga, mångkulturella förflutna.

Det mytomspunna Smyrna var från mitten av 1800-talet fram till 1914 en av världens mest upplysta städer, med en tolerans och mångfald som det moderna New York. Här levde armenier, judar, turkar, greker, amerikaner och mängder av minoriteter tillsammans, totalt sett en kristen majoritet under muslimsk dominans.

Med så många olika folkgrupper på ett ställe var det oundvikligt med en viss friktion, men i princip gällde likhet inför lagen. När en grekisk pojke försvann 1901 och en mobb samlades för att starta

en pogrom i det judiska kvarteret, agerade den grekisk-ortodoxe ärkebiskopen och stadens ledning resolut. Mobbens ledare arresterades, deras förnedring var fullkomlig när den försvunne pojken senare hittades välbehållen. Han hade bara rymt för att undgå bestraffning av sina föräldrar.

Smyrna låg i korsvägen mellan ett dussin olika världar. Många har vittnat om den stämning av lätthet och lycka som vilade över smältdegeln, till exempel den legendariske amerikanske konsuln George Horton:

»Smyrnioternas livsglädje var så gott som omöjlig att undertrycka, och fortsatte ända till de sista dagarna.«

Den slutgiltiga katastrofen skulle dröja till 1922, men det var första världskriget, det Osmanska rikets kollaps och de allierades flört med den grekiska drömmen om ett imperium i Mindre Asien som låg bakom.

Det mångkulturella Smyrna hade föga gemensamt med det anatoliska inlandet, och uppfattades länge som »de otrognas stad« i Turkiet. Dess öde beseglades när Grekland, med de allierade stormakternas stöd, i efterdyningarna till första världskriget invaderade Smyrna för att kapa åt sig sin del av det döende osmanska imperiet.

Turkarna reste sig ur nederlaget under Mustafa Kemal alias Kemal Atatürk. Den 9 september 1922 red det turkiska kavalleriet in i Smyrna. De följande två veckorna utspelades en av 1900-talets episka katastrofer, med ett par miljoner offer. Staden brändes ner, kvinnor våldtogs och stympades, barn halshöggs, hundra tusen människor dödades på plats, medan mångdubbelt fler trängdes i stadens hamn i desperat väntan på hjälp som aldrig kom.

George Horton skrev att hans starkaste minne från dramat var »en

känsla av skam över att tillhöra människosläktet«. New York Times rubrik var ännu mer rakt på sak: »Smyrna utplånat.«

Ernest Hemingway förevigade scenen i novellen *På kajen i Smyrna*:

»Det underliga var, sa han, att de alltid började skrika mitt i natten. Jag vet inte varför de skrek vid den tiden. Vi var i hamnen och de var ute på piren allihop och mitt i natten började de skrika. Vi brukade sätta strålkastaren mot dem för att lugna ner dem. Det gjorde alltid susen (…)

Ni minns hamnen. Det var en hel del rara saker som flöt omkring där. Det är enda gången i hela mitt liv som jag har haft mardrömmar. Det var inte så mycket kvinnorna som fick barn utan mera de som hade döda barn (…)

Grekerna var också rara gossar. När de evakuerade kom de dragandes med alla lastdjur som de inte kunde ta med sig så de knäckte helt enkelt frambenen på dem och hyvade ner dem i det grunda vattnet. Alla de där mulorna med frambenen brutna hyvades ner i det grunda vattnet. Det hela var mycket angenämt. Ja, sannerligen mycket angenämt.« (Översatt av Mårten Edlund.)

De hundratusentals flyktingarna från infernot i Smyrna levde i förhoppningar om att västmakterna, vars misslyckade utrikespolitik lett fram till krisen, skulle komma till deras räddning. Så blev det nu inte, eftersom stormakterna i stället prioriterade goda förbindelser med den nya, segerrika turkiska regimen.

Ett liknande skeende skulle utspelas i Irak nittio år senare, när den amerikanska och brittiska ockupationen utlöste en våldsvåg mot landets kristna minoriteter.

Smyrna var en lysande symbol för det sena 1800-talets globalisering. Stadens undergång som kosmopolitisk metropol var en följd av det vanvett som släpptes loss 1914. Katastrofen fungerar fortfarande som påminnelse om hur sårbar den globala integrationen är.

5.
DEN KULTURELLA OCH PSYKOLOGISKA KOPPLINGEN

Megaterrorns födelse

Historikern David Fromkin skriver:

»När det tjugonde århundradet inleddes var européerna rikare och mäktigare än någon tidigare varit. De borde också ha känt sig säkrare men i stället var de – eller åtminstone deras regeringar – skräckslagna. De kände skakningarna. När och var visste ingen, men alla var övertygade om en kommande jordbävning.«

Fromkins beskrivning av stämningen i början av 1900-talet kunde lika gärna vara en beskrivning av 2000-talet. Rädsla har varit en konstant i det kollektiva medvetandet sedan 1914. I dag gäller det bland annat storskalig terrorism, så som den manifesterats i USA, Spanien, Storbritannien, Turkiet, Marocko, Saudiarabien, Indonesien, Pakistan, Indien och Ryssland. Av de amerikaner som röstade på George W. Bush i presidentvalet 2004 angav 32 procent kampen mot terrorism som det viktigaste skälet.

En orsak till första världskrigets utbrott var att den militära logiken tog kommandot över den politiska och diplomatiska. Som Henry Kissinger har uttryckt saken:

»Eftersom den militära planeringen byggde på snabbhet medan det diplomatiska maskineriet hade långsammare tempo blev det omöjligt att lösa krisen under tidspress.«

Detta problem med en värld i olika hastigheter har varit framträdande även under kriget mot terrorismen. Planeringen på ett område omintetgörs av händelserna på ett annat. Det globala samhället har blivit så komplext och sammanvävt att en chock på ett ställe får konsekvenser överallt. Mordet på ärkehertigen Franz Ferdinand i juni 1914 var möjligen den första händelsen av detta slag.

Den diplomati och militära planering som ledde till första världskriget var dold för vanliga medborgare. Bara en handfull ledare hade hela bilden, och till och med de agerade utifrån fragmentariska uppfattningar om planerna i andra huvudstäder. Med undantag för Storbritannien hade ingen stat någon parlamentarisk debatt om sitt inträde i kriget, och få andra nationer upplevde några pacifistiska demonstrationer.

För medborgarna i gemen måste kriget ha kommit som en blixt från klar himmel. Men under kampens gång uppstod ett behov av att mobilisera hela nationen, vilket förutsatte information och agitation. Åren 1914–1918 skedde en dramatisk övergång från massiv okunnighet om storpolitik till massmobilisering, vilket i förlängningen också innebar kollektiv terror. Politiska reformer, utökad skolgång och tekniska framsteg spelade stor roll för denna utveckling, men det var kriget som innebar ett verkligt språng till kollektiva

uttryck för politisk vilja, liksom till kollektiva känslor av externa hot.

Det positiva resultatet blev demokrati. Det negativa resultatet blev extrem nationalism, militarism, fascism och kommunism. Den moderna formen av terrorism är ofta en manifestation av liknande kollektiva känslor och ambitioner, nära förknippad med de medel för masskommunikation som såg dagens ljus efter 1914.

Världskriget var den första mediedrivna konflikten. Oberoende tidningar skapade ett nytt tryck på beslutsfattare, vanskligt att kalkylera eller förutsäga. I sin flört med folkliga fördomar i jakten på högre upplagor förstärkte pressen de nationella motsättningarna.

Det är ett historiskt mönster, att ny medieteknologi alltid har skapat turbulens: tryckpressen bidrog till religionskrigen, dagstidningarna till första världskriget, radio och film till fascismen, internet och mobiltelefoner till modern terrorism.

I pjäsen *Die letzten Tage der Menschheit* beskriver den österrikiske satirikern Karl Kraus hur pressen behandlade kriget som den ultimata storyn. Det var redaktörerna som omformade främlingsfientliga fyllon till en patriotisk massa, redo att ta värvning för fosterlandet.

Enligt Kraus var kriget ett resultat av den fantasins och empatins utarmning som följt i spåren av masspridda dagstidningar. Liknande anklagelser har förekommit i samband med kriget mot terrorismen. Den epidemiska antisemitismen och konspirationsteorierna i den arabiska pressen är det främsta exemplet, överdrifterna i amerikanska tidningar inför invasionen i Irak ett annat. Storbritanniens medverkan i Irakkriget hade varit politiskt omöjlig utan stöd från tidningar som The Sun och The Times, där ledarredaktionen tydligen inte dragit någon lärdom av sina egna lägg från 1900-talets början.

En nutida iakttagare som Eric Hobsbawm kopplar massmediernas makt till den brutalisering och nedbrytning av tabut mot våld som pågått i hela världen sedan 1914: »Bilderna, ljudet och beskrivningarna av extremt våld präglar vardagslivet, och den sociala kontrollen av våldsutövningen har följdriktigt minskat.«

Det finns dock en ännu farligare källa till våld, nämligen den ideologiska övertygelse som dominerat både yttre och inre konflikter sedan första världskriget. Hobsbawm igen:

»Ens egen sak är så rättfärdig och motståndarens så hemsk att alla medel för att uppnå seger eller undvika nederlag är inte bara legitima utan nödvändiga. Det här betyder att både stater och upprorsmakare anser barbari vara moraliskt befogat (...) Uppgången för megaterror under det senaste seklet speglar inte bara ›ondskans banalitet‹ utan moralens kapitulation inför högre imperativ.«

Kort sagt: fanatismen har präglat vår kultur allt sedan 1914.

Massmediernas ledarkult

Ett genomgående drag i första världskriget var propagandan om ofelbara ledare. Joffre var »den oslagbare«, Hindenburg var »faderlandets räddare«, Kitchener »segerns organisatör«. Dessa legender och myter formades med hjälp av ny medieteknik: den tjänstvilliga pressen, nyhetsfilmer och grammofonskivor. Samtidigt förbjöd censuren publicering av allt som liknade kritik. I patriotismens namn slog censorerna till mot etablissemangets traditionella fiender: liberaler, fritänkare och anarkister.

Mönstret återkom i USA efter den 11 september. Att ifrågasätta taktiken och strategin i kriget mot terrorismen blev opatriotiskt,

vilket framgick inte minst i presidentvalskampanjen 2004. Först under 2006, fem år efter de traumatiska terrordåden, släppte detta politiska tabu till följd av den allt värre situationen i Irak, med resultatet att USA:s demokrater återerövrade majoriteten i kongressen.

Ingenstans har ledarkulten drivits längre än i Nazityskland. På 1930-talet ropade massorna till führern: »Vi följer dig med trogna hjärtan.« Fröet till denna okritiska dyrkan hade såtts under första världskriget.

Ett av 1900-talets stora industriella projekt var att producera soldater. De värnpliktiga tillbringade sina första vuxna år i armébarracker. Efter muck återvände de ofta till årliga repetitionsövningar upp till fyrtiofem års ålder. Resultatet blev en osynlig subkultur av våld, lydnad och hierarki i det civila samhället.

Första världskriget manifesterade en brutal klyfta mellan å ena sidan löftet om ära, å andra sidan skyttegravskrigets förfärliga realiteter. Besvikelsen undergrävde traditionella auktoriteter. Kulten av ungdomen och framsteget hade uppstått redan före kriget, hos futuristerna, men det var slagfältets desillusion som välte den gamla ordningen över ända. Nazism och fascism blev det extrema resultatet; fanatiker, gangsters och mobbare kom att utöva den statliga makten.

Den militanta islamismen framstår ofta som en parallell extremriktning, med sitt förakt för konsumtionskultur, dekadens och svaghet, sin kult av ungdomlig handling, känslor, våld och död på bekostnad av eftertanke, upplysning och kompromisser. Demografiska faktorer, stora generationer av sysslolösa unga män utan framtid och chans på äktenskapsmarknaden tycks spela en roll i sammanhanget, men ytterst är det en fråga om radikala idéer.

Besvikelsens exakta ögonblick finns beskrivet i Erich Maria Remarques roman *Im Westen nichts neues*:

»Vi trotsade dem (lärarna) ibland och busade, men innerst inne trodde vi på dem. I våra sinnen var deras auktoritet förbunden med djupare kunskap och insikt. Inför anblicken av den första döda soldaten krossades denna övertygelse. Vi kände att vår generation var hederligare än deras. De var oss överlägsna bara i formuleringar och list. Den första artilleribeskjutningen visade oss vårt misstag, och under den kollapsade en världsbild som de lärt oss.« (Översatt av Curt Berg.)

Rudyard Kipling uttryckte samma tankegång i »Epitaphs to the war«:

»If any question why we died. Tell them, because our fathers lied.«

I *Zeitgemässes über Krieg und Tot* uttryckte Sigmund Freud sin avsky inför det totala kriget, vars extremism han genast identifierade och teoretiserade om när fientligheterna bröt ut. Före 1914 hade européerna velat glömma döden, »eliminera den från livet«, som ett led i strävan mot moderniteten. Men kriget återintroducerade döden i en industriell, outhärdlig skala. Freud skriver insiktsfullt att döden på nytt borde inkorporeras som en naturlig del i livet:

»Att tolerera livet är, när allt kommer omkring, varje levande varelses första plikt (…) Vi kommer ihåg det gamla talesättet *Si vis pacem, para bellum*. Om ni vill bevara freden, förbered er för krig. Om ni vill uthärda livet, förbered er för döden.«

Det industriella dödandet ärrade psykena hos dem som upplevde det, men det satte också kollektiva spår. I sociologen Maurice Halbwachs *La mémoire collective* görs en distinktion mellan det yttre och

inre minnet, mellan det individuella och det sociala. I Halbwachs perspektiv kan man knappast överdriva betydelsen av den förvirring som det organiserade, industriella kriget innebar; modernitetens bärsärkagång. Minnet av denna smärtsamma paradox finns kvar i Europa nittio år senare, också när de sista veteranerna från första världskriget dör bort.

Så sent som 2005 var fjorton franska och nitton brittiska veteraner från första världskriget fortfarande i livet. Individuella minnen bleknar bort, det kollektiva traumat består. Medan merparten av Europa har läkt de fysiska, psykiska och politiska såren efter Det Stora Kriget kan fantomsmärtan ännu kännas i periferin: Balkan, Mellanöstern, Kaukasus. Kriget mellan Ryssland och Georgien sensommaren 2008 är bara en i raden av påminnelser.

Trots att soldaterna i första världskriget förefaller så anonyma, var detta det första krig där de stupade fick namn, identitet och individuella kors på gravarna. Deras sista vilorum blev kultplatser för nationalister. »Den okände soldatens grav« erbjöd till och med en kanal för sorgen efter de döda som aldrig kunde återfinnas. Denna paradoxala kombination av individualitet och kollektivism har förblivit ett distinkt drag i väpnade konflikter, både mellan och inom stater i den moderna världen.

Den muntra duellen

I klassikern *La Grande Guerre* från 1969, den första berättelsen om världskriget med en kulturell och filosofisk dimension, beskriver Marc Ferro de förändringar i Europa som föregick 1914:

»Erkända, traditionella auktoriteter som monark, präst, lag, familj, överordnad och officer hade fått sällskap av nya, anonyma och okontrollerbara herrar. Dessa krafter var ansvariga för den brutala depressionen inom det europeiska jordbruket och utarmningen av landsbygden, och för den oförutsägbara konjunkturcykeln. Det var dessa dolda makter som skapade och förkastade nya moden och som manipulerade folkopinionen. I denna underliga, föränderliga värld hade traditionella livsmönster inte längre någon mening. Yrkeskunnande utvecklades och blev föråldrat inom loppet av en generation. Allting skedde i namn av lagar, framsteg och frihet.«

Europa hade inte mognat i takt med sin urbana skepnad, sin ekonomiska expansion och sin sociala turbulens. Runt sekelskiftet 1900 gjorde nya andliga strömningar att allting tycktes flyta. Kubister och expressionister chockade konstpubliken med ett nytt sätt att se på världen. Max Planck publicerade sin kvantteori och skakade fysikens grundvalar. Sigmund Freud gav ut »Drömtydning« och Lenin den revolutionära tidningen »Iskra«. Tolvtonskompositörerna och det atonala genombrottet förändrade begreppet musik. Den traditionella världsbilden rasade ihop.

I en så rörig värld tycktes krig för många människor som en återkoppling till begripliga dygder. Ingen har uttryckt denna känsla av sammanhang lika levande som Ernst Jünger i ögonvittnesskildringen *In Stahlgevittern*:

»Uppvuxna i en tid av säkerhet delade vi en längtan efter det farliga, det extraordinära. Vi gav oss iväg i ett hav av blommor, i en berusad atmosfär av blod och rosor. Kriget skulle säkerligen ge oss det vi önskade: den stora, den överväldigande, skräckinjagande upplevelsen. Vi betraktade det som manligt, en munter duell på

blommande, blodbestänkta ängar. I hela världen kunde det inte finnas en finare död.«

En annan som klagade över bristen på mening under det tidiga 1900-talet var Adolf Hitler. I *Mein Kampf* skriver han:

»Inget grämde mig så mycket i min vilda ungdom som att jag fötts i denna tid, när äreminnen bara restes över affärsidkare och tjänstemän. Historiens vågor verkade rulla så smidigt att framtiden bara lovade en fredlig tävlan mellan nationer. Med andra ord – en mysig, ömsesidig match i svindleri utan möjligheter till våldsamt motstånd.«

Som en reaktion på den kvävande mysigheten var Europa fångat i nietzscheanska stämningar. Gud är död! I juli 1914 skrev Winston Churchill till sin fru:

»Allting pekar mot katastrof och kollaps. Jag är intresserad, uppvarvad och lycklig.«

Lagom till krigsslutet 1918 färdigställde Oswald Spengler i München det kulturhistoriska verket *Untergang des Abendlandes* (Västerlandets undergång). Det var tänkt som en hyllning till den tyska seger som aldrig kom, men blev en mer än tusensidig förklaringsmodell för alla som förlorat tron på framsteget.

Enligt Spengler är kulturer som organismer, de blommar, vissnar och dör när de slutligen förlorar sin andliga skaparkraft; »Med pengarna förstör demokratin sig själv sedan pengarna ha förstört tänkandet.«

Spenglers tankefigur är ännu mer levande i dag, trots framstegen på alla plan. I det långa loppet är pessimism naturligtvis ett säkert bud, eftersom alla civilisationer har en ände. Som historien visat

har dock idéerna en tendens att bli självbekräftande, när tillräckligt många människor faller för dem och är beredda att hjälpa ödet på traven. Å andra sidan är självkritik just det utmärkande drag som tycks ha gjort den västerländska kulturen så dominerande och seglivad. Oswald Spengler speglar på så sätt både det sämsta och det bästa i oss.

I Tyskland träffade Spengler en känslig nerv, med sina mångtydiga budskap om »blod«, »urkraftsinstinkter« och »de stålhårda rasmänniskorna«. Många tyskar ansåg sig ha vunnit kriget men blivit bestulna på segern och var mottagliga för darwinistisk mystik. Om det försvagade »västerlandet« representerades av Frankrike, Storbritannien och USA, skulle germanerna lyfta sig själva till en ärorikare framtid.

Nazismen erbjöd en sekulär fundamentalism som svarade mot psykologiska behov i en kaotisk tid. Som psykiatridocenten Robert J. Lifton noterat är fundamentalism ett svar på tre historiska krafter: rotlösheten, den massmediala explosionen och hotet om kulturell »utplåning«. Jaget kan bemöta historiska påfrestningar inte bara genom att öppna sig utåt utan genom att stänga av. Förvissningen om egen överlägsenhet blir svaret på en upplevd/inbillad förnedring. Bland islamister tar det sig religiösa uttryck, men i mellankrigstidens Europa tog det sig nationalistiska och darwinistiska uttryck.

Vid 1900-talets början hävdade socialdarwinister att nationers förmåga till överlevnad hängde på deras individuella medlemmars vilja att offra livet. Även en amerikan som Theodore Roosevelt ansåg att »Ingen fredens triumf kan vara riktigt så storslagen som krigets triumf. Alla de stora raserna har varit krigarraser.«

Tankespåret gick tillbaka till den tyske filosofen Friedrich Hegel:

»Kriget har den djupa betydelsen att man med dess hjälp kan bevara nationens etiska hälsa … Kriget skyddar folket mot det fördärv som en långvarig fred skulle föra med sig. Historien kan visa på perioder som åskådliggör hur framgångsrika krig förhindrat inre oroligheter … De nationer som söndrats av inre oenighet får en inre frid till följd av ett yttre krig.«

Enligt en hegeliansk verklighetsuppfattning var världen en arena för kraftmätning mellan nationerna. Eftersom det inte fanns någon överdomare var krig ofta den enda metoden att lösa tvister, och kriget i sig en komponent i den dialektiska process – tes, antites, syntes – som drev mänskligheten framåt:

»Av detta följer att världshistorien är den enda domstol som avgör staternas öden på basis av deras framgångsrika handlingar. Staterna kan inte bedömas på moraliska grunder och därför bör inte heller kriget oundvikligen bedömas moraliskt: krig bör godkännas om det stärker staten.«

Hegels lärjunge Heinrich von Treitschke tog tanken steget längre, med stöd av Charles Darwins evolutionslära om arternas och individernas oavbrutna kamp i naturen. En evig fred skulle vara direkt omoralisk eftersom det naturliga urvalet då sattes ur spel, vilket skulle leda till att folken korrumperades och förslappades.

Detta västerländska tankespår har sin motsvarighet i det muslimska konceptet *asabiya*, så som det beskrivs av den arabiske historikern Ibn Khaldun: gruppen med hårdast inställning och starkast sammanhållning kommer att segra, tills den i sin tur mjuknar och blir utkonkurrerad av en ny grupp.

Första världskriget var ett resultat av tidens förvirring, liksom fascism, nazism och kommunism. De psykologiska parallellerna till 2000-talets islamistiska terrorism är uppenbara: en drastisk och våldsam reaktion på moderniteten, kult av offervilja och död, artikulerad av intellektuella med anspråk på att agera i massans intresse, lika destruktivt, irrationellt och osympatiskt.

Kaparna den 11 september 2001 kom ifrån Egypten och Saudiarabien, länder som går igenom en partiell modernisering jämförbar med Europas före första världskriget. De politiska reformerna håller inte jämna steg med den ekonomiska och tekniska utvecklingen. Det saknas legitima kanaler där frustrationen kan få utlopp. Moskén är den enda godkända mötesplatsen, alltså blir religion synonymt med opposition, med politik över huvud taget.

Marc Ferro noterar att européerna före första världskriget »kände sig som offer, omringade av fiender som var ute efter deras rikedomar, deras tillväxt, till och med deras liv. Patriotism blev en reaktion på att världen enades ekonomiskt.«

Frankrike var vid tiden för första världskriget särskilt drabbat av krisen inom jordbruket på grund av billig import utifrån. Här finns en parallell till globaliseringens påfrestningar och det fallande relativa värdet på obearbetade råvaror under 2000-talets början.

Löftet om paradisets fröjder

Psykologisk sublimering spelade en viktig roll i första världskriget, liksom det gör för den islamistiska terrorismen. Krig legitimerar en sadism som annars är hänvisad till individens undermedvetna. Mobilisering implicerar att kvinnor bara är tillgängliga för soldater,

som åker till fronten med ett underförstått löfte om sexuell tillfredsställelse.

I denna kontext kan man notera att kaparna den 11 september, liksom så många andra självmordsbombare, lovades paradisets fröjder i form av villiga jungfrur och var rekryterade från Saudiarabien, ett land som är besatt av sex på grund av de extrema kyskhetskraven.

Ett annat gemensamt kulturdrag för första världskriget och kriget mot terrorismen är kulten av offensiven. Föreställningen om ett kort krig 1914 gjorde det nödvändigt att ta initiativet, helst innan motståndaren hunnit mobilisera. Frankrike hade tvingats på defensiven i kriget 1870 och blivit besegrat, liksom Ryssland 1905. Lärdomarna från det amerikanska inbördeskriget och krigen i Danmark pekade i samma riktning. Det militära tänkandet blev därmed starkt destabiliserande och resulterade i självmordsliknande strategier på alla sidor.

Efter krig följer demobilisering. Striderna upphör, men känslorna och lidandet dröjer kvar hos kombattanterna. Vinnarna som hälsas med jubel vid hemkomsten har relativt lätt att återanpassa sig till det civila livet. För tydliga förlorare, som tyskar och japaner efter andra världskriget eller amerikaner efter Vietnam, förstärks krigets emotionella trauma, samtidigt som det förträngs av det omgivande samhället. Ett tvetydigt krigsslut, som 1918, lämnar ännu mer komplicerade ärr på samhällskroppen.

Man kan hävda, som historikerna Stephane Audoin-Rouzeau och Anette Becker, att den tyska armén aldrig demobiliserades efter första världskriget. Det politiska våldet i 1920-talets Tyskland, nazismens uppsving och andra världskrigets folkmord har uppen-

bara kopplingar till skyttegravskrigets brutalisering.

Även om Tyskland förlorade kriget, eller var på väg att förlora det till följd av blockaden och det amerikanska inträdet, kände många veteraner att de hade vunnit den moraliska segern men fått en dolkstöt i ryggen. Adolf Hitler hotade redan 1922 med den fortsättning som han skulle iscensätta:

»Det kan inte vara så att två miljoner tyskar har stupat förgäves. Nej, vi kan inte förlåta, vi kräver hämnd!«

Sådan diskrepans mellan den verkliga och inbillade utgången av ett krig spelar också en roll i den moderna islamistiska terrorismen. Nätverket al-Qaida uppstod som en biprodukt av kampen mot Sovjetunionen i Afghanistan. Islamisterna stod som segrare när det sovjetiska imperiet säckade ihop i slutet på 1980-talet. Motståndskämparnas framgång skrevs dock inte på islams konto, utan räknades kapitalismen, demokratin, liberalismen och USA till godo – fyra fenomen som de militanta islamisterna avskydde ännu mer än Sovjetkommunismen.

Kampen i de afghanska bergen resulterade inte heller i någon enhetlig våg av islamisk väckelse i Mellanöstern. När Afghanistan väl var befriat från ryssar vände sig de afghanska krigsherrarna mot varandra, till Usama bin Ladins vämjelse.

Terrorhandlingar mot USA och Saudiarabien – den afghanska motståndskampens huvudsponsorer – blev en fortsättning av krigsansträngningarna, inte olik den politiska terrorismen i mellankrigstidens Tyskland i fråga om psykologisk bakgrund, totalitära anspråk och kombination av idealism och nihilism.

Det finns ännu en parallell mellan 1918 och 1989 i detta avseende, men också en historisk länk. Den arabiska revolten mot osmanerna var en framgångsrik krigsansträngning som inte gav det politiska resultat kämparna hade tänkt sig. Brittiska statsmän utnyttjade araberna som ett vapen vilket som helst mot centralmakterna. Arabisk självständighet var ett sätt att försvaga Turkiet snarare än ett mål i sig.

Kontrollen över rutterna till Indien var långt viktigare strategiska mål än upprättandet av några arabiska stater. Följaktligen uppstod en känsla av svek hos många araber som hade väntat sig nationellt självstyre som tack för sin krigsinsats. T.E. Lawrence kallade själv sitt ledarskap för revolten i öknen en »bedrägeriets mantel«.

De inre motsägelserna i det brittiska imperiets Mellanösternpolitik förkroppsligades i Lawrence av Arabien, författare till avhandlingen *Crusader Castles* (1910) och senare den arabiska självständighetens gudfader. Hans chef vid *The Arab Bureau* i Kairo under kriget var D.G. Hogarth, författare till en annan bok med talande titel, *The Penetration of Arabia* (1904).

För dessa orientalister var Mellanöstern, åtminstone enligt Edward Said, detsamma som deras personliga upplevelse av regionen. Genom dem fick den västliga inblandningen i orienten sin distinkta form: Sympati och identifikation med araberna ackompanjerades av en känsla av distans och överlägsenhet.

Lawrence uttalade empati var samtidigt en metod för kontroll. Han ansåg att de traditionsbundna araberna var moraliskt överlägsna européerna eftersom de var primitiva och oskyldiga, men just därför intellektuellt underlägsna. Lawrence testamente från revolten i öknen, *The Seven Pillars of Wisdom*, har förblivit en romantisk klassiker.

Den splittrade västerländska attityden till orienten, så som den framstår i Edward Saids karaktäristik av Lawrence, är än i dag påtaglig. Europa är starkt beroende av Arabiens olja men ovilligt att bli alltför involverat i regionen. Europas inställning till turkiskt medlemskap i EU är ambivalent. Marocko är den enda stat som nekats inträde i Europeiska unionen med argumentet att den inte ligger i Europa.

Vår världsdel har varit delad i länder som stött den amerikanska invasionen i Irak och länder som motsatt sig den. Till och med i stater som deltagit i den USA-ledda ockupationen har splittringen varit legio. Spanien drog tillbaka sina trupper efter terrordåden i Madrid den 11 mars 2004. Trycket i Storbritannien har oavbrutet ökat på regeringen att göra detsamma.

Västs attityder till Saddam Hussein illustrerade över tiden också västerlandets politiska janusansikte i orienten: politisk inspiration till Baathpartiet, ekonomiskt samarbete, militärt stöd i kriget mot Iran, export av vapen och teknologi, inklusive teknologi för framställning av massförstörelsevapen – och slutligen – ett krig för att avsätta samme Saddam Hussein och samma regim.

6.
DEN IDEOLOGISKA KOPPLINGEN

Revolutioner och heliga krig

Första världskriget antog snabbt en ideologisk dimension som ett korståg för att upprätthålla liberala och humanitära värderingar. Belgiens öde spelade en nyckelroll i den allierade propagandan. Liège, London och Paris bombades. Lloyd George hävdade (felaktigt) att de invaderande tyskarna hade dödat tre civila för varje soldat. Många trodde att man stod inför ett hot mot den västliga civilisationen, men centralmakternas verkliga övergrepp var blygsamma i förhållande till den allierade propagandan.

Andra världskrigets brott var på en helt annan nivå, även om fröna såddes 1914–1918, genom erfarenheten från skyttegravarna, genom propagandans och massmediernas överdrifter.

Strävan att vinna den militära kraftmätningen ledde till kortsiktiga politiska åtgärder. För att driva ut Ryssland ur kriget finansierade Tyskland kommunisterna och hjälpte Lenin att göra comeback i hemlandet, »på samma sätt som man skulle skicka en tyfusodling eller slå kolera i dricksvattnet till en storstad«, för att citera Winston Churchill.

Den landsflyktige Vladimir Iljitj Uljanov, alias Lenin, bedömdes som lämplig för uppdraget och dammades av i sin exil i Zürich. Tillsammans med trettio andra emigranter åkte han tåg genom Tyskland, båt från Stockholm till Finland och sedan tåg till S:t Petersburg. Planen fungerade över förväntan.

Sex månader efter Lenins hemkomst hade revolutionen spritt sig som en löpeld och strax därefter ingick Ryssland vapenstillestånd med Tyskland. Vid freden i Brest-Litovsk 1918 gick Lenin med på alla tyska krav, trots att en majoritet av hans kommunistiska kamrater ville annorlunda. Lenin försäkrade tvivlarna att Ryssland skulle få tillbaka vad man förlorat, så snart revolutionen spred sig till Tyskland. Det var ju trots allt där, i det utvecklade industrisamhället, som Karl Marx förutspått att världsrevolutionen skulle börja.

Bolsjevismen var den första av dessa krigsburna epidemier, den skulle följas av fascism, kommunism och islamistisk terrorism. Under trycket av europeisk nationalism och kristendom radikaliserades också den turkiska osmanismen i religiösa termer. Den fundamentalistiska våg som svept genom Mellanöstern under 1900-talet har liksom sovjetkommunismen till en del sitt upphov i kortsiktiga strategiska kalkyler.

I november 1914 deklarerades heligt krig av en andlig ledare i närvaro av den turkiske sultanen. Storbritannien och Ryssland anklagades för att förslava muslimer. Länder som Iran och Afghanistan uppmanades att ansluta sig till kampen mot de otrogna. Den religiösa och ideologiska geografin känns igen från »kriget mot terrorismen« på 2000-talet.

Konceptet »Weltkrieg« var också en produkt av första världskriget,

där särskilt Tyskland strävade efter att sprida konflikten bortom Europa. Framför allt ledde kriget till att det isolationistiska USA tvingades in i den internationella politikens centrum.

USA var det mest motvilliga av de deltagande länderna, men kom ut ur kriget med den relativt sett mest positiva erfarenheten. Den amerikanska expeditionsstyrkan i Europa besparades det utdragna skyttegravskriget och utkämpade sina största slag när dödläget på västfronten redan blivit brutet. Amerikanernas kollektiva minne blev av militär framgång och ideologisk motivation, tack vare president Wilsons retorik och intrycket av tyska krigsförbrytelser.

Den illa tränade och utrustade AEF, *American Expeditionary Force*, var beroende av de brittiska och franska arméerna för allting, från transporter till mat, ammunition, flygunderstöd och kunskaper om hur man krigade. Robert Kagans teori om att amerikaner är från Mars och européer från Venus tycks i ljuset av denna krigshistoria något inskränkt. För hundra år sedan var det definitivt tvärtom.

Tysklands oinskränkta ubåtskrig blev ett skäl för USA att gå in i kriget, men en minst lika viktig faktor var Wilsons ambition att få inflytande över bägge sidor vid fredskonferensen. Somliga har argumenterat för att USA provocerades av Tysklands försök att värva Japan och Mexiko på centralmakternas sida, men steget ut ur isolationismen motiverades till stor del av idealism.

Enligt Wilson var dynastiernas tid över. Nu skulle de ersättas av principen om folkens självbestämmande, och den gamla maktbalansen skulle ersättas av kollektiv säkerhet. För ändamålet bildades en ny organisation, Nationernas Förbund.

Wilson hade varit professor vid Princeton och angrep frågan om

den nya världsordningen som ett akademiskt problem. En grupp om över hundra forskare – statsvetare, geografer, ekonomer, psykologer – fick i uppdrag att reda ut den europeiska soppan. Tongivande i den spretande samlingen blev en ung journalist, Walter Lippman, som kom att författa en stor del av de fjorton punkter som skulle utgöra Wilsons viktigaste politiska manifest.

Den 8 januari 1918 lade presidenten fram dem för kongressen. Bland de allmänna principerna fanns nedrustning, havens frihet, öppen diplomati, frihandel och opartiska lösningar av kolonifrågor. Bland de konkreta kraven fanns sådant som tyskt trupptillbakadragande från ryskt territorium, överlämning av Elsass-Lothringen till Frankrike, självstyre åt de brokiga minoriteterna inom de österrikisk-ungerska och osmanska imperierna, en polsk stat med tillgång till Östersjön, starkare självständighet för Belgien och tillbakadragande av främmande trupp från Balkan.

Wilson drog i krig för höga principer och hade en formidabel industrikapacitet i ryggen. I och med den amerikanska mobiliseringen 1917 vände propagandan 180 grader och förvandlade, som Marc Ferro skriver, »tio miljoner pacifistiska amerikaner till tio miljoner brölande chauvinister«.

Antikrigsrörelsen i USA möttes plötsligt av allmän fientlighet. Rektorn vid University of Minnesota hävdade att »krig är inte rätt tillfälle att gräla om konstitutionella rättigheter och garantier«. En patriotisk deklaration inte olik dem som skulle höras efter den 11 september 2001.

USA:s inträde avgjorde krigets utgång. Efter fyra års strider hade tyskarna krossat den ryska krigsmakten, demoraliserat fransmännen

och hindrat den brittiska armén från att nå några avgörande framgångar. Men Tyskland saknade resurserna att utmana USA. Fortsatt krig tycktes futilt. De tyska soldaterna berövades sin motivation.

Krigsslutet kom när de tyska ledarna beslutade att närma sig de allierade med utgångspunkt från Wilsons fjorton punkter. Även afrikaner och asiater tog fasta på Wilsons program, krävde självständighet och betonade sina civilisationers enastående kvaliteter. När allt kom omkring hade de ju aldrig orsakat en katastrof av samma magnitud som första världskriget.

I det långa perspektivet visade sig Woodrow Wilson vara en mera framgångsrik revolutionär än Lenin, genom sprängkraften i utfästelserna om nationellt självbestämmande. »Självstyre är inte bara en fras«, sade Wilson till kongressen. »Det är en princip som kräver aktiv handling.«

Redan från början insåg försiktiga amerikaner riskerna med denna filosofi. Utrikesminister Robert Lansing fruktade att fraserna var »laddade med dynamit«. I sina dagboksanteckningar 30 december 1918 skriver Lansing att löftet om självstyre »kommer att väcka förhoppningar som aldrig kan infrias. Det kommer, fruktar jag, att kosta tusentals liv. I slutändan är det förutbestämt att bli misskrediterat. Vilken katastrof att det yttrades!«

Det kan tilläggas att Lansing inte var någon reaktionär isolationist utan en moderat demokrat. Som advokat i New York bidrog han till att bilda det amerikanska sällskapet för internationell rätt.

Woodrow Wilson går igen

Under hela 1800-talet hade Storbritannien och Österrike-Ungern motsatt sig styckningen av det Osmanska imperiet, eftersom de fruktade att mängden små, nya nationer skulle underminera den internationella ordningen. Enligt deras uppfattning, som visade sig i stort sett korrekt, skulle småstaterna i sin bristande erfarenhet underblåsa etniska rivaliteter och locka stormakterna att engagera sig. Sammantaget innebar detta ett hot mot den internationella jämvikt som präglat 1800-talet.

Kriget, nationalismen och Woodrow Wilsons filosofi kastade allt över ända. Som den brittiske historikern Niall Ferguson har påpekat led wilsonismen av tre stora svagheter:

Den var hycklande mot bakgrund av USA:s egen inblandning i Latinamerika. Den skulle leda till ett ännu större Tyskland med tanke på den etniska kartan i östra Europa. Framför allt gick den inte att sälja till en skeptisk amerikansk kongress.

Wilsons tankar implementerades till hälften, med förödande följder. Vinnarna, som hävdade att de kämpat just för nationellt självstyre, införde det bara där det passade deras egna intressen. Sudettyskarna fördes till Tjeckoslovakien, ungrarna i Transsylvanien till Rumänien. Mellanösterns karta formades av rena tillfälligheter, i skarp kontrast till Wilsons tolfte punkt i januari 1918:

»De övriga nationaliteter som nu är under turkiskt styre ska tillerkännas säkerhet och en absolut oantastlig möjlighet till självständig utveckling.«

Amerikanska diplomater och missionärer i Mellanöstern argumenterade för bildandet av en enda »modern arabisk stat«, oberoende av Turkiet. Ett annat kraftfullt argument kom från King-Crane-kom-

missionen som rekommenderade att man helt enkelt skulle fråga invånarna i regionen hur de ville ha det.

Woodrow Wilsons sjukdom och den amerikanska isolationismen gjorde dock att USA drog sig tillbaka och överlät kontrollen över Mellanöstern till européerna. I backspegeln blev detta – som till och med en inbiten USA-kritiker som Robert Fisk noterar – en av »vår tids största tragedier«, eftersom USA på den tiden fortfarande var opartiskt och fritt från Europas imperialistiska impulser.

Efter den 11 september 2001 lyftes Wilson på nytt fram som en amerikansk ledare med visionära idéer. Skiftet i amerikansk utrikespolitik 1914–1917 upprepades av George W. Bush. Ironiskt nog hade denne gått till val år 2000 på löftet att undvika allt fluffigt nationsbyggande på andra sidan haven.

Borta var republikanernas tidigare vurm för realpolitik i Henry Kissingers anda. I dess ställe kom en kraftfull wilsonism med betoning på USA:s plikt att sprida demokratin. Terrordåden 2001 fungerade som utrikespolitisk katalysator, inte olikt första världskriget på Wilsons tid. Kretsen av neokonservativa i Washington, som redan tidigare argumenterat för alternativa, offensiva strategier, fick ett större inflytande än de skulle ha fått utan terrorattackerna.

I ett tal i FN i september 2002 slöt Bush de historiska cirklarna genom att koppla Saddam Hussein och Irak/Mesopotamien till det nya hotet från al-Qaida:

»Vår största skräck är att terrorister ska finna en genväg till sina galna ambitioner när en skurkstat förser dem med teknologin för att döda i massiv skala.«

Ett fundamentalt problem med denna analys, som grund för en

invasion i Irak, var förstås att den sekuläre ledaren Saddam Hussein hade utmärkt sig som världens brutalaste motståndare till islamismen. Hans vanliga mötesplats med fundamentalister var, som journalisten Gwynne Dyer skriver, tortyrkammaren.

Att en amerikansk president inte kunde skilja en sorts araber från en annan var chockerande i sig, men hans rådgivare borde ha vetat bättre. Inte ens en gammal räv som Kissinger bemödade sig om denna grundläggande distinktion. På frågan varför han stödde invasionen i Irak svarade han 2005, enligt Bob Woodward i boken *State of Denial*:

»Därför att Afghanistan inte var tillräckligt.« De radikala islamisterna vill förödmjuka USA och därför »måste vi förödmjuka dem«. Irakkriget var nödvändigt, säger Kissinger, för att sända ett budskap, »för att klargöra att vi inte tänkte leva i den värld som de ville att vi skulle leva i«.

Närmare sanningen om invasionens verkliga motiv än så kommer vi antagligen inte. En stor katastrof som den 11 september krävde en lika storslagen respons. Det var inrikespolitiskt logiskt men utrikespolitiskt surrealistiskt.

I en intervju angav president Bush ett personligt argument för att invadera Irak: Saddam Hussein »försökte mörda min pappa«. Minnet av denna mordkomplott i Kuwait 1993, i kombination med faderns oavslutade krig 1991, tycks ha kompletterat George W. Bushs politiska lutning med en biografisk.

De föregivna motiven för Irakinvasionen 2003 skiftade över tiden. Först och främst fanns där en rädsla för att Irak kunde härbärgera massförstörelsevapen som direkt, eller indirekt via någon terrorist-

organisation, kunde hota USA. Ett sekundärt argument som tilltalade de mer idealistiskt sinnade var möjligheten att kickstarta en demokratisering i hela regionen genom att vända det värsta arablandet till det friaste.

Dessa utgångspunkter kollapsade snart under trycket av verkligheten, men ytterligare ett par argument återstår. Genom att avlägsna Saddam Hussein, en svuren fiende till Iran och med nukleära planer, minskade åtminstone i teorin Irans behov av att utveckla egna kärnvapen. Ironiskt nog verkar den processen snarast ha snabbats på efter regimskiftet i Bagdad, som en följd av att det arabiska militära trycket mot Persien ersatts av ett amerikanskt tryck.

Ytterligare ett motiv till Irakkriget kan ha varit behovet av att minska den amerikanska närvaron i Saudiarabien, i sig en drivkraft bakom lokal extremism och terrorism. Genom att skifta militärt fokus, från Saudiarabien till Irak, har USA lättat trycket på en av sina nyckelallierade i regionen. Varken Ostasien, Europa eller Nordamerika har, med sitt oljeberoende, råd att låta den arabiska halvön med världens största oljereserver falla i händerna på fientliga islamister. Med tanke på de rikedomar området besitter skulle det innebära ett dödligt terrorhot, inte bara mot Israel utan också mot EU och USA.

Återigen ser man skuggorna av förstavärldskrigsepoken. Som Niall Ferguson har argumenterat är »öppenhetens strategi« ett framträdande drag i både den brittiska och amerikanska imperialismen, variationer på ett anglosaxiskt tema som kombinerar liberalism och dominans. Likväl var den diplomati som ledde fram till ockupationen av Irak 2003 »en studie i hur man inte ska sköta en värld«, som Timothy Garton Ash uttrycker saken.

Teknokraternas triumf

Många historiker har skyllt första världskriget på Tysklands militära planering, symboliserad av stabschefen Helmuth von Moltke den yngre och Alfred von Schlieffen. Henry Kissinger skriver om Schlieffenplanen att »utrikespolitiken hade abdikerat till förmån för militär strategi, som nu bestod av hasardspel med ett enda tärningskast. En mera sanslös och teknokratisk inställning till krig är svår att tänka sig.« Arkitekten bakom Schlieffenplanen för snabb seger mot Frankrike trodde primärt på styrka.

Denna glidning från en integrerad politik till ensidig betoning av militära lösningar hade en motsvarighet i USA:s krig mot terrorismen efter 2001, så Kissinger talar i viss mån om sig själv. Konflikten mellan utrikesdepartementet under Colin Powell och Pentagon under Donald Rumsfeld har beskrivits i liknande termer.

George W. Bush har ofta kritiserats för att vara enkelspårig. Många kritiker av presidenten har beskrivit honom på samma sätt som orientalisten T.E. Lawrence beskrev araberna:

»Vid första mötet med dem märkte man en universell klarhet och hårdhet i övertygelsen, nästan matematisk i sina begränsningar, och frånstötande i sin osympatiska form. Semiterna hade inga halvtoner i sin verklighetsuppfattning. De var ett folk av primalfärger, eller snarare av svart och vitt, som alltid såg världen i dess konturer. De var dogmatiska, föraktade tvivlet, vår moderna törnekrona. De kände bara till sanningar och osanningar, tro och otro, utan vår tvekan inför de finare nyanserna.«

Den motivation som driver Usama bin Ladin är också omdiskuterad. Enligt en tolkning, av den förre CIA-agenten Michael Scheuer

i boken *Imperial Hubris*, utkämpar al-Qaida ett defensivt krig mot västerländsk inblandning i Mellanöstern. I så fall skulle inte terroristerna attackera USA, England eller Spanien för vad de *är* – öppna, liberala, fria, sekulariserade samhällen – utan på grund av vad de *gör*. I första hand gäller det muslimernas heligaste land, Saudiarabien, i andra hand det näst heligaste, Irak, och över huvud taget allt som väst har gjort i regionen sedan 1914.

Den Oscarsbelönade filmen *Lawrence of Arabia* från 1962 framställer liksom historikern David Fromkin den arabiska revolten mot turkarna under första världskriget som en ihålig seger. I vilket fall som helst eldade den på arabiska självständighetsrörelser och gjorde nationalistiska uppror respektabla, samtidigt som den underminerade en imperialism redan under attack av kommunismen och Woodrow Wilsons fjorton punkter. Befrielse till hälften visade sig vara en farlig sak.

Tyskland, som inte hade något stort imperium bortom haven, exploaterade självbestämmandet som ett vapen i kriget. Berlins kampanj för de koloniserade folkens frihet, med det Osmanska imperiet som medium, nådde miljoner muslimer.

Flera europeiska stormakter fann fördelar i att underblåsa arabisk nationalism. Vid skilda tidpunkter ägnade sig Frankrike, Storbritannien, Italien och Ryssland åt att påverka, sponsra och organisera arabisknationalistiska rörelser.

Genom den europeiska maktkampen i 1900-talets början spreds en revolutionär idé om nationellt självstyre som inte varit avsedd för export. Politiskt omdöme underordnades den militära nödvändigheten. Revolutionen blev en herrelös missil.

7. DEN TEKNISKA OCH TAKTISKA KOPPLINGEN

Terrorns globalisering

Det stora kriget må ha varit en väntad urladdning av strukturella skäl, på grund av förändrad maktbalans i Europa och riskabla alliansmönster, men det utlöstes de facto av en terrorhandling.

Mordet på Franz Ferdinand i Sarajevo den 28 juni 1914 var irrationellt från serbnationalistiska utgångspunkter, eftersom ärkehertigen representerade den mjuka linjen mot slaverna i den österrikisk-ungerska statsledningen. Till och med Adolf Hitler noterade det motsägelsefulla i attentatet:

»Slavernas störste vän hade fallit för en slavisk fanatikers kula.«

Om syftet med mordet däremot var att skapa fruktan och kaos blev attentatsmännen osannolikt framgångsrika. Fem år efter Gavrilo Princips skott hade tio miljoner människor dött och Europas karta ritats om.

Attentatet i Sarajevo var inte det första i sitt slag, men det första

som fick så långtgående konsekvenser. Under 1900-talets upptakt föll ett antal monarker, ministrar och presidenter offer för våldsdåd, framför allt utförda av anarkister. Den ryske tsaren Alexander II mördades 1881, Frankrikes president François Sadi Carnot 1894, Spaniens statsminister Antonio Canovas del Castillo 1897, Österrikes kejsarinna Elisabet 1898, kung Umberto av Italien 1900 och USA:s president William McKinley 1901.

Dessa politiska ledare dog som representanter för en överhet som höll på att tappa greppet, medan skottet i Sarajevo 1914 främst var en följd av konflikterna på Balkan. Eftersom stormakterna tävlade om inflytande i detta oroliga hörn av Europa fick mordet på den österrikiske tronföljaren genast utrikespolitiska följder, vilket också kan ha varit en del av drivkraften bakom attentatet.

Hew Strachan noterar att »terrorism, tyrannmord, direkt aktion, individens roll i historien (…) var teman som tilltalade de unga bosnierna«. Samma datum, den 28 juni fast år 1389, hade en enda serb efter det episka nederlaget mot turkarna lyckats döda den turkiske sultanen. Ett urgammalt tema, nu i en modern inramning som förstärkte kraften.

Efter revolutionen i Ryssland tog kommunisterna den tsaristiska terrorn till en ny nivå. Bolsjevikerna skapade sin terrororganisation, Tjekan, redan i december 1917, före främmande intervention och inhemsk opposition. Massterror var det enda sättet att behålla makten när 90 procent av den ryska befolkningen, bönderna och bourgeoisien, brännmärktes som revolutionens fiender.

Tjekan byggdes upp med tsarens hemliga polis som förebild, och utnyttjade även en del av dess gamla personal. Men Tjekan fick

större makt än sin föregångare – en radikalisering av den politiska terrorismen som snabbats på av första världskriget.

Under tsarväldets sista år verkställdes i genomsnitt sjutton dödsdomar om året, men under bolsjevikernas första tid 1918–1919 avrättades i medeltal tusen människor i månaden.

Precis som det tidiga 2000-talets fundamentalism var det tidiga 1900-talets våldsamma radikalism ett globaliseringsfenomen. Extremisterna inspirerade varandra och hämtade sin motivation ur samma källor.

Nikolaj Tjernysjevskijs bok *Vad bör göras?* blev en bibel för aktivister inte bara i Ryssland utan också på Balkan. Lenin medgav att det var detta verk som förändrade hans liv. Enligt den förste sovjetledaren visade Tjernysjevskij »hur en revolutionär bör verka, vilka regler han bör följa och vilka medel han bör använda«. De serbnationalister som planerade mordet på Franz Ferdinand i Sarajevo erkände under förhören att de lärt sig stora delar av Tjernysjevskijs bok utantill.

I romanen *The Secret Agent* (Anarkisten) hade Joseph Conrad redan fångat den föreställningsvärld som låg bakom det tidiga 1900-talets revolutionära terrorism. Provokatören Verloc lever på ytan ett stilla familjeliv, men planlägger i hemlighet ett dråpslag mot det moderna samhällets och den bekväma medelklassens heligaste fetisch, vetenskapen. Jargongen är omisskännligt europeisk, men terrormanualen skulle lika gärna kunna vara al-Qaidas:

»Känslorna hos den klass ni angriper trubbas snabbt av mer och mer. De där människorna betraktar egendomen, ägandet, som något oförstörbart. Man kan inte räkna med att de ska låta sig drivas till vare sig medlidande eller rädsla någon längre tid. För att ett

bombdåd verkligen ska kunna påverka dagens allmänna opinion, måste det gå långt bortom hämndens eller terrorismens vanliga gränser. Det måste vara rent destruktivt. Det får inte finnas ens den svagaste misstanke om att det skulle kunna ligga något annat motiv bakom. Ni anarkister bör göra klart för alla att ni är hundraprocentigt beslutna att göra rent hus med hela det samhälle vi har skapat … Varenda idiot med eget bankkonto tror på vetenskapen. Varför vet han inte själv, men han tror att det är viktigt på något sätt. Den är vår tids heliga ko. Och alla de där förbannade professorerna är radikaler innerst inne. Så tala om för dem bara att deras älskade smörja måste bort alltsammans, för att bereda väg för Framtidens Proletariat.« (Översatt av Roland Adlerberth.)

Joseph Conrad var en skarpsinnig profet, psykolog och uttolkare av sin samtid, men som så ofta överträffade verkligheten dikten i fråga om galenskap. De som visade sig vara »radikaler innerst inne« var inte i första hand vetenskapsmännen, utan statsmännen.

De till synes konservativa statscheferna och generalerna i Tyskland, Ryssland, Frankrike och Österrike-Ungern släppte med öppna ögon loss en terror som skulle sopa bort den gamla ordningen i Europa. Vilhelm II och Gavrilo Princip var samma tidsandas barn.

Hundra år senare vill militanta islamister på motsvarande sätt göra rent hus med den gamla ordningen – politiskt, ekonomiskt och kulturellt. De står emot ett system som är långt robustare än 1914 års, men tecknen på krackelering finns där i finanskrisen, i föraktet för folkrättsliga normer och mänskliga rättigheter. Precis som för hundra år sedan är överreaktionerna på hot farligare än hoten i sig.

En annan taktisk och politisk koppling mellan första världskriget och den moderna terrorismen är bombdådet mot King David Hotel i Jerusalem 1946, som dödade nittioen människor. Dådet utfördes av den judiska organisationen Irgun, som bekämpade den brittiska administrationen eftersom den hindrade offer för Förintelsen att komma till Palestina.

De brittiska restriktionerna på judisk invandring var ett försök att blidka araberna. Flera aspekter av detta terrordåd kan spåras tillbaka till världskrigen: den europeiska judeutrotningen, det brittiska mandatet Palestina, det komplicerade brittiska förhållandet till såväl araber som sionister.

Precis som den tidigare serbiska terrorismen och den senare palestinska terrorismen måste Irguns aktiviteter beskrivas som politiskt framgångsrika. Den brittiska armén, tränad för konventionellt krig, hade inga möjligheter att bemöta terrortaktiken i Palestina.

Något liknande kan sägas om al-Qaida efter 11 september. USAs invasion i Irak har gett islamisterna PR-framgångar och destabiliserat Mellanöstern. Som erfarenheterna från Irak visat är det inte lätt att besegra en armé av självmordsbombare med konventionella medel.

Teknikens begränsningar

Det unika med första världskriget var diskrepansen mellan det industriella dödandets effektivitet och de tekniska tillkortakommanden som gjorde det omöjligt att bryta status quo. Artilleri, kulsprutor och eldhandvapen hade nått en ny nivå av verkan, samtidigt som flyg, pansar och radiokommunikationer fortfarande var så primitiva att offensiva genombrott inte kunde utnyttjas innan försvararna hann sluta leden på nytt.

Mycket av skulden för blodbadet har lagts på inkompetenta generaler. Men, som John Keegan och andra har påpekat, de militära befälhavarna tillämpade så rationella medel som stod till buds. Medan teknikgenombrotten låg precis utanför deras räckvidd var de »fjättrade i järn av en teknologi som bara var alltför lämpad för massförstörelse men helt otillräcklig för att medge en flexibilitet som kunde ha hållit förlusten av liv inom uthärdliga gränser«.

Ett psykologiskt resultat av denna i grunden tekniska paradox var förlusten av *mening*. I ett politiskt läger resulterade det i pacifism och i ett annat läger i militarism – flykt respektive fixering. Värt att notera är att andra världskriget, trots betydligt högre totala dödstal, inte resulterade i något som liknade »den förlorade generationen« efter 1918.

Tysklands beslut om oinskränkt ubåtskrig 1917 blev startskottet för en ny typ av krigföring med element av terror. Den tyska handlingslinjen är ett klassiskt exempel på hur ett nytt vapensystem skapar sina egna incitament; en teknisk lösning på ett politiskt problem, förutbestämd att göra problemet värre. Andra exempel på detta är Tysklands plan att invadera Frankrike genom Belgien 1914, eller USA:s kryssningsmissiler mot Irak och Sudan på 1990-talet.

Stridsgas användes för första gången av tyskarna på västfronten 1915. Liksom eldkastare bidrog gasen till slagfältets industriella terror men kunde inte bryta dödläget. Användandet av gas symboliserade en övergång från strid till utrotning, eftersom begreppet kapitulation blev meningslöst. Liksom stridsvagnar och artilleri krävde det en stor industriell bas, och tog därmed mänskligt våld till en ny nivå av brutalitet.

Gasattacker fördömdes av världsopinionen som ett brott mot kri-

gets lagar, men Frankrike och Storbritannien följde snart det tyska exemplet. Som ett erkännande av gasens och eldkastarnas effektivitet på slagfältet förbjöds de, tillsammans med slagskepp, ubåtar, tungt artilleri, stridsvagnar och zeppelinare, på den lista av vapen som Tyskland tvingades avsvära sig i Versaillesfördraget 1919.

Vid sidan av bombraider med zeppelinare och Gothabombare var första världskrigets mest utstuderade terrorvapen den så kallade Pariskanonen. Den var utvecklad av Krupp och kunde skicka ballistiska granater över tio mil, från västfronten till den franska huvudstaden. Den 29 mars 1918 dödades åttioåtta människor vid en direktträff på en kyrka. Allt som allt dödades tvåhundrasextio civila av detta terrorvapen.

Det är intressant att kontrastera det hämningslösa industriella kriget mot traditionell återhållsamhet i väpnade konflikter. I *The Seven Pillars of Wisdom* beskriver T.E. Lawrence de arabiska krigarnas uppförandekod, i motsats till turkarnas och de andra stormakternas soldater i första världskriget:

»Den första regeln i arabisk krigföring var att kvinnor inte fick röras, den andra att barns liv och heder skulle respekteras, den tredje att egendom som inte kunde bäras bort skulle lämnas oskadd.«

I filmen *Lawrence of Arabia* romantiseras denna kontrast mellan västerländskt och orientaliskt tänkande i följande ordväxling:

»Gud hjälpe dem som är fångna under sådan beskjutning«, säger Omar Sharif i rollen som arabhövding.

»Men de är turkar«, säger Peter O'Toole som Lawrence.

»Gud hjälpe dem ändå«, svarar Sharif.

8.
BLODIGA HALVMÅNEN

Nihilismens seger över upplysningen

Till skillnad från andra världskriget resulterade det första i Europa inte i någon systematisk folkförflyttning, ingen expropriation av egendom och inga övergrepp som motsvarade propagandans beskrivningar. Förutom i Turkiet utsattes ingen definierad grupp för folkmord. Och likväl vållade världskriget den europeiska upplysningen obotlig skada.

Förkrigseuropa må ha varit imperialistiskt i sin attityd till den övriga världen men erkände ändå konstitutionalism, representativt styre och likhet inför lagen. Kriget vände på detta. Inom femton år hade totalitära idéer nästan gjort rent hus med den liberalism som inspirerat Europa sedan 1789: Ryssland 1917, Italien 1922, Tyskland 1933, Spanien 1936.

Världskrigen lämnade efter sig ett fruktansvärt arv:

»Allt det värsta som kriget öppnat för – den avsiktliga utsvältningen av motståndarens landsbygdsbefolkning, utrotning av minoritetsraser, massakrer på etniska minoriteter, förföljelse av kulturella

och intellektuella hatobjekt, utplåningen av små nationalstater, nedmonteringen av parlament och upplyftandet av kommissarier, fångvaktare och krigsherrar till styrande över tystade miljoner, allt hade sitt upphov i det kaos kriget lämnade efter sig.«

Till denna John Keegans dystra inventering kan läggas förutsättningarna för den moderna terrorismen och antiterrorismen – geopolitiskt, kulturellt, psykologiskt, ideologiskt, taktiskt och tekniskt.

Den jihadism som praktiseras av dem som mördar i Guds namn – i Gaza, Bagdad, New York eller London – bygger inte på någon muslimsk tradition utan är ett modernt fenomen. Utövarna värvas visserligen ofta i moskéer och koranskolor, men de har sina kulturella rötter i rotlös sekularitet och ateism snarare än i fromhet, och deras inspiration är i grunden europeisk. Skräckscenerna i New York den 11 september 2001 var ett rendez-vous mellan Hollywoods estetik – »Skyskrapan brinner« – och 1917 års nihilism.

Första världskriget knäckte, tillfälligt, det liberala projektet i Europa. Men det fick ännu värre långsiktiga effekter för Mellanöstern, genom upplösningen av det Osmanska riket, traumatiseringen av det judiska folket (i krigets förlängning via nazismen) och den västliga dominansen efter 1918.

Det som krigets parter begärde vid fredskonferensen 1919 hade få likheter med vad som drivit dem i fält fem år tidigare. Det var inte imperialism som orsakade kriget, utan snarare kriget som utlöste en förnyad våg av imperialism, som en utlöpare av den överhettade nationalismen och de förändrade strategiska förutsättningarna.

Vid slutet av första världskriget stod en brittisk armé på en miljon man i Mellanöstern, indragna av det Osmanska rikets svaghet. Pa-

rallellerna till den amerikanska närvaron nittio år senare är tydliga. I detta telegram, publicerat i The Times 1918, beskriver general Marshall en gåta som fortfarande väntar på sin lösning:

»Vad många inte känner till är att de yttre områdena av det turkiska imperiet – Palestina, Mesopotamien, Armenien, Kaukasus – kommer att hänga ihop i fred som de gjort i krig. Det finns enorma problem att lösa i regionen, delvis politiska, delvis strategiska. Om vi överlåter dem till österlandet är vi i stor fara.«

T.E. Lawrence hade å andra sidan ett tidlöst tips om hur man inte bör närma sig detta dilemma i Mellanöstern:

»Försök inte åstadkomma för mycket med dina egna händer. Bättre att araberna gör det gångbart än att du gör det perfekt. Det är deras krig och du är här för att hjälpa dem, inte för att vinna det åt dem.«

Den kanadensiske journalisten och historikern Gwynne Dyer representerar samma linje:

»Främlingar i Mellanöstern har inga lösningar kvar att bidra med (och ingen trovärdighet även om de hade lösningar), och de saknar makten att genomdriva sina idéer. För första gången på ett sekel kommer regionen att välja sin egen framtid.«

Gwynne Dyer står för den cyniska isolationism som vuxit fram i spåren av det amerikanska Irakfiaskot. Det spelar ingen roll vem som styr dessa länder, skriver han, eftersom oljan ändå kommer att fortsätta flöda till marknadspris. Det enda återstående argumentet för inblandning är hotet från terrorismen, men erfarenheten talar för att främmande dominans och manipulation snarare underblåst de extremistiska tendenserna än hejdat dem.

I många arabers perspektiv är det den västliga inblandningen som är roten till regionens bekymmer. Omvänt kan man säga att Mellanösterns stagnation och halvhjärtade modernisering – i kombination med de rikliga oljetillgångarna – har gjort omvärldens engagemang oundvikligt. Före amerikanerna var det britterna som dominerade, före britterna turkarna, och så vidare bakåt till mongolerna på 1200-talet.

Den allomfattande lösning som många i området nu vänder sig till, en återgång till islams eviga värden, är i själva verket en del av problemet. Den kulturella och ekonomiska stagnationen hänger ihop med religionens grepp om samhällena, vilket i sin tur är en följd av bristen på politisk frihet.

I boken *The Crisis of Islam* skriver Bernard Lewis:

»Islam är en av världens stora religioner. Den har gett värdighet och mening åt fattiga existenser. Den har lärt människor av olika ras att leva i brödraskap och människor av olika tro att leva sida vid sida. Den inspirerade en storslagen civilisation där också andra än muslimer fick vara kreativa och nyttiga, en civilisation som genom sina framgångar berikade hela världen.«

Lewis hyllning till islam är kortfattad, hans inventering av den muslimska världens problem desto längre. Några exempel:

På den globala topplistan när det gäller tillverkningsindustri kommer Egypten på 35:e plats; Egypten ligger etta bland de muslimska länderna. I hela arabvärlden översätts under ett år trehundra böcker från främmande språk, en femtedel av vad som översätts bara i Grekland. När USA på ett år producerar över tio tusen flitigt citerade vetenskapliga artiklar, producerar Saudiarabien, Kuwait och Algeriet var sin artikel.

FN-organet UNDP har i uppmärksammade rapporter noterat samma problem i hela arabvärlden. Demokratiunderskottet leder till dålig politisk styrning, vilket speglas i nedslående statistik över livskvalitet och utveckling.

Bland äldre ungdomar i arabländerna säger över 50 procent att de vill emigrera. Kvinnor innehar bara 3 procent av platserna i arabiska parlament, och har lägre förväntad medellivslängd än genomsnittet för kvinnor i världen. Var femte arab lever på mindre än två dollar om dagen. Arbetslösheten på 15 procent är den högsta bland utvecklingsländerna.

Den grundläggande sjukan i många muslimska länder är ett underskott av frihet. Det politiska och kulturella förtrycket gör religiös fundamentalism till den enda säkerhetsventilen, moskén till den enda naturliga mötesplatsen.

Religiös bokstavstro erbjuder symboler, slagord och teman som alla känner igen. Den erbjuder enkla beskrivningar av vad som gått snett och hur det kan rättas till. Den erbjuder lätt identifierbara fiender i form av USA, judar, kapitalism och liberalism.

Diktatorer kan förbjuda politiska möten och partier men de har svårt att förbjuda religiösa ceremonier, när religion genomsyrar hela samhället. Det politiska förtrycket föregår alltså den islamistiska radikaliseringen snarare än tvärtom. Ju mera repressiv en regim är – desto mer hjälper den fundamentalisterna genom att ge dem monopol på opposition.

Krig mellan idéer

Till listan över länder där islam möter omvärlden och där det råder konflikt – Serbien, Sudan, Israel, Kashmir – kan från och med 2003 läggas Irak. Det liknar onekligen ett civilisationernas krig, fast det egentligen är ett idéernas krig.

Islam, kristenheten och judenheten är nära släkt, och har alla visat sig kapabla till både stordåd och illdåd. Det är inte kulturerna eller religionerna som ligger i fejd, utan toleransen som ligger i fejd med tunnelseendet. Den frontlinjen följer inga nationsgränser.

USA:s ockupation av Irak har liksom den israeliska ockupationen av Västbanken öppnat en front för islamismens heliga krigare där arabvärldens inre problem kan projiceras. Regimer som den saudiska, egyptiska, syriska och iranska är livrädda för att den USA-ledda befrielsen av Irak ska lyckas – med en allmän demokratiseringsvåg som följd.

Likadant med konflikten mellan Israel och palestinierna. Arabiska diktaturer har haft noll och intet intresse av en fredlig lösning eller integration av palestinska flyktingar, eftersom Israel är det legitimerade hatobjektet som avleder folkets frustration. De styrande i Jerusalem har haft svalt intresse för att erkänna palestiniernas nationella och mänskliga rättigheter, eftersom det skulle innebära antingen en arabisk majoritet i Israel eller slutet för bosättningspolitiken.

Som Bill Clinton en gång i slutet sällskap konstaterade om Benjamin Netanyahu:

»Problemet med Bibi är att han inte erkänner palestinierna som människor.«

Under 2000-talets första år samverkade allt till det sämsta: Saddam Husseins sunnimuslimska spökgarde, al-Qaida, Hamas, arabvärldens diktatorer, Ariel Sharon och George W. Bush var en förödande kombination.

Europa verkar saknas på denna lista. På behagligt avstånd kan vi fördöma antingen den islamistiska terrorn och antisemitismen eller USA:s och Israels ockupation – allt efter politiska preferenser.

Ser man närmare på saken är det mesta Europas fel, och det europeiska fingerpekandet höjden av arrogans. Det var brittiska och franska imperialister som drog upp Mellanösterns godtyckliga gränser efter första världskriget och hindrade Egypten från att utveckla en egen industri. Det var franska, tyska och ryska vapenleverantörer som beväpnade Mellanöstern till tänderna, också med atombomber. Det var europeiska ideologier och härskartekniker som gjorde regimerna i Irak och Syrien till monstruösa karikatyrer och Libanon till ett anarkistiskt kaos. Det var Europas judeförföljelse som födde sionismen och formade Israels hökar – Menachem Begin, Yitzhak Shamir.

Det antisemitiska gift som nu sprider sig över världen med upphov i Mellanöstern är ursprungligen en europeisk uppfinning. Araber och judar levde länge i samexistens, som »bokens folk« med gemensamma rötter. I den muslimska världen förekom inget som liknade de ständiga pogromerna i det kristna Europa.

Vår världsdel födde Karl Marx, som i traktaten »Om judefrågan« identifierade judenheten med det system han ville störta:

»Så snart det lyckas samhället att avskaffa schackraren och hans förutsättningar har juden blivit en omöjlighet.«

Europa födde Martin Luther, som gav följande råd om behandlingen av judar som vägrade konvertera till kristendom:

»För det första, sätt eld på deras synagogor eller skolor och begrav och täck allt som inte brinner med smuts så att ingen människa någonsin ser en sten eller askglöd som erinrar om dem.

För det andra förordar jag att deras hus ska raseras och förstöras, för i dem sysslar de med samma saker som i sina synagogor. I stället kan de inhysas under ett tak eller i en lada som zigenarna. Detta kommer att få dem att inse att de inte, som de skryter om, är herrar i vårt land utan att de lever i exil och i fångenskap som de ju ständigt klagar och beskärmar sig över inför Gud.

För det tredje förordar jag att alla deras bönböcker och talmudiska skrifter, där avgudadyrkan, lögner, förbannelser och hädelser lärs ut, tas ifrån dem.

För det fjärde förordar jag att deras rabbiner med hot om liv och lem förbjuds att hädanefter bedriva undervisning.«

I Europa utmålades judarna ofta som hot och ohyra, vare sig de var isolerade i fattiga getton eller integrerade och framgångsrika. I Adolf Hitlers *Mein Kampf* fogades de två oförenliga tankespåren samman till en glödande antisemitism.

I den muslimska delen av världen saknades tidigare dessa rasistiska fördomar. Judendom och kristendom betraktades som religioner, med samma rötter som islam, och inte som oföränderlig rastillhörighet. Det var med första världskriget som det europeiska synsättet exporterades åt sydost.

I dag är det få europeiska politiker som öppet tar något ansvar för denna antisemitiska historia. Europa bidrar villigt med moralisk

indignation men sällan konstruktivt till att försöka lösa Mellanösterns problem.

Många invändningar kan resas mot den amerikanska Irakockupationen – tidpunkten, formerna, motiveringen. Det är likväl betänkligt att en stor europeisk opinion gjort gemensam sak med arabiska diktaturer i förhoppningen att USA ska misslyckas. Iraks sammanbrott vore islamismens och fanatismens seger, oavsett hur dagens situation har uppkommit.

Även om läget är dystert finns det hopp om fredlig samexistens på sikt. Islam bar en gång upp en lysande, tolerant civilisation och skulle kunna göra det igen. Självmordsbomber och antisemitism strider mot islamisk tradition. Det finns inte ett ord i Koranen som uppmanar till slakt av slumpvis utvalda offer.

Det moderna martyrskapet

När den moderna terrorismen föddes på 1960-talet var de politiska drivkrafterna överordnade de religiösa hos alla viktigare grupper. Terrorister sökte normalt inte döden för egen del. Det fanns inget egenvärde i att mörda oskyldiga människor. Hur skruvad terroristernas världsbild än var, strävade de ändå efter att vinna sympati från breda folklager.

Så sent som 1980 innehöll USA:s officiella terroristlista inte någon religiös organisation. Femton år senare betraktades tjugosex av femtiosex terroristgrupper som religiösa, och nu är det över hälften.

År 1995 begicks en fjärdedel av alla registrerade terroristattacker av religiöst motiverade grupper, men just dessa skördade 60 procent av offren eftersom de var mest hänsynslösa. Sedan dess har

trenden förstärkts, kanske med en kulmen runt 2003–2005 då självmordsterrorister sprängde bland annat FN-högkvarteret i Bagdad, civila israeliska bussar och Londons tunnelbana.

Revolutionen i Iran 1979 var en historisk vattendelare. Den senaste självmordsvågen började i öknarna och träsken mellan Irak och Iran med pojkar som Ahmed, fjorton år. Trots föräldrarnas protester lät han sig entusiastiskt föras bort till ett läger för blivande martyrer i Irans försvarskrig mot Saddam Hussein. Klädd i sammet och brokad skulle han komma till paradisets gröna trädgårdar, med följande text på ryggen av den alldeles för stora skjortan: »Jag har imam Khomeynis särskilda tillåtelse att beträda himlen.«

Det som väntade de tiotusentals barnen i Irans självmordsarmé var snarare helvetet. Från 1981 och framåt skickades de i vågor mot de irakiska kulsprutorna eller som levande minröjare. Man använde barn eftersom »åsnor var för halsstarriga att göra det«, som en överlevare uttrycker saken.

Efter ett par veckors träning, det vill säga studier av Koranen och Khomeyni, fick gossen en nyckel till paradiset om halsen och ett rött skärp, till tecken på att han var en »frontbrytare«. Sedan bar det av mot fienden.

Något större militärt värde hade inte dessa offer, men deras martyrskap skapade en dödskult som lett fram till dagens självmordsbombare. De iranska revolutionsgardisterna inspirerade shiamuslimer i Libanon, som i sin tur kom att inspirera palestinier på Israelockuperat område. Den muslimska befrielsekampen i Afghanistan och USA:s närvaro i Saudiarabien bildade genom det mystiska begreppet al-Qaida länken till den global nivån.

Metoden att använda människor som frivilliga vapen användes under andra världskriget, då ett desperat Japan sände kamikazepiloter mot amerikanska örlogsfartyg. Sedan försvann fenomenet under fyrtio år, kanske som en effekt av de liberala demokratiernas framgångar, av den rasande moderniseringen i delar av världen eller på grund av att religion underordnades den stora, sekulära, kraftmätningen mellan USA och Sovjetunionen.

Det kalla krigets slut sammanfaller hur som helst med självmordsterrorismens uppsving. De återkommande massakrerna i Bagdad och Islamabad har varit upprepningar av det som utspelades i Beirut morgonen den 23 oktober 1983:

En lastbil kör omkring framför den amerikanska marinkårens högkvarter när föraren plötslig trampar gasen i botten, forcerar staketet och bränner av fem ton trotyl som får byggnaden att kollapsa. USA förlorar 241 man. Några sekunder senare smäller en liknande bomb i en fransk förläggning, där ytterligare 58 soldater dör.

Amerikanerna och fransmännen var där för att hjälpa Libanon men klarade inte av att förhålla sig neutrala i det komplicerade inbördeskriget. Efter terrordåden lämnade de Beirut; en enorm prestigevinst för islamisterna. När senare också Israel tvingades dra sig tillbaka från Libanon, hade självmordsbomben utvecklats från den vanmäktiges vapen till segersymbol.

Självmordsattentat är fasansfulla just för att de sätter alla normala regler ur spel. Som Christoph Reuter konstaterar i boken *Med livet som vapen* rubbar de maktens logik, eftersom en människa som inte vill överleva inte är mottaglig för några hot. I den definitionen finns också nyckeln till hur civilisationen kan försvara sig: inte med hotelser, utan med tålamod.

Trots enorma ansträngningar stod det moderna Israel länge hjälplöst inför självmordsbombarna. Det gav en föraning om vad som väntade USA och världssamfundet i Irak, kanske också i väst. Militärt våld och kollektiva bestraffningar kan aldrig lösa problemet utan fungerar som bränsle på elden.

Eftersom vem som helst numera kan falla offer för denna typ av terror har vi alla rätt att ha synpunkter på motåtgärderna. »Kriget mot terrorismen« förs i vårt namn men har hittills motverkat sitt syfte, att döma av tragedierna i Kuta Beach, Casablanca, Jakarta, Bagdad och Jerusalem.

Lärdom nummer ett är att inte böja sig för hot, så som den multinationella styrkan gjorde i Beirut 1983. Lärdom nummer två är att ockupation och stagnation föder vanmakt som skänker rekryter till dödskulten. Irakier och palestinier måste snart få styra sina egna öden. Arabvärldens underskott på frihet och framsteg måste avhjälpas.

Lärdom nummer tre är att inte stödja och uppmuntra fel krafter, som USA under lång tid har gjort i stora delar av Mellanöstern.

Att kriget mot terrorismen har förts med religiös retorik av en nyfrälst amerikansk president, som delar in länder i onda och goda, har varit en del av problemet. Med större kunskap om våldets historiska bakgrund, mindre mystifiering och kyliga, principiella kalkyler kunde jihadismen ha strypts i sin linda.

Fundamentalism och dubbelmoral

Om den muslimska världen har ett problem med enkelspårig fundamentalism, har västvärlden ett problem med sin dubbelmoral. Idea-

listisk retorik blandas fortfarande med kall realpolitik, som på Lawrence av Arabiens tid. I Mellanöstern handlar det om maktbalans, om exportmarknader och – framför allt – om olja.

Dubbla måttstockar är legio. De få gånger demokratin haft en chans i regionen har västmakterna svikit. Så var det i Algeriet 1992, då islamister för första gången var på väg att segra i ett demokratiskt val men stoppades av en militärkupp.

Som demokratiexperiment var det, som den svenska diplomaten Ingmar Karlsson noterat, snudd på idealiskt. Som medelhavsland stod Algeriet på ett helt annat sätt än Iran under västerländskt inflytande. Eftersom presidentvalet inte skulle äga rum förrän 1993 fanns inbyggda spärrar mot ett totalt islamistiskt maktövertagande. President Ben Djedid skulle ha haft vetorätt över förändringar av författningen under fundamentalistiska FIS första år vid makten.

Bara 40 procent av algerierna hade deltagit i parlamentsvalen. Merparten av dem som stödde fundamentalisterna gjorde det därför att de var trötta på det inkompetenta, korrumperade socialistiska styret, inte därför att de önskade sharialagar och jihad mot västvärlden. Valsegern för FIS var helt enkelt ett inslag i en demokratisk process, men när den stoppades av statskuppen i januari 1992 följde ett blodigt inbördeskrig. På ena sidan stod militärledningen stödd på den urbana medelklassen och västmakterna – på andra sidan folkmajoriteten. Också i Algeriet kom sekularisering och modernitet att förknippas med utländskt förtryck.

Samtidigt som demokratin fick dåligt namn under 1990-talet förlorade islamisterna mycket av sitt folkliga stöd. Regimerna i Iran, Sudan och Afghanistan kunde inte leverera det utlovade idealsam-

hället. »Den islamistiska befrielseteologin hade i stället blivit ett terrorinstrument«, skriver Ingmar Karlsson.

Reaktionen blev ytterligare radikalisering. Samtidigt som Usama bin Ladin förklarade krig mot alla amerikaner – män, kvinnor och barn – klassade Groupe Islamique Armé, GIA, hela det algeriska folket som *takfir*, dödsdömda avfällingar. Anledningen var att algerierna tagit avstånd från terroristernas förintelsekrig mot den härskande regimen och västerländskt inflytande.

Terrordåden den 11 september 2001 var ett uttryck för den militanta islamismens legitimitetskris, sviktande stöd och desperation snarare än ett uttryck för styrka. Om västvärldens ledare haft is i magen kunde vinden ha vänt där, liksom i Algeriet 1992. I stället valde de att blåsa liv i den falnande glöden.

9. IMPERIET SLÅR TILLBAKA

Handling utan visioner

När blodbadet pågår i det forna Jugoslavien i början av 1990-talet skriver poeten Joseph Brodsky:

»USA ligger i sin självvalda moraliska dvala, och massor av människor dör en våldsam död över allt, särskilt på Balkan.«

Ett decennium senare skulle USA väckas ur isolationismen, till en ny hyperaktiv utrikespolitik i Woodrow Wilsons anda. Den internationella kritiken förblev dock märkvärdigt konstant. I stället för passiviteten var det nu överambitionen som drog på sig missnöje, framför allt i Irak och Afghanistan.

USA fick internationell sympati efter terrordåden den 11 september. Den militära insatsen i Afghanistan var legitim, med tanke på al-Qaidas krigsförklaring, talibanregimens beskydd av terrororganisationen och övergrepp mot den egna befolkningen.

Bushadministrationen hade stor utrikespolitisk goodwill – som den snart förbrukade. Till skillnad från invasionen i Afghanistan 2001 saknade invasionen i Irak 2003 folkrättslig legitimitet och politiskt stöd, förutom från en handfull nära allierade med Storbri-

tannien i spetsen. George W. Bushs retorik, främst avsedd för inhemsk konsumtion, eroderade USA:s anseende. Bilderna från fånglägret Guantánamo på Kuba och Abu Ghraib i Bagdad, USA:s nya förakt för de internationella normer som landet själv en gång implementerat, rapporter om tortyr, illegala utlämningar och frihetsberövanden utan rättslig prövning skapade en storm av kritik i hela världen.

President Bush har dock stått på sig. Hans motivering till truppförstärkningarna i Irak 2007 var en kraftfull markering för historieböckerna:

»Från Afghanistan till Libanon till de palestinska områdena finns miljoner människor som är utleda på våldet och vill ha en framtid i fred och med möjligheter för sina barn. De ser på Irak. De vill veta: Kommer USA att dra sig tillbaka och överlåta landets framtid till extremister, eller kommer vi att stå upp för de irakier som valt friheten?«

Retoriken var vacker men hade föga med Mellanösterns verklighet att göra. Bush anklagades för att slänga in denna sista satsning – ytterligare tjugo tusen soldater – i syfte att lasta över ansvaret på demokraterna och sin efterträdare. Under 2008 tycktes upptrappningen dock fungera, när det epidemiska våldet i Irak minskade.

Utvecklingen gynnade John McCain, vars hårda linje i Irak tidigare var kontroversiell, och hjälpte honom att vinna de republikanska primärvalen. Demokraten Barack Obama har hela tiden varit emot ockupationen av Irak och hade som främsta vallöfte att ta hem trupperna.

USA:s tidigare återtåg efter förlorade krig har inte varit vackra att skåda. Efter bombattentatet i Beirut 1983 drog sig marinkåren ur på president Ronald Reagans order. En från början humanitär mission avslutades med att slagskeppet New Jersey vräkte granater över libanesiska byar, på behörigt avstånd.

New Jersey var inte byggt för att pricka terrorister med precision, utan för att pulvrisera japanska brohuvuden i Stilla Havet under andra världskriget. Likadant med de kryssningsrobotar som Bill Clinton på sin tid skickade mot Irak och Sudan – de konstruerades för att smyga in kärnvapen under sovjetisk radar.

På motsvarande sätt var 2000-talets marinkår, *82nd airborne*, hangarfartyg och satelliter idealiska verktyg för att besegra en omotiverad 1900-talsarmé som Saddam Husseins, men helt fel för att vinna PR-poäng och för att besegra en stadsgerilla av självmordsbombare. Den hårda makten räckte till att avsätta diktatorn men inte till så mycket annat – utom att förskingra den mjuka makten i internationellt anseende.

I en opinionsundersökning 2006 i de fyra länder som traditionellt stått USA närmast – Israel, Storbritannien, Kanada och Mexiko – beskrev 75 procent av de tillfrågade George W. Bush som en fara för världsfreden. Den nordkoreanske livstidsdiktatorn Kim Jong Il kom upp i 69 procent. Irans president Mahmoud Ahmadinejad, som förnekar Förintelsen och hotar att utplåna Israel, kom upp i 62 procent liksom ledaren för den libanesiska Hizbollahrörelsen, Hassan Nasrallah. Det är nya siffror och en ny världsbild, även om man korrigerar för den oundvikliga oppositionen mot världens enda supermakt.

Militär kapacitet skapar sina egna drivkrafter. Man tar vad man har. Eller som Robert Kagan uttryckt saken: »Om det enda verktyg som står till buds är en hammare kommer varje problem att se ut som en spik.« Den som saknar hammare (läs: Europa) vill däremot inte gärna medge att det finns några spikar över huvud taget.

I klanstridernas Somalia jagas al-Qaida av USA:s flygande kanonskepp. Medeltiden möter stjärnornas krig, och missljud uppstår. Föga förvånande uppfattar somalierna detta som revansch för 1993, då ett annat humanitärt ingripande från USA:s sida slutade illa.

Samma mönster i Sydostasien. När kriget där var förlorat och förhandlingarna gått i stå, beordrade Richard Nixon bombardemanget av Nordvietnam julen 1972. Kan man inte bli älskad kan man åtminstone bli hatad. Bombning av städer och byar är ett säkert sätt.

Är det då bara George W. Bushs fel att Mellanöstern rusar mot katastrof?

Nej. Om inte Saddam Hussein hade tappat greppet om Irak kunde hans bortskämda söner eller inkompetenta generaler ha gjort det efter honom. Det sekteristiska inbördeskriget låg i korten – med eller utan amerikansk hjälp – precis som i de andra konstlade stater som bildades efter 1918: Jugoslavien, Libanon.

Med omvänd bevisföring kan man säga att nivån på Saddam Husseins repression visade vad som krävdes för att hålla ihop lapptäcket Irak. Den tragiska ironin är att läget i Bagdad kunde ha varit lika förtvivlat utan invasionen 2003, men att all världens fredsdemonstranter då hade ropat:

»Stoppa blodbadet. USA in i Irak!«

Trots amerikanska misstag är världen inte betjänt av att USA sluter sig inom sitt skal. I längre perspektiv kan detta bli den allvarligaste

följden av Irakäventyret och 2008 års finansiella härdsmälta. Utan USA hade den gamla världen inte kunnat besegra vare sig nazismen eller kommunismen. Militant islamism är en fiende av samma slag, även om det än så länge finns en gradskillnad jämfört med de tidigare totalitära hoten.

Utmaningarna på 1900-talet hanterades skickligt av balanserade presidenter: Franklin D. Roosevelt, Harry Truman, John F. Kennedy, George Bush den äldre. De militanta islamisterna har däremot bemötts på ett sätt som gjort ont värre.

Ronald Reagan, Bill Clinton och George W. Bush har alla del i skulden. Reagan och Clinton visade – i Beirut respektive Mogadishu – att en enda välriktad spark räcker för att skicka hem supermakten USA med oförrättat ärende. Det var ren inspiration för sådana som Usama bin Ladin, liksom de amerikanska försöken att kompensera politisk riskminimering på marken med bombardemang från luften.

Statistiken över USA:s uthållighet i krig är tydlig. När unionens existens stod på spel 1861–1865 tog man förluster som nästan kunde räknas i miljoner. Under andra världskriget tog man förluster i hundratusental. Under det kalla kriget, i Korea och Vietnam, tog man förluster i tiotusental. I Irak nåddes den politiska smärtgränsen vid tretusen.

För varje krig kan man dra bort en nolla. Usama bin Ladin är duktig på historia och klarar säkert att räkna också. Han och hans lärjungar ser att motståndaren mjuknar.

Det rasar en amerikansk debatt om vem som »förlorade Irak«, men kanske var det ett krig som inte gick att vinna, i varje fall inte om

målsättningen var att tvinga fram en politisk normalisering med våld. Den förre toppgeneralen Ricardo Sanchez skyller i sina memoarer fiaskot på Pentagons dåliga planering:

»Enligt min åsikt beror Bush-regeringens handlande på grov inkompetens och försumlighet.«

Befälhavaren över styrkorna i Irak 2003–2004 klagar främst på bristande politiska visioner: »Våra nationella ledare har visat en iögonfallande, olycklig oförmåga till strategiskt ledarskap. Som ett japanskt ordspråk säger: Handling utan visioner är en mardröm. Det råder ingen tvekan om att USA upplever en mardröm utan slut i sikte.«

I likhet med många andra ifrågasätter Ricardo Sanchez strategin bakom invasionen av Irak snarare än invasionen i sig, framför allt beslutet att snabbt lämna över ansvaret för landet till militärer efter våren 2003. Om bara kriget hade gått enligt planerna … I nästa andetag kommer den traditionella politiska reflexen: Om bara inte hemmafronten hade svikit …

Vilhelm II i Washington

Fritz Stern, professor emeritus i historia vid Columbia University, har gått så långt som till att jämföra president George W. Bush med Tysklands misslyckade kejsare Vilhelm II.

Vilhelm personifierade den tyska katastrofen i första världskriget genom sin arrogans och äventyrlighet. Han tillträdde tronen 1888, bara tjugonio år gammal, sedan hans liberale far avlidit i cancer efter en kort tid på tronen. Bara två år senare var den försiktige Otto von Bismarck avpolletterad. Samma år som Bismarck, det enade Tysk-

lands gudfader, tvingades avgå, löpte Tysklands återförsäkringsavtal med Ryssland ut. Avtalet hade inneburit att Ryssland lovade neutralitet i händelse av ett franskt angrepp på Tyskland, i utbyte mot tysk neutralitet i händelse av ett österrikiskt angrepp på Ryssland.

Vilhelm II förnyade inte avtalet, med följd att Ryssland sökte stöd hos Frankrike. Ryssland och Frankrike slöt ett alliansavtal staterna emellan 1894. Detta var värre än en diplomatisk fnurra på tråden – det var en grundläggande förskjutning i den europeiska balans som hade gett ett sekel av relativ fred.

Drivkraften bakom förändringen låg i växande nationalism och paranoia i såväl Tyskland som Ryssland. Den konservative Bismarcks sinne för proportioner och hemliga avtal hade dittills gjort Tysklands expansion konfliktfri, men nu var stenen i rullning.

Redan när Tyskland enades 1871 försköts stormaktsbalansen. Den brittiske premiärministern Benjamin Disraeli sade i parlamentet:

»Ingen utrikespolitisk princip som statsmännen ännu för sex månader sedan betraktade som sitt rättesnöre är längre i kraft. Alla diplomatiska traditioner har sopats bort. Vi lever i en ny värld, där nya faktorer, nya och ännu okända strävanden inverkar …«

Tack vare Bismarcks balanserade omdöme skulle det dröja decennier innan farhågorna besannades. Men efter Vilhelm II:s tillträde 1888 blev Disraeli sannspådd.

Kring 1890 var Tyskland kontinentens starkaste makt. Offensiv styrka genererar defensiva allianser, som i sin tur späder på den starka maktens känsla av inringning. Vilhelm II vevade runt sin absoluta makt i stället för att moderera den, i tron att den var av Gud given. Han var intelligent men oskolad och impulsiv. Han föraktade parlamentet och skröt om att inte ha läst den författning som

begränsade dess makt. Han gillade uniformer, maktsymboler, bombastiska tal och extravagans.

Vilhelm II föraktade också regerandets detaljer, men var desto mer intresserad av ny teknik och militära satsningar. Han kom därför att stödja dem som ville utmana det brittiska imperiet med en nyupprustad högsjöflotta, ytterligare ett destabiliserande inslag i den tyska politiken.

Redan från början oroade sig människor i kejsarens närhet för hans mentala balans.

Tysklands utrikespolitik åren 1890 till 1914 kan beskrivas som en serie bakslag för vilka kejsaren bar det yttersta ansvaret. När kriget väl startat hamnade han helt i händerna på de militära teknokraterna Paul von Hindenburg och Erich Ludendorff. Gradvis förvandlades Tyskland till en militärdiktatur, där till och med den civile kanslern stödde de absoluta krigsmål som gjorde varje förhandlingsfred omöjlig.

Resultatet blev fantasilösa militära lösningar på i grunden politiska problem. Den första katastrofen var Schlieffenplanen: att invadera Frankrike genom Belgien; den andra katastrofen var beslutet om ett oinskränkt ubåtskrig på Atlanten som tvingade in USA i kriget.

Efter fyra års masslakt på västfronten kom ett oundvikligt tyskt sammanbrott hösten 1918, sedan den amerikanska militära tyngden satts in på ententens sida. Kejsaren avskärmades systematiskt från de militära och politiska realiteterna. Till sist tvingades han i landsflykt till Holland, där han spred sitt gift om att allt var judars och socialisters fel fram till sin död 1941, då som supporter till Adolf Hitler.

Fritz Stern skriver: »Vilhelm hade förfärande karaktärsbrister och regerade över ett djupt dysfunktionellt system. Hans största misstag var att överlåta så mycket makt åt militära hökar som felaktigt betecknades som konservativa när de i själva verket hade en revolutionär agenda för att stöpa om maktbalansen i Europa och världen.«

USA är inte kejsartidens Tyskland, framför allt har supermakten det öppna samhällets korrigerande krafter som saknades i Vilhelm II:s rike. Men historien om den tyska militarismen 1914–1945 rymmer tidlösa varningar till varje stormakt med imperialistiska impulser.

Radikalism, hemlighetsmakeri, paranoia och förakt för tröga institutioner och diplomati är farliga drag hos en militär koloss. Den amerikanska neokonservatismen i spåren efter 11 september har varit en märklig blandning av dessa maligna drag och en godartad idealism. Bäggedera är som synes fenomen som går igen, spöklikt, i den internationella politiken.

Rättsrötans höga pris

Vid sidan av Irakinvasionen har Bushadministrationens största misstag varit den medvetna nonchalansen inför rättsstatens normer. Det tog sextio år att bygga upp ett globalt normsystem mot tortyr och rättsövergrepp efter de förödande världskrigen. Rivningen tog bara sex år.

Perioden 2002–2008 markerar en vändpunkt för de mänskliga rättigheterna. Efter flera decennier av oavbrutna framgångar lyckades auktoritära regimer i samspel med världens största demokrati vända den positiva trenden.

För den som drabbas av misshandel i häktet eller blir isolerad

utan rättslig prövning spelar det inte stor roll om förövarna talar engelska, arabiska eller kinesiska. Men diktaturers övergrepp är avvikelser som kan kritiseras. När en demokratisk supermakt gör samma sak tenderar det att underminera själva normen.

Detta är det tragiska arvet efter Bushadministrationen: en farligare värld där rättssäkerheten är relativ.

Tänk dig att du kliver av ett flygplan vid Arlandas terminal fem, på väg hem till familjen efter en vecka utomlands. Tänk dig att någon i uniform, precis före passkontrollen, säger »var vänlig följ med här, vi har ett meddelande«. Sedan får du en huva över huvudet, förses med handbojor och leds ut till ett annat, mindre, flygplan. Ditt namn stryks från listan över ankommande passagerare, ingen vet vart du tagit vägen. Färden slutar i en fängelsehåla i Nordafrika där du blir torterad för att berätta om saker du inte känner till.

Tänk dig att din dörr sparkas in mitt i natten. Tillsammans med dina grannar förs du bort och placeras i en cell på sju kvadratmeter, då och då utsläppt för att förhöras under kränkande former. Efter månader av isolering är du kanske beredd att erkänna vad som helst, bara för att komma ur detta limbo.

Det amerikanska systemet med olagliga frihetsberövanden, tortyr och *renditions* (extraordinära utlämnanden) har ingått i kriget mot terrorismen. Hundratals människor har blivit överförda till länder som är ökända för brott mot mänskliga rättigheter. Många har utsatts för fysisk och psykisk misshandel, ännu fler sitter inlåsta på obestämd tid utan att få sina fall prövade.

Fånglägret på Kuba symboliserar USA:s hårdföra terroristbekämpning men är bara den synliga toppen av denna underjordiska

Guantánamoarkipelag. Bortom Röda korsets och Amnestys insyn finns ett antal länder där tortyr är vardagsmat, där den verkliga frontlinjen mellan islamistiska terrorister och sekulära regimer går.

I stater som Egypten har det lågintensiva kriget rasat länge, och gett upplysningen dåligt namn när den förknippas med övergrepp och kolonialt inflytande. Efter attackerna den 11 september 2001 – under ledning av en egyptier – går mönstret igen på global nivå.

President George W. Bush lovade att sprida demokrati för att dämma upp den förvridna jihadismen. Resultatet blev det omvända. Rättsrötan i Mellanösterns diktaturer har spillt över på väst.

Det här betyder inte att alla är lika goda kålsupare. USA för en intensiv inre debatt om övergreppen, som bidrog till Bushadministrationens genomklappning. Det öppna samhället har korrigerande krafter. Men: USA:s brott kan inte försvaras med att Kina, Burma eller Syrien är värre. Om inte rättsstaterna lever som de lär, varför skulle diktaturerna någonsin ändra sig?

Nonchalansen inför de mänskliga rättigheterna i kriget mot terrorismen är värre än ett brott. Det är ren dumhet. På strategisk nivå suddar övergreppen ut skiljelinjen mellan rätt och fel. I stället för att vinna själar för friheten, förlorar man själar till fanatismen.

Hur många nya terrorister har bilderna av Guantánamo och Abu Ghraib skapat?

Rättsstatens principer är det bästa skydd som finns mot extremister. Genom att bryta mot dessa principer spelar den fria världen sina dödsfiender i händerna. Genom att gradera rättssäkerheten efter hudfärg, efternamn och religion ger vi Usama bin Ladin en poäng.

Även i taktiskt hänseende är det vanvett att söka snabba säker-

hetsklipp genom att runda domstolar och konventioner. Inget är viktigare för att förebygga terrordåd än social kontroll och tips från allmänheten. Utan det moraliska övertaget har säkerhetstjänsterna inte en chans.

Systemet med *renditions* infördes redan under Bill Clinton, men det är efter attackerna mot New York och Washington som verksamheten gått över styr. George W. Bush har det yttersta ansvaret.

Ju mer grandios Bushdoktrinen om demokratisering av omvärlden blev, desto mer fatala var de egna amerikanska rättsövergreppen. Från Caracas till Minsk har detta hyckleri hjälpt auktoritära krafter att associera demokratisk opposition med amerikansk utrikespolitik, och därmed blivit en ursäkt för att kväva friheten.

Frågan om det berättigade i skendränkning av misstänkta terrorister under förhör var enligt USA:s vicepresident Dick Cheney en »no-brainer«, ett spörsmål för idioter. President George W. Bush lade in sitt veto mot kongressförslaget om totalförbud mot tortyr.

Tyvärr fanns det en politisk resonansbotten för den attityden efter 11 september. Det är inget mindre än en historisk tragedi.

10. ALDRIG MER

Apokalypsens ryttare

Kriget mot terrorismen är ett krig som inte kan vinnas, bara förloras. Metaforen var feltänkt eftersom en metod inte är ett subjekt som man kan besegra.

I en öppen värld kommer det förmodligen alltid att finnas terrorister. Men om de bekämpas med hänsyn till folkrätt och rättssäkerhet är de ett hot som kan hanteras utan allvarliga skadeverkningar för samhället i stort.

Eric Hobsbawm skriver:

»Det verkliga hotet från terrornätverk mot stabila stater i den utvecklade världen, och även i Asien, är försumbart. Några hundra offer för bomber mot kollektivtrafiken i London eller Madrid stör knappast aktiviteten i dessa städer mer än i några timmar. Hur fruktansvärda terrordåden den 11 september än var i New York lämnade de USA:s internationella makt och interna strukturer helt opåverkade. Om läget har förändrats till det sämre beror det inte på terroristerna utan på den amerikanska regeringen.«

Det mest dramatiska resultatet av Bushadministrationens krig mot terrorismen 2001–2008 är upplösningen av staten Irak, som destabiliserat Mellanöstern. Kanske hade ett liknande scenario in-

träffat ändå, utan USA som katalysator, men de negativa följderna för västvärldens image hade då varit mindre.

Invasionen i Irak 2003 och den efterföljande våldsvågen döljer processer som redan var på gång. Samtidigt som skenande priser på olja och gas blivit en ekonomisk injektion i Mellanöstern, har den sekulära arabnationalismen gått i graven och en gammal konflikt mellan shia och sunni blossat upp. De gränser och identiteter som skapades i regionen efter det Osmanska rikets undergång blir allt mindre relevanta. Saddam Hussein var en anakronistisk anomali redan innan han avsattes.

Försöken att modernisera arabländerna genom toppstyrning eller socialism misslyckades. I stället är icke-statliga aktörer på väg att ta över initiativet – dels kommersiella intressen, dels religiösa, politiska och sociala rörelser med islam som kärna.

Som den förre tyske utrikesministern Joschka Fischer noterat medför moderniseringen ingen lösning av motsättningarna i området. Tvärtom »moderniseras« också själva konflikterna, vilket bara gör dem ännu farligare.

Genom Irakinvasionen har brännpunkten flyttat från det lågintensiva kriget mellan Israel och palestinierna till Persiska viken, där det sunnidominerade Saudiarabien står mot det shiitiska Iran. Irak utgör bokstavligen ingenmanslandet mellan dessa två regionala stormakter och bildligen en bro mellan gammalt och nytt i Mellanöstern. Det »nya« är dock ofta av äldre datum än det »gamla«.

Att Saddam Hussein eliminerades innebar ett historiskt lyft för Iraks tidigare så förtrampade shiamajoritet, vilket i förlängningen har gett Iran strategisk dominans. Här finns ett existentiellt hot mot

den bräckliga saudiska regimen, som har en egen shiabefolkning i sitt oljerika nordostliga hörn, och stora problem med legitimiteten. Om Iran skaffar kärnvapen kan Saudiarabien på sikt göra detsamma.

En sådan utveckling vore mest hotfull för en tredje part, nämligen Israel. Där lever nu lika många judar som dem Adolf Hitler utplånade under andra världskriget, sex miljoner. Som Saddam Hussein visade under Kuwaitkriget 1991 finns det ett oöverträffat sätt att vinna respekt i arabvärlden, nämligen genom attacker på den judiska staten, även i situationer när helt andra saker står på spel.

För ett nukleärt Iran och ett nukleärt Saudiarabien skulle frestelsen att slå till mot Israel bli lika stor som frestelsen att slå till mot varandra. Till denna regionala politiska logik ska läggas det minimala strategiska djup som knappt ger någon tid för rationella överväganden i en duellsituation, och den apokalyptiska attityden hos djupt religiösa ledare.

Globaliseringen är inget skydd

En skrämmande aspekt av första världskriget är att det var en till synes omöjlig konflikt. Europas kungahus var ingifta och släkt med varandra till höger och vänster. Diplomatkåren utgjorde en kosmopolitisk elit där man hade mer gemensamt med kollegerna i andra stater än med befolkningen i det land man representerade.

Namnen på frenetiskt telegraferande huvudaktörer i de europeiska huvudstäderna under »den svarta veckan« 1914 – Lichnowsky, Tisza, Hartwig, Goschen, de Bunsen, Paléologue, Tschirschky – är svåra att placera i den nationella geografin utan facit.

Framför allt var världsekonomin integrerad och gränserna öppna.

Det gemensamma priset för ett storkrig skulle vara så förödande att det på förhand tycktes helt osannolikt. Insiktsfulla bedömare insåg att det skulle leda till sådana ekonomiska och sociala konvulsioner att den gamla ordningen skulle störtas över ända. De ledare som släppte loss krigets vilddjur var alltså förutbestämda att förpassa sig själva till historiens skräphög.

Och ändå hände det. Vad säger den läxan om hållbarheten i globaliseringen, freden och de internationella institutionerna hundra år senare?

De varnande rösterna i början av 1900-talet är lika relevanta i dag. Den rysk-judiske bankiren Ivan Bloch skrev ett verk i sex band, *Krigets framtid*, där han bevisade att väpnade konflikter inte skulle gå att begränsa utan få katastrofala följder. Segrare och förlorare skulle inte kunna skiljas åt, eftersom det innebar självmord för alla parter att sabotera den ekonomiska integrationen. Därför var det absolut nödvändigt att få bukt med kapprustningen, att hitta metoder för skiljedom och fredlig konfliktlösning.

Den ryske tsaren Nikolaj II försökte, möjligen inspirerad av Bloch, att få till en sista fredskonferens för att begränsa kapprustningen före första världskriget. I bakgrunden fanns just den befogade rädslan för revolution på hemmaplan, men också en blandning av messiansk kallelse och kall beräkning.

Som den finländske historikern Max Jakobson erinrat om gick metoden senare igen i Sovjetunionen. När FN förhandlade om rustningsbegränsningar, lade Sovjetunionen fram förslag om »allmän och fullständig nedrustning«. Den offensiva stormakten kunde på så sätt tvinga andra på moralisk defensiv, eftersom förslaget i prak-

tiken var omöjligt. »Mystiskt struntprat« sade den brittiske utrikesministern om tsar Alexander I:s initiativ till en »helig allians« redan efter Wienkongressen på 1800-talet.

En annan som avfärdade den kommande storkonflikten i början av 1900-talet var den brittiske historikern Norman Angell. I boken *Den stora illusionen* (1910) bevisade han, stödd på mängder av fakta, att ett krig mellan stormakterna var en omöjlighet. Argumenten var desamma som används i dag.

Statistiskt facit till framtiden

I början på 1900-talet kretsade uppmärksamheten kring ledare som Franz Josef, Vilhelm II, Lloyd George och Nikolaj II. I början av 2000-talet kretsade den kring George W. Bush, Tony Blair, Saddam Hussein och Usama bin Ladin.

Modern nyhetsförmedling liknar ofta en gammal lärobok i historia: allt ljus på kungarna.

I princip brukar det finnas två sätt att förklara vad som händer i världen. Massmedierna går på person, eftersom människor är intresserade av människor och teve är bättre på att förmedla ansikten än siffror. Alltså beskrivs den växande misstron mellan USA och resten av planeten som ett resultat av George W. Bushs presidentskap. Mellanösternkonflikten förkroppsligades av Yassir Arafat och terrorismen i Irak fick en symbol i Abu Musab Zarqawi.

Den andra, folkliga förklaringsmodellen är konspirationen. Några tidstypiska teorier är att kapitalister skapar klyftor för att exploatera fattiga länder, att USA bygger ett imperium eller, omvänt, att terrorns axelmakter söker fundamentalistiskt världsherravälde.

Enligt konspirationsteoretiker är inget vad det ser ut att vara. Bakom staffagefigurerna finns i sin tur andra män, dolda avsikter och stora idéer som styr utvecklingen.

En klar majoritet i arabvärlden tror att USA riggade terrorattackerna 2001 för att få en anledning till krig. En lika klar majoritet i USA tror att Saddam Hussein hade massförstörelsevapen och låg bakom attackerna den 11 september.

Attityderna har varit i säck innan de kom i påse. De är inte bara resultatet av den okunniga massans fantasier utan lika mycket av manipulativa ledares dimbildning.

Amerikanerna är offer för modell nummer ett (ytliga, personfixerade nyheter), medan araberna är offer för nummer två (myten om den stora sammansvärjningen). I bägge fallen bidrar religion till mystifieringen. Motsättningen är i verkligheten inte *The West Against The Rest,* utan fundamentalister mot sekulariserade, tunnelseende mot öppenhet, i Bagdad och Beirut lika väl som Houston och Paris.

Den som vill höja blicken över detta ideologiska virrvarr och mediernas personfixering kan gå till FN:s eller Världsbankens tabeller över ekonomi och demografi. Där får man enklare förklaringar till många av dagens och morgondagens problem.

USA har 294 miljoner invånare men kommer år 2050 att ha 408 miljoner. Antalet EU-medborgare väntas under samma tid minska.

Eftersom den amerikanska ökningen är både en orsak till och en följd av ekonomisk dynamik, växer gapet till det åldrande Europa i rasande fart, mentalt och materiellt. Denna statistik förklarar mer än tusen artiklar om George W. Bush och Nicolas Sarkozy.

De regioner i världen som kan matcha den amerikanska befolk-

ningsboomen är tyvärr inte begåvade med samma förmåga att skapa jobb: Mellanöstern och Afrika. Iraks befolkning kommer enligt prognoserna att växa från 25 till 58 miljoner före 2050, Egyptens från 71 miljoner till 127, Nigerias från 124 miljoner till 258.

Om man ovanpå dessa förutsägelser lägger ekonomiska fakta framträder en minst sagt grym bild. Just regionerna med den största befolkningstillväxten är de som missar globaliseringståget.

Här finns ett statistiskt facit till 2000-talets värld:
Högteknologins andel av det samlade exportvärdet har ökat från 7 till 23 procent sedan 1976, samtidigt som den råvarubaserade exportens andel har minskat från 20 till 15 procent. Trenden betyder att de länder som fått in en fot inom exempelvis elektronik eller telekom blir allt rikare, medan de andra länderna står still eller går bakåt. De nya vinnarna finns i Östasien. Indien och Mexiko är delvis med i loppet, men för övrigt ser det dystert ut för fattiga länder.

Östasien svarar för 85 procent av utvecklingsländernas export av högteknologiska varor, medan Mellanöstern och Nordafrika svarar för 1 procent. Skillnaden är kumulativ, ökar med tiden, och beror i grunden på ett produktivitetsgap.

Världsbankens stående diagnos på problemländerna ger en del av förklaringen: ofrihet, instabilitet, höga kostnader. Det grundläggande är en allmän oförmåga att svara på marknadens signaler.

Ett exempel: Om samma stålverk byggdes i England, Korea, Egypten och Nigeria skulle det engelska efter fem år ha produktiviteten hundra, det koreanska hundrafyrtio, det egyptiska åttio och det nigerianska sextio. Orsaken till skillnaderna ligger i infrastruktur, utbildningsnivå, yrkeskunnande, arbetsmoral och andra svårfångade

faktorer. Resultatet är hur som helst att Korea får stålverken.

Kloka regeringar kan göra något åt detta. Kloka regeringar är ofta folkvalda – men inte alltid. Ordningen synes vara: industripolitiska satsningar i ett näringslivsvänligt klimat ger tillväxt som ger export som ger välstånd som ger demokrati som ger ytterligare tillväxt och social välfärd. Över en viss inkomstnivå börjar man också ta hänsyn till miljön, eftersom det uppstår ett folkligt tryck i frågan.

Passiv liberalisering à la Världsbanken räcker inte för att få igång ekonomisk tillväxt, vilket Latinamerikas erfarenhet visar. Inte heller kan man kickstarta utvecklingen med en framtvingad demokratisering à la Irak.

Det finns alltså inga konspirationer för att hålla människor i träldom – det finns bara sämre och bättre politik och en mer eller mindre gynnsam historia. Det vi ser i Bagdad är inte följden av George W. Bushs personliga uppgörelse med Saddam Hussein. Inte heller är det i första hand fråga om civilisationernas kamp, amerikansk imperialism eller ett irakiskt befrielsekrig.

Det vi ser är hur en stabil politisk enhet med snabbt växande befolkning och växande ekonomi försöker bemästra problemen i en region med enbart folkökning och olja. Det vi ser är samtidigt en repris på britternas försök att modernisera och pacificera Mesopotamien på 1920-talet, en följd av första världskrigets upplösning av det Osmanska imperiet.

USA:s metod att hantera utmaningen liknar en bypassoperation med motorsåg. Det är illa, eftersom vi bara upplevt början på denna problematik.

Alla stater med skenande befolkningstillväxt utan motsvarande

ekonomisk utveckling – senast Zimbabwe och Kenya – uppvisar likartade tendenser till sönderfall alternativt auktoritärt, aggressivt styre. När expansiv ideologi kombineras med rika naturresurser, demografisk obalans och våldsbenägna diktatorer, som i fallet Irak, kommer det ofta till en punkt där världssamfundet tvingas ingripa. Att stoppa ett militärt hot eller avhjälpa en humanitär kris är dock en sak – att komma till rätta med orsakerna betydligt svårare.

Mellanöstern är epicentrum för många av vår tids konflikter. Regionen ligger inklämd mellan de rikaste och fattigaste delarna av världen. Den uppvisar själv en hisnande klyfta mellan ekonomisk/politisk stagnation och slösande rikedom tack vare fossila fyndigheter. Den är en vägkorsning för flera av Samuel Huntingtons konkurrerande »civilisationer«. Framför allt är den en kyrkogård för europeiska konflikter och idéer, dumpade där som en följd av det första världskriget när Europa drog in omvärlden i sitt eget självmordsförsök.

Israels olycka är att landet etablerats i skärningspunkten mellan de två världarna. Palestiniernas olycka är att de utnyttjats som politiskt vapen mot detta Israel, och att en ledare med Yassir Arafats unika karisma och munläder inte lyfte ett finger för att förbättra det som verkligen räknas i 2000-talets värld: förmågan att producera varor eller tjänster som andra vill köpa.

Iraks olycka är densamma som Libanons och Jugoslaviens – att det var en konstlad stat skapad utifrån som bara kunde hållas ihop med våld, och som ännu inte har fått chansen till en balanserad modernisering av egen kraft.

Europas historiska plikt

Den internationella terrorismen, arabvärldens inre problem och den ansträngda relationen mellan islam och väst är osäkra variabler i den värld som nu växer fram. Deras geopolitiska betydelse är i nivå med Rysslands eller Afrikas – viktiga faktorer, men kanske inte de allra viktigaste.

Vart man än kommer på jorden är det tre andra krafter (eller »imperier« som statsvetaren Parag Khanna kallar dem) som projicerar sitt inflytande: USA, EU och Kina. Dessa tre jättar formar morgondagens värld, delvis i en stormaktskonkurrens som är ett eko av 1800-talets.

USA är trots finanskrisen kulturellt, militärt och ekonomiskt dominant – idealistiskt men arrogant och ofta klumpigt i sin interaktion med den övriga världen.

Kina är en uppåtstigande koloss på lerfötter, med en samhällsmodell som i längden verkar politiskt, socialt och ekologiskt ohållbar.

Europeiska unionen, arvtagaren till det imperialistiska och suicidala Stormaktseuropa, framstår på 2000-talet som den mest godartade kraften, med en större mjuk makt än vad européerna i allmänhet tänker sig och våra politiska ledare gör bruk av. Bakom EU:s postnationella, altruistiska attityder märks ett mått av kompensation för det förflutna.

Den dröm om en enkel, säker värld som under en kort period kring 1990 tycktes inom räckhåll är definitivt borta. Men mänskligheten verkar i alla fall inte inställd på att upprepa det allra värsta av sina kollektiva misstag: det totala, industriella storkriget.

»De mest förödande sammandrabbningarna i framtiden kommer troligen att uppstå genom ett växelspel mellan västerländsk arro-

gans, islamisk intolerans och kinesisk självsäkerhet« spår Samuel Huntington i sin omdiskuterade bok *The Clash of Civilizations*. Alla vet vilken av dessa tre krafter som, på gott och ont, har dominerat världen de senaste århundradena.

Europa har en historisk plikt att påminna om världskrigens lärdomar och förhindra att liknande katastrofer händer igen.

VEM ÄR DET

Mahmoud Ahmadinejad. f. 1956. Irans president sedan 2005 och tidigare borgmästare i Teheran. Förnekar att Förintelsen av Europas judar har inträffat.

Alexander I. 1777–1825. Rysk tsar. Slöt förbund med Napoleon, överföll Sverige och erövrade Finland 1809.

Norman Angell. 1872–1967. Engelsk författare och parlamentsledamot för labourpartiet. Kämpade mot krig och fascism. Nobels fredspris 1933.

Yassir Arafat. 1929–2004. PLO-ledare 1969–2004. President för den palestinska myndigheten 1996-2004. Fick Nobels fredspris 1994, men lyckades aldrig lägga av sig uniformen.

Timothy Garton Ash. f. 1955. Oxfordhistoriker, författare och kolumnist. Slog igenom som skildrare av Östeuropas frigörelse från kommunismen.

Muhammad Atta. 1968–2001. Arkitektstudent och terrorist från Egypten. Kapade American Airlines flight 11 och störtade mot World Trade Center i New York den 11 september 2001.

Stephane Audoin-Rouzeau. f. 1960. Fransk förstavärldskrigshistoriker som har sagt: »Man kan inte förstå Frankrike utan att förstå slaget vid Verdun.«

James Baker. f. 1930. Politiker och statstjänsteman från Texas. USA:s finansminister 1985–1988. Utrikesminister 1989–1992. Tillhörde vänsterflygeln i de republikanska regeringarna.

Arthur Balfour. 1848–1930. Brittisk premiärminister. Känd för Balfourdeklarationen, ett brev till lord Rotschild 1917 där han lovade judarna ett nationellt hem i Palestina.

Ehud Barak. f. 1942. Israelisk premiärminister 1999–2001. Var en hårsmån från ett permanent fredsavtal om tvåstatslösning med Yassir Arafat i Camp David år 2000.

Yehuda Bauer. f. 1926. Israelisk förintelseforskare. Hävdar att nazisternas utrotning av judar intar en särställning i folkmordens historia.

Anette Becker. f. 1960. Fransk professor i historia. Specialiserad på första världskriget.

Menachem Begin. 1913–1992. Israelisk premiärminister. Fick Nobels fredspris 1978 för freden med Egypten. Avgick 1983 efter kritik mot invasionen i Libanon.

Otto von Bismarck. 1815–1898. »Järnkanslern« som enade Tyskland 1871 och var Europas ledande politiker under senare delen av 1800-talet. Efter hans avgång förde kejsaren Vilhelm II en äventyrligare politik som bidrog till första världskriget.

Tony Blair. f. 1953. Brittisk premiärminister. Omvald två gånger. Avgick 2007, bland annat till följd av förtroendeförlusten i spåren efter invasionen av Irak 2003.

Ivan Bloch. 1836–1902. Polsk-rysk bankir och militärteoretiker. Förutsade det moderna krigets karaktär av utdragen slakt som skulle leda till revolution.

Leonid Brezjnev. 1906–1982. Sovjetunionens ledare 1964–1982. En konservativ kraft, både jämfört med företrädaren Nikita Chrusjtjov och efterträdare som Michail Gorbatjov.

Joseph Brodsky. 1940–1996. Rysk författare och poet. Nobelpriset i litteratur 1987. Dömdes 1964 till fem års straffarbete i Sibirien för »social parasitism«.

Gordon Brown. f. 1951. Storbritanniens premiärminister. Var i tio år framgångsrik finansminister under Tony Blair.

Maurice de Bunsen. 1852–1932. Storbritanniens ambassadör i Wien 1914. Formulerade den brittiska Mellanösternpolitiken efter 1915.

George H. W. Bush. f. 1924. USA:s president 1989–1993. Övertalade Ryssland, Frankrike och Storbritannien att acceptera ett enat Tyskland. Formade koalitionen som besegrade Iraks ockupationstrupper i Kuwait 1991.

George W. Bush. f. 1946. USA:s president 2001–2009. Djupt impopulär utomlands på grund av ockupationen av Irak, veto mot tortyrförbud och motstånd mot internationella avtal som Kyotoprotokollet.

Albert Camus. 1913–1960. Fransk författare som fick Nobelpriset i litteratur 1957. Skrev existentiella klassiker som »Främlingen«, »Pesten« och »Myten om Sisyfos«.

Antonio Canovas del Castillo. 1828–1897. Spansk premiärminister. Mördad av en italiensk anarkist.

Georges Clemenceau. 1841–1929. Fransk regeringschef med smeknamnet »Tigern«. Tvingade fram de hårda villkor vid Versaillesfreden som knäckte Tyskland och banade väg för Hitler.

Israel Charny. f. 1930. Världsledande folkmordsforskare i Israel.

Ward Churchill. f. 1947. Radikal och kontroversiell amerikansk författare och politisk aktivist. Avskedad från University of Colorado för forskningsfusk 2007.

Winston Churchill. 1874–1965. Brittisk premiärminister 1940–1945 och 1951–1955. Nobelpriset i litteratur 1953. Framröstad som alla tiders störste britt av BBC 2002.

Carl von Clausewitz. 1780–1831. Preussisk general och militärteoretiker. Deltog i slaget vid Waterloo som stabschef under Napoleons besegrare Blücher.

Bill Clinton. f. 1946. USA:s president 1993–2001. Utvidgade Nato åt öster. Bidrog till Daytonavtalet om fred på Balkan och försoningsprocessen på Nordirland.

Joseph Conrad. 1857–1924. Polsk-brittisk författare. Från början sjökapten, senare upphovsman till klassiker som »Mörkrets hjärta«, »Lord Jim« och »Anarkisten«.

Vahakn Dadrian. f. 1940. Professor i sociologi och folkmordsforskare, specialiserad på folkmordet på armenierna i Turkiet 1915.

Charles Darwin. 1809–1882. Biolog, zoolog, geolog och upphovsman till den moderna evolutionsteorin. En av historiens mest betydelsefulla vetenskapsmän.

Benjamin Disraeli. 1804–1881. Storbritanniens hittills enda premiärminister med judisk bakgrund. Skapade det moderna brittiska konservativa partiet.

Chadli Bendjedid. f. 1929. Algeriets president 1979–1992. Västvänlig ledare som dock brukar hållas ansvarig för islamismens uppsving i Algeriet.

Gwynne Dyer. f. 1943. Kanadafödd journalist bosatt i London, vars kolumner publiceras i 175 tidningar världen över. Argumenterar för icke-inblandning i Mellanöstern. Förflutet som militär.

Rolf Ekéus. f. 1935. Svensk diplomat som bland annat varit ESK-ambassadör, chef för FNs vapeninspektörer i Irak, ambassadör i USA och ordförande för SIPRI.

Enver Pascha. 1881–1922. Turkisk militär och ledare för den ungturkiska revolutionen. I praktiken det Osmanska rikets överhuvud under både Balkankrigen och första världskriget.

Salam Fayyad. f. 1952. Palestinsk politiker som 2007 utsågs till premiärminister för den palestinska myndigheten.

Stephen Feinstein. 1944–2008. Folkmordsforskare vid University of Minnesota.

Franz Ferdinand. 1863–1914. Österrikisk tronföljare, mördad i Sarajevo den 28 juni 1914. Ville förvandla dubbelmonarkin Österrike-Ungern till en trippelmonarki som även inkluderade slaverna.

Niall Ferguson. f. 1964. Prisbelönt skotsk historiker specialiserad på ekonomisk historia. Flitig författare och debattör kring imperialism, kolonialism, folkmord och krig.

Marc Ferro. f. 1924. fransk historiker, specialiserad på det tidiga 1900-talet, med fokus på Ryssland.

Joschka Fischer. f. 1948. Tysk utrikesminister för de gröna 1998–2005. Beslutade om militär medverkan i Kosovokriget 1999, den första tyska insatsen utomlands sedan andra världskriget.

Robert Fisk. f. 1946. Brittisk krigskorrespondent i Mellanöstern. Har bevakat alla konflikter i regionen de senaste 30 åren. Starkt kritisk mot västvärldens utrikespolitik.

Sigmund Freud. 1856–1939. Psykoanalysens fader. Ett av hans mest kända verk är »Drömtydning« från år 1900.

David Fromkin. f. 1946. Jurist och historiker som skrivit prisbelönta böcker om Mellanöstern och första världskriget.

Bill Gates. f. 1955. Amerikansk datapionjär. Grundare till Microsoft. Världens rikaste man. Bedriver omfattande välgörenhet och deltar i kampen mot sjukdomar och fattigdom i Afrika.

David Lloyd George. 1863–1945. Brittisk premiärminister under senare halvan av första världskriget. Till dags dato den siste liberale och walesiske regeringschefen i Storbritannien.

William Goschen. 1847–1924. Brittisk ambassadör i Wien vid första världskrigets utbrott. Tennis- och cricketspelare samt violinist. Spelade bland annat duett med den tyske kronprinsen 1910.

Maurice Halbwachs. 1877–1945. Fransk filosof och sociolog, känd för begreppet »kollektivt minne«.

Nikolaj Hartwig. Rysslands ambassadör i Belgrad 1914. Spelade en avgörande roll i serbisk politik på grund av de nära förbindelserna mellan länderna.

Friedrich Hegel. 1770–1831. Filosof på kulmen av den tyska idealismen. Utövade stort inflytande på efterföljare som Friedrich Nietzsche och Karl Marx.

Ernest Hemingway. 1899–1961. Amerikansk författare och romantiker som skildrat både första och andra världskriget. Nobelpriset i litteratur 1954.

Paul von Hindenburg. 1847–1934. Tysk generalfältmarskalk under första världskriget. President för Weimarrepubliken 1925–1934. Utsåg 1933 Adolf Hitler till rikskansler.

Eric Hobsbawm. f. 1917. Marxistisk historiker och författare från Storbritannien. Pessimistisk om mänsklighetens framtid.

D.G. Hogarth. 1862–1927. Brittisk arkeolog associerad med T.E. Lawrence »av Arabien«. Var 1909–1927 föreståndare för Ashmolean Museum i Oxford.

Samuel Huntington. f. 1927. Känd för tesen om civilisationernas kamp, konflikter mellan kulturer och religioner snarar än mellan nationer efter det kalla kriget. Ofta kritiserad, ofta missförstådd.

Saddam Hussein. 1937–2006. Irakisk diktator ansvarig för miljoner människors död i yttre och inre konflikter. Avrättad genom hängning efter den amerikanska invasionen av Irak.

George Horton. 1859–1930. Legendarisk amerikansk diplomat, som bland annat skildrat den humanitära katastrofen i Smyrna, nutidens Izmir, i samband med det turkiska intåget i staden 1922.

Rudolf Höss. 1900–1947. Kommendant i förintelselägret Auschwitz. Dekorerades för tapperhet i första världskriget, då han bland annat var stationerad i Turkiet.

Max Jakobson. f. 1923. Den finländska diplomatins nestor. Författare till en rad pedagogiska böcker om samtidshistoria.

Joseph Joffre. 1852–1931. Fransk fältmarskalk som vid utbrottet av första världskriget tvingades till halsbrytande improvisationer för att avvärja det tyska anfallet. Kallblodig strateg. Ersattes efter förlusterna vid Verdun 1916.

Kim Jong Il. f. 1941. Efterträdde sin far Kim Il Sung som ledare i Nordkorea, världens mest slutna diktatur.

Franz Josef. 1848–1916. Innehar världens monarkrekord med 68 år på tronen som myndig regent. Bidrog till första världskrigets utbrott genom Österrike-Ungerns ultimatum till Serbien.

Ernst Jünger. 1895–1998. Tysk författare. Sinnebilden för tysk nationalism, konservatism och aristokrati. Dekorerad under första världskriget, som han glorifierade litterärt.

Mustafa Kemal. 1881–1938. Alias Kemal Atatürk. Revolutionär statsman, grundare av den moderna turkiska republiken och dess förste president.

Karl XIV Johan. 1763–1844. Alias Jean-Baptiste Bernadotte. Fransk fältmarkskalk som blev en duglig kung i Sverige. Vid hans död hade Sverige upplevt sin dittills längsta period av fred.

Ingmar Karlsson. f. 1942. Svensk diplomat, bland annat generalkonsul i Istanbul. Författare till många böcker om Europa, Turkiet och Mellanöstern.

Ozren Kebo. f. 1959. Bosnisk journalist som bland annat skrivit »Sarajevo, en bruksanvisning«. Stannade i den belägrade huvudstaten under hela kriget på 1990-talet.

John Keegan. f. 1934. Den mest kände militärhistorikern i Storbritannien under 1900-talet. Publicerat böcker om krigets anatomi och psykologi.

George Kennan. 1904–2005. Amerikansk diplomat, mest känd för »det långa telegrammet« från Moskva 1946, där han beskrev Sovjetunionen som obotligt expansionistisk och förordade amerikansk inneslutning, »containment«.

John F. Kennedy. 1917–1963. USA:s president 1961–1963. En progressiv ikon, som dock lyckades mindre väl i utrikespolitiken, där det tidiga 1960-talet fick se upptrappningen i Vietnam, resandet av Berlinmuren och Kubakrisen.

Ibn Khaldun. 1332–1406. Historiker och samhällsfilosof, kallas arabernas Karl Marx. En av historiografins och sociologins förgrundsgestalter.

Parag Khanna. f. 1977. Amerikansk expert på internationella relationer. Myntat begreppet »andra världen«, om länder som Indien, Kina och Brasilien som har både industriländernas och tredje världens karaktäristika.

Ayatollah Khomeyni. 1902–1989. Irans diktator i tio år efter den islamistiska revolutionen 1979. Utfärdade dödsdom mot författaren Salman Rushdie, varpå den brittiska tidningen The Sun kallade honom »vile old swine«.

Rudyard Kipling. 1865–1936. Imperialistisk författare. Den första engelsman som fick Nobelpriset i litteratur 1907.

Henry Kissinger. f. 1923. Tyskfödd amerikansk diplomat. Förespråkare av realpolitik. Dominerade amerikansk utrikespolitik 1969–1977, öppnade förbindelserna med Kina, fick Nobels fredspris 1973.

Herbert Kitchener. 1850–1916. Brittisk krigsminister under första världskriget. Känd för rekryteringsaffischerna som uppmanade unga män att ta värning i armén.

Karl Kraus. 1874–1935. Eminent österrikisk satiriker. En tidig mediekritiker och distanserad iakttagare av tysk och österrikisk kultur och politik.

Usama bin Ladin. f. 1957. Ingenjör, miljardär och militant islamist från Saudiarabien. Grundare och finansiär av al-Qaida, som låg bakom terrordåden i USA den 11 september 2001.

Robert Lansing. 1864–1928. Amerikansk jurist och utrikesminister 1915–1920. Deltog i fredsförhandlingarna i Paris 1919.

T. E. Lawrence. 1888–1935. Känd som »Lawrence av Arabien«. Brittisk agent i Mellanöstern under första världskriget. Ledde den arabiska revolten mot turkarna, som han romantiserade i »Seven Pillars of Wisdom«.

Vladimir Lenin. 1870–1924. Revolutionsledare och grundare av leninismen och Sovjetunionen. Ansvarig för miljoner människors död, utrotade i egenskap av »klassfiender«.

Bernard Lewis. f. 1916. Brittisk-amerikansk orientalist och författare, specialiserad på islam. Rådgivare till Bushadministrationen.

Prins von Lichnowsky. Tysklands ambassadör i London före krigsutbrottet 1914. Försäkrade (felaktigt) britterna om att Tyskland skulle medla mellan Österrike-Ungern och Serbien. Misstänktes i Berlin för att vara alltför brittiskvänlig.

Robert J. Lifton. f. 1926. Amerikansk psykiatriker och författare, känd för sitt arbete om de psykologiska effekterna av krig och våld.

Walter Lippman. 1889–1974. Inflytelserik amerikansk journalist och politisk kommentator. Gjorde begreppet »kalla kriget« allmänt spritt genom sin bok från 1947 med samma namn.

Tzipi Livni. f. 1958. Israelisk utrikesminister och ledare för partiet Kadima. Hårdför kritiker av Iran. Utsågs av Times till en av världens hundra mest inflytelserika människor 2007.

Erich Ludendorff. 1865–1937. Tysk general med avgörande inflytande över krigspolitiken under första världskriget. En av upphovsmännen till den förödande dolkstötslegenden, om att Tyskland var militärt obesegrat men sveks av svaga politiker.

Sean M. Lynn-Jones. f. 1952. Säkerhetspolitisk forskare vid Harvard. Redaktör för International Security.

Charles S. Maier. f.1948. Professor i modern europeisk historia vid Harvard. Författare av en lång rad böcker.

Moshe Maoz. f. 1937. Israelisk fredsforskare, specialiserad på relationerna med Syrien.

Karl Marx. 1818–1883. Tysk filosof, historiker, sociolog, nationalekonom och författare. Arbetarrörelsens främste tänkare. Grundare av den revolutionära marxismen.

Thomas Masaryk. 1850–1937. Ledande förespråkare för tjeckoslovakisk självständighet under första världskriget. Blev Tjeckoslovakiens förste president. Idealist och humanist, kritisk mot den tyska idealismen och mot marxismen.

William McKinley. 1843–1901. USA:s 25:e president. Mördad 1901. Utkämpade motvilligt det spansk-amerikanska kriget som innebar övertagande av Filippinerna, Puerto Rico och Hawaii.

Saul Mendlowitz. Dag Hammarskjöld-professor i internationell rätt vid Rutgers University. Folkmordsforskare.

Steven E. Miller. Säkerhetspolitisk forskare vid Harvard. Har bland annat varit verksam vid SIPRI.

Helmuth von Moltke, den yngre. 1848–1916. Tysk fältmarkskalk. Under pickelhuvan fanns en av de hjärnor vars teknokratiska planering gjorde första världskrigets utbrott oundvikligt.

Hosni Mubarak. f. 1928. Egyptens president sedan 1981. Har i den rollen satt en press på landets islamister som bara kan mäta sig med Saddam Husseins.

Rupert Murdoch. f. 1931. Huvudägare till News Corp, ett av världens mäktigaste medieföretag. Ledarsidorna i alla hans 175 tidningar stödde invasionen i Irak 2003.

Abu Musab Zarqawi. 1966–2006. Militant islamist från Jordanien som tros ha format al-Qaidas avläggare i Irak och ansvarat för en rad bombdåd och gisslanmord.

Robert Musil. 1880–1942. Österrikisk författare. Skrev »Mannen utan egenskaper«, ett av 1900-talets viktigaste romanbyggen.

Hassan Nasrallah. f. 1960. Libanesisk shiamuslim, ledare för den islamistiska Hizbollahrörelsen. Vältalig och hårdför. Hyllad i arabvärlden, terroriststämplad i väst.

Benjamin Netanyahu. f. 1949. Israelisk högerpolitiker, premiärminister 1996–1999. Bidrog till att Osloprocessen avstannade.

Nikolaj II. 1868–1918. Rysslands siste tsar. Förlorade kriget mot Japan 1904 och kriget mot Tyskland och Österrike-Ungern 1914. Avsatt i revolutionen 1917 och avrättad 1918.

Peter O'Toole. f. 1932. Irländsk-brittisk skådespelare som fick sitt stora genombrott i filmen »Lawrence av Arabien«, 1962.

Maurice Paléologue. 1859–1944. Fransk ambassadör i S:t Petersburg under den svarta veckan 1914. Son till en rumänsk revolutionär som flydde till Frankrike 1848.

Franz von Papen. 1879–1969. Tysk politiker och diplomat. Rikskansler 1932, vicekansler under Hitler 1933. Åtalades för samröre med naziregimen i Nürnbergrättegångarna men frikändes.

Shimon Peres. f. 1923. Israels president och före detta premiärminister. Nobels fredspris 1994. En av arkitekterna bakom det israeliska kärnvapenprogrammet.

François Picot. 1870–1951. Fransk diplomat. Delade upp Mellanöstern med sin brittiske motpart och ansvarade för det europeiska övertagandet av arabiska områden som tidigare lytt under det Osmanska imperiet.

Max Planck. 1858–1957. Tysk teoretisk fysiker och upphovsman till kvantteorin. Nobelpriset i fysik 1918.

Colin Powell. f. 1937. USA:s förste svarte överbefälhavare. Utrikesminister i samband med invasionen av Irak 2003, vars neokonservativa idégivare han dock var skeptisk till.

Gavrilo Princip. 1894–1918. Bosnienserbisk nationalist som, med bistånd av den serbiska terrorgruppen »Svarta handen«, mördade Österrike-Ungerns tronföljare 1914.

Vladimir Putin. f. 1952. Rysslands premiärminister, före detta president och de facto ledare sedan 1999. Har tack vare stigande priser på fossila bränslen konsoliderat den ryska ekonomin, men också inskränkt friheten.

Ronald Reagan. 1911–2004. USAs president 1981–1989. Djupt konservativ. Bidrog till att knäcka såväl Sovjetunionen som inflationen.

Erich Maria Remarque. 1898–1970. Tysk författare som förevigade första världskriget med »På västfronten intet nytt«, tidernas främsta antikrigsroman. Uppskattades inte av nazisterna, som tvingade honom i landsflykt.

Condoleezza Rice. f. 1954. Amerikansk utrikesminister under George W Bush. Hjälpte Bush senior med Tysklands återförening som medlem av Nationella säkerhetsrådet.

Maximilien Robespierre. 1758–1794. Fransk revolutionär som förenade höga ideal med hårda metoder. Främste företrädaren för skräckväldet under den franska revolutionen 1789. Avrättad.

Franklin D. Roosevelt. 1882–1945. USA:s president 1933–1945. Besegrade den stora depressionen med stimulanspolitiken *New Deal*. Till en början neutral i andra världskriget, men hade senare ett gott samarbete med Josef Stalin.

Theodore Roosevelt. 1858–1919. USA:s president 1901–1919. Förste amerikanen som fick ett nobelpris, fredspriset 1906, för medling i rysk-japanska kriget.

Donald Rumsfeld. f. 1932. USA:s försvarsminister 1975–1977 och 2001–2006. Ledande arkitekt bakom invasionen i Irak 2003.

Anwar Sadat. 1918–1981. Egyptens president. Anföll Israel 1973 men slöt fem år senare en historisk fred. Nobels fredspris 1978. Mördad 1981.

François Sadi Carnot. 1837–1894. Fransk president, knivmördad av en italiensk anarkist.

Edward Said. 1935–2003. Palestinsk författare och professor i litteratur och engelska. Hans bok »Orientalism« (1978) blev startskottet för postkolonialismen, senare starkt ifrågasatt.

Ricardo Sanchez. f. 1951. Amerikansk general och befälhavare för styrkorna i Irak 2003–2004. Har sagt att hans karriär stäcktes av fängelseskandalen i Abu Ghraib.

Nicolas Sarkozy. f. 1955. Frankrikes president sedan 2007, med ambition att stärka banden till USA och vitalisera fransk ekonomi.

Ibn Saud. 1876–1953. Saudiarabiens förste monark och far till 50–60 barn. Under hans styre upptäcktes och exploaterades landets oljereserver som fortfarande är världens största.

Michael Scheuer. f. 1952. Terroristexpert och författare, specialiserad på al-Qaida. Före detta analytiker på CIA.

Hans von Seeckt. 1866–1936. Tysk officer som organiserade krigsmakten under Weimarrepubliken på 1920-talet.

Max Erwin von Scheubner-Richter. 1884–1923. Tidig medlem av det tyska nazistpartiet. Fick inledningen av Hitlers *Mein Kampf* dedicerad till sig, som martyr i samband med ölkällarkuppen i München.

Alfred von Schlieffen. 1833–1913. Preussisk generalstabschef som utarbetade planen för det tyska anfallet i väster 1914. Schlieffenplanen genomfördes, men misslyckades efter slaget vid Marne.

Lennart Schön. f. 1946. Professor i ekonomisk historia vid Lunds universitet. Har bland annat skrivit »En modern svensk ekonomisk historia« (SNS Förlag).

Yitzhak Shamir. f. 1915. Israelisk premiärminister för högerpartiet likud 1986–1992. Beordrade som medlem av Sternligan attentatet mot den svenske FN-medlaren Folke Bernadotte 1948.

Omar Sharif. f. 1932. Egyptisk skådespelare som slog igenom internationellt med filmen *Lawrence av Arabien* 1962.

Ariel Sharon. f. 1928. Israelisk premiärminister 2001–2006. Krigshjälte, konservativ politiker. Arkitekt bakom bosättningspolitiken och invasionen i Libanon 1982, men låg också bakom återtåget från Gaza 2005.

Ari Shavit. Fritänkande israelisk journalist och kolumnist i tidningen Haaretz.

Martin Sorrell. f. 1945. Brittisk affärsman, vd för VPP, ett av världens ledande företag inom kommunikation och marknadsföring.

Oswald Spengler. 1880–1936. Tysk filosof, förknippad med nazismen, som han dock tog avstånd ifrån. Känd för verket *Västerlandets undergång*, där Tysklands dygder ställs mot Englands individuella kommersialism och Frankrikes egalitarism.

Bruce Springsteen. f. 1949. Rockmusiker och skildrare av amerikanskt arbetarklassliv. Har gjort 25 album som sålt i 115 miljoner exemplar.

Fritz Stern. f. 1926. Tysk-amerikansk historiker vid University of Columbia, specialiserad på tysk och judisk historia och samspelet dem emellan.

Hew Strachan. f. 1949. Militärhistoriker, professor i Oxford och Glasgow. En av världens ledande auktoriteter på första världskriget.

Mark Sykes. 1879–1919. Brittisk konservativ politiker och diplomat som gett namn åt Sykes-Picot-avtalet, om uppdelningen av Mellanöstern mellan Storbritannien och Frankrike 1916.

Talat Pasha. 1874–1921. Turkisk inrikesminister som beordrade arresteringen av armeniska ledare i april 1915 inför folkmordet.

Shashi Tharoor. f. 1956. Indisk diplomat. FN:s informationschef 2002–2007 och kandidat till posten som generalsekreterare.

Nikolaj Tjernysjevskij. 1828–1889. Rysk författare, bland annat till framtidsromanen *Vad bör göras?*, som inspirerade Lenin.

Hideki Tojo. 1884–1948. Japansk general och premiärminister under andra världskriget. Drivande bakom krigspolitiken och alliansen med Tyskland och Italien. Avrättad för krigsförbrytelser.

Heinrich von Treitschke. 1834–1896. Tysk historiker och parlamentsledamot. Bitter fiende till Storbritannien och förespråkare för kolonial expansion, en inriktning av tysk utrikespolitik som bidrog till första världskriget.

Heinrich von Tchirschky und Bögendorff. Tysklands ambassadör i Wien före krigsutbrottet 1914. Sölade med att till Berlin förmedla Serbiens svar på Österrike-Ungerns ultimatum, vilket förvärrade krisläget.

Umberto av Italien. 1904–1983. Kung under en månad 1946, innan Italien genom en folkomröstning införde republik.

Elie Wiesel. f. 1928. Judisk franskspråkig författare som fick Nobels fredspris 1986. Skildrare av Auschwitz, där hela hans familj gick under.

Vilhelm II. 1859–1941. Tysk kejsare 1888–1918. Bidrog till första världskrigets utbrott genom en obalanserad utrikespolitik.

Woodrow Wilson. 1856–1924. Amerikansk president 1913–1919. Omvald 1916 på löftet att hålla USA utanför kriget, men gick lika fullt in i kriget 1917. Progressiv akademiker med idéer om nationellt självstyre.

Bob Woodward. f. 1943. Redaktör på Washington Post. Avslöjade som reporter 1970-talets Watergateskandal, som tvingade Richard Nixon att avgå som president. Författare till tolv bestsellers om amerikansk politik.

Jay Winter. Amerikansk historiker, specialiserad på första världskriget och dess betydelse för 1900-talet.

Abdul Rahman Yasin. f. 1960. Irakisk terrorist som deltog i 1993 års bombattack mot World Trade Center. Utpekad kontaktman mellan Saddam Hussein och al-Qaida, dock utan att USA officiellt hävdat att Irak var inblandat i attacken 1993.

Ramzi Yousef. f. 1968. Kuwaitier som deltog i planeringen av terrordådet mot World Trade Center 1993. Arresterade i Pakistan 1995 och utlämnad till USA, där han dömdes till livstids fängelse.

LITTERATUR

Almqvist, Kurt (red.). *Den sekulära staten och islam i Europa.* (Rolf Ekéus m.fl.) Engelsbergsseminariet 2006. Atlantis. Stockholm 2007.

Almqvist, Kurt & Thomas, Isabella (red.). *Imperier.* Engelsbergsseminariet 2005. Atlantis. Stockholm 2007.

Almqvist, Kurt & Wallrup, Erik (red.). *Religionens framtid.* Engelsbergsseminariet 2001. Atlantis. Stockholm 2006.

Asher, Michael. *Lawrence; The Uncrowned King of Arabia.* Penguin. London 1999.

Audoin-Rouzeau, Stéphane & Becker, Anette. *1914–1918. Retrouver la Guerre.* Éditions Gallimard. Paris 2000.

Balakian, Peter. *The Burning Tigris. A History of the Armenian Genocide.* Pimlico. London 2005.

Barker, A.J. *Neglected War: Mesopotamia 1914–1918.* London 1967.

Berman, Paul. *Terror och liberalism.* SNS. Stockholm. 2004. (*Terror and Liberalism* 2003.)

Bilton, David. *The Home Front in the Great War. Aspects of the Conflict 1914–1918.* Pen & Sword Books. Barnsley 2003.

Boemeke, Feldman, Glaser (red.). *The Treaty of Versailles.* Cambridge University Press & German Historical Institute. Cambridge 1998.

Bourke, J. *An Intimate History of Killing: Face-to-Face Killing in Twentieth Century Warfare.* London 1999.

Brown, Malcolm (red.). *Secret Despatches From Arabia And Other Writings.* Bellew. London 1991.

Bruce, Robert E. Bruce. *A Fraternity of Arms: America and France in the Great War.* University Press of Kansas. Lawrence 2003.

Bullock, Alan. *Hitler.* Odham Books. London 1952.

Bunzl, Matti. *Anti-Semitism and Islamophobia: Hatreds Old and New in Europe.* Prickly Paradigm Press. Chicago 2007.

Cain, PJ & Hopkins, A.G. *British Imperialism, Crisis and Deconstruction 1914–1990.* Longman. London 1993.

Carter, Jimmy. *Palestine Peace Not Apartheid.* Simon & Schuster. New York 2007.

Cecil, Hugh & Liddle, Peter. *Facing Armageddon: The First World War Experienced.* Leo Cooper. London 1996.

Catherwood, Christopher. *Winston's Folly. Imperialism and the Creation of Modern Iraq.* Constable. London 2004.
Clarke, Richard A. *Against All Enemies. Inside America's War on Terror.* Free Press. New York 2004.
von Clausewitz, Carl. *Om Kriget.* Bonniers. Stockholm 2002. (*Vom Kriege* 1832.)
Columbia Pictures: *Lawrence of Arabia.* Sam Spiegel & David Lean. 1962.
Conrad, Joseph. *Anarkisten.* Tiden. Översättning: Roland Adlerberth. Stockholm 1983.
Cowley, Robert (red.). *The Great War. Perspectives on the First World War.* American Historical Publications. New York 2003.
Dizdarevic, Zlatko. *Sarajevo. A War Journal.* Henry Holt. New York 1994.
Dyer, Gwynne. *After Iraq. Where Next For the Middle East.* Yale University Press. New Haven 2008.
11 September Rapporten. *Nationella Kommissionens slutrapport om terroristattacken i USA.* Prisma. Stockholm 2005 (*The 9/11 Commission Report*).
Eriksen, Jens-Martin & Stjernfelt, Fredrik. *Krigens scenografi. Nye Rejser i Bosnia og Serbien.* Lindhardt og Ringhof. Köpenhamn 2004.
Esposito, David. *The Legacy of Woodrow Wilson: American War Aims in World War I.* Questia Media America. 1996.
Fazlhashemi, Mohammad. *Vems islam. De kontrastrika muslimerna.* Norstedts. Stockholm 2008.
French, David. *British Strategy and War Aims 1914–1916.* Allen & Unwin. London 1986.
French, David. *The Strategy of the Lloyd George Coalition 1916–1918.* Clarendon. Oxford 1995.
Freud, Sigmund. *Thoughts for the Times on War and Death,* The Standard Edition of the Complete Psychological Works Vol 14. The Hogarth Press. London 1964.
Ferguson, Niall. *Colossus. The Rise And Fall of the American Empire.* Penguin Press. New York 2004.
Ferguson, Niall. *The Pity of War.* Penguin. Press. London 1998.
Ferro, Marc. *The Great War.* Routledge Classics. London 2002. (*La Grande Guerre.* Éditions Gallimard, Paris 1969.)
Fisk, Robert. *Pity the Nation. Lebanon at War.* Oxford University Press. Oxford 1990.
Fisk, Robert. *The Great War for Civilisation.* Alfred A. Knopf 2006
Fromkin, David. *A Peace To End All Peace.* Avon Books. New York 1989.
Fromkin, David. *Europe's Last Summer.* Random House. London 2004.
Garton Ash, Timothy. *Free World.* Allen Lane. London 2004.
Gilbert, Martin. *A History of the Twentieth Century.* Volume One: 1900–1933. Harper Collins. London 1997.
Gilbert, Martin. *Churchill, A Life.* William Heinemann Ltd. London 1991.
Gilbert, Martin. *Jerusalem in the Twentieth Century.* Chatto & Windus. London 1996.
Halper, Stefan & Clarke, Jonathan. *America Alone, The Neo-Conservatives and The Global Order.* Cambridge University Press. Cambridge 2004.

Halbwachs, Maurice. *La Mémoire collective*. Red. Gérard Namer. Albin Michel. Paris 1997.
Hemingway, Ernest. *I vår tid*. Noveller. Bonniers. Översättning av *På kajen i Smyrna*: Mårten Edlund. Stockholm 1985.
Heuser, B. *Reading Clausewitz*. London 2002.
Hiro, Dilip. *Iraq. A Report from the Inside*. Granta Books. London 2002.
Hitler, Adolf. *Mein Kampf*. Översättning: Ralph Manheim. London 1992.
Hobsbawm, Eric. *Globalisation, Democracy and Terrorism*. Abacus. London 2007.
Hourani, Albert. *A History of the Arab Peoples*. Faber & Faber. London 1991.
Huntington, Samuel P. *Civilisationernas kamp*. Atlantis/Axess. Stockholm 2006.
Jakobson, Max. *Våldets århundrade*. Atlantis. Stockholm 2001.
Johnson, J.H. 1918. *The Unexpected Victory*. Arms and Armour Press. London 1997.
Jünger, Ernst. *Storm of Steel*. Penguin Books. London 2004. (*In Stahlgewittern* 1920.)
Kagan, Robert. *Of Paradise And Power: America and Europe in the New World Order*. Alfred A. Knopf. New York 2003.
Kagan, Robert. *The Return of History and the End of Dreams*. Alfred A. Knopf. New York 2008.
Karlsson, Ingmar. *Europa och Turken. Betraktelser kring en komplicerad relation*. Wahlström & Widstrand. Stockholm 2007.
Karlsson, Ingmar. *Tro, terror och tolerans*. Wahlström & Widstrand. Stockholm 2004.
Karsh, Efraim & Karsh, Inari. *Empires of the Sand*. Harvard University Press. Cambridge, Mass. 2001.
Kebo, Ozren. *Sarajevo. En bruksanvisning*. Bokförlaget DN. Stockholm 1998.
Keegan, John. *The First World War*. Pimlico. London 1999.
Kepel, Gilles. Jihad. *Trail of Political Islam*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts 2002.
Khanna, Parag. *The Second World: Empires and Influence in the New World Order*. Random House. London 2008.
Kissinger, Henry. *Diplomacy*. Simon & Schuster. London 1994.
Knock, Thomas J. *To end all Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*. Oxford UP. New York 1992.
Kraus, Karl. *Die letzten Tage der Menschheit. Tragödie in fünf Akten mit Vorspiel und Epilog*. Frankfurt am Main 1986.
Kumm, Björn. *Terrorismens historia*. Historiska media. Lund 2002.
Lawrence, T.E. *Crusader Castles*. Golden Cockerel Press. London 1936. Bodleian Library (1910).
Lawrence, T.E. *Seven Pillars of Wisdom*. Penguin Classics. London 2000. (Tryckt privat 1926.)
Le Naour, Jean-Yves. *The Living Unknown Soldier. A Story of Grief and the Great War*. Henry Holt. 2004.
Lewis, Bernard. *From Babel to Dragomans*. Weidenfeld & Nicolson. London 2004.
Lewis, Bernard. *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*. Random House. New York 2003.

Lewis, Bernard. *What Went Wrong? The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East.* *Oxford* University Press. Oxford 2002.
MacDonald, Lyn. *1915. The Death of Innocence.* Penguin. London 1997.
Mackey, Sandra. *The Saudis. Inside the Desert Kingdom.* Coronet. USA 1990.
Maier, Charles S. *Among Empires. American Ascendancy and its Predecessors.* Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts 2006.
Malcolm, Noel. *Bosnia. A Short History.* Papermac. London 1994.
Mazower, Mark. *Dark Continent. Europe's Twentieth Century.* Allen Lane, Penguin Press. London 1998.
Meyer, Karl E. *The Dust of Empire, The Race for Mastery in the Asian Heartland.* The Century Foundation. New York 2003.
Milton, Giles. *Paradise Lost. Smyrna 1922. The Destruction of Islam's City of Tolerance.* Sceptre. London 2008.
Morris, Edmund. *The Rise of Theodore Roosevelt.* Coward, McCann & Geogehegan. New York 1979.
Morrow, John H. *The Great War. An Imperial History.* Routledge. New York 2004.
Musil, Robert. *Mannen utan egenskaper.* Bonniers. Översättning: Irma Nordvang. Stockholm 1998.
Neillands, Robin. *The Old Contemptibles. The British Expeditionary Force, 1914.* John Murray. London 2004.
Pipes, Richard. *Den ryska Revolutionen.* Natur och Kultur. Stockholm 2001. (The Russian Revolution. Alfred A. Knopf. 1990.)
Ponting, Clive. *Tretton dagar.* Prisma. Stockholm 2003. (Thirteen Days. Chatto & Windus. London 2002.)
Razzaque, Russel. *Human Being to Human Bomb. Inside the Mind of a Terrorist.* Icon Books. Cambridge 2008.
Remarque, Erich Maria. *På västfronten intet nytt.* Bonniers. Översättning: Curt Berg. Stockholm 1975. (Im Westen nichts Neues. 1929.)
Robbins, Keith. *The First World War.* Oxford University Press. Oxford 1984.
Said, Edward. *Culture and Imperialism.* Vintage. New York 1993.
Said, Edward. *Orientalism.* Ordfront. Stockholm 1993. (*Orientalism.* 1978.)
Said. Edward. *Peace & Its Discontents.* Vintage. London 1995.
Sanchez, Ricardo. *Wiser in Battle: A Soldier's Story.* Harper. New York 2008.
Scheuer, Michael. *Imperial Hubris – Why the West is Losing the War on Terror.* Braasey's. New York 2004.
Schori, Pierre. *Draksåddens år. 11 september, Irakkriget och världen efter Bush.* Leopard. Stockholm 2008.
Schön, Lennart. *Slår historien tillbaka? Globaliseringen i en historisk analys.* Globaliseringsrådet. Stockholm 2008.
Sheffield, Gary. *Forgotten Victory.* Headline Book Publishing. London 2001.

Stevenson, David. *1914–1918. The History of the First World War.* Allen Lane. London 2004.
Strachan, Hew. *The First World War. Volume 1.* Oxford University Press. Oxford 2001.
Swain, Geoffrey. *The Origins of the Russian Civil War.* Longman. London 1996.
Timms, Edward. *Karl Kraus, Apocalyptic Satirist.* New Haven/London 1986.
UNDP. *Arab Human Development Report.* New York 2003.
Vinen, Richard. *A History in Fragments. Europe in the Twentieth Century.* Little Brown & Company. London 2000.
Wilson, Trevor. *The Myriad Faces of War.* Polity. Cambridge 1988.
Wollheim, Richard. *Freud.* FontanaPress. London 1971.
Woodward, Bob. *State of Denial. Bush at War. Part III.* W.W. Norton. New York 2006.
Wright, Lawrence. *Al-Qaida och vägen till 11 september.* Bonniers. Stockholm 2007.

FÖRFATTARENS TACK

För inspiration och stöd vill jag tacka Paddy Coulter vid Reuters Foundation i Oxford och min handledare professor Hew Strachan vid All Souls College. Tack också till mina chefredaktörer på Dagens Nyheter, Jan Wifstrand och Thorbjörn Larsson, för flexibla arbetsvillkor som möjliggjorde fördjupningen.

Sist men inte minst ett stort tack till ambassadör Rolf Ekéus och DN-kollegan Per Jönsson samt Torgny Wadensjö och Helena Hegardt på SNS för värdefulla synpunkter på manuset, och till min älskade samtalspartner Cecilia Magnusson.

REGISTER

Abu Ghraib 10, 41, 67, 126, 135
Abu Hamsa al-Masri 43
Abu Musab, Zarqawi 141, 157
Action Directe 39
Adlerberth, Roland 107
Ahmadinejad, Mahmoud 127, 149
Alexander I 141, 149
Alexander II 105
andra världskriget 50, 56 f., 73, 89 f., 93, 108, 111
Angell, Norman 141, 149
al-Qaida 21 f., 38, 42, 66, 69, 71, 90, 93 ff., 99, 103, 106, 108, 117, 120, 125, 128, 155, 157, 161
Arafat, Yassir 26, 31, 141, 145, 149, 150
Ash, Timothy Garton 101, 149
Association of Genocide Scholars, The 55
Atta, Muhammad 16, 27, 29, 149
Audoin-Rouzeau, Stephane 89, 149
Aziz, Tariq 42

Baathpartiet 71, 92
Baker, James 15, 149
Balfour, Arthur 149
Balfourdeklarationen 33, 149
Barak, Ehud 36, 150
Bauer, Yehuda 56, 150
Becker, Anette 89, 150
Begin, Menachem 26, 32, 117, 150
Bendjedid, Chadli 151
Berg, Curt 82
Berman, Paul 71
Bismarck, Otto von 15, 61, 130 f., 150
Blair, Tony 35 f., 40 ff., 141, 150
Bloch, Ivan 140, 150
Brest-Litovsk, freden i 1918 94
Brezjnev, Leonid 22, 150
Brigate Rosse 39
Brodsky, Joseph 125, 150
Brown, Gordon 40, 150
Bunsen, Maurice de 139, 150
Bush, George H. W. 17, 129, 150
Bush, George W. 10, 15, 20, 22, 36 f., 41 f., 50, 77, 99 f., 102, 117, 125 ff., 133 ff., 137, 141 f., 144, 150

Camus, Albert 34, 151
Canovas del Castillo, Antonio 105, 151
Carnot, François Sadi 105, 159
Chadli Bendjedid 123, 151
Charny, Israel 56, 151
Cheney, Dick 136
Churchill, Ward 56, 151
Churchill, Winston 20, 65 f., 70 f., 85, 93, 151
CIA 38
Clausewitz, Claus von 51, 53 f., 151
Clemenceau, Georges 60, 151
Clinton, Bill 15, 116, 127, 129, 136, 151
Conrad, Joseph 106 f., 151

Dadrian, Vahakn 57, 151
Darwin, Charles 87, 151
Disraeli, Benjamin 131, 151
Dyer, Gwynne 100, 113, 151

Edlund, Mårten 75
Ekéus, Rolf 42, 152
Enver Pascha 65, 152
Elisabet, österrikisk kejsarinna 105

Fayyad, Salam 36, 152
Feinstein, Stephen 56, 152
Ferguson, Niall 64, 98, 101, 152
Ferro, Marc 83, 88, 96, 152
FIS 123
Fischer, Joschka 138, 152
Fisk, Robert 16 f., 99, 152
FN 14, 16 f., 23, 28, 99, 142
Franz Ferdinand, ärkehertig 12, 14, 58 f., 78, 104, 106, 152
Franz Josef, kejsare 141, 154
Freud, Sigmund 82, 84, 152
Fromkin, David 59, 68, 77, 103, 152
Förintelsen 26, 35, 55 f., 108, 127
första världskriget 19, 25, 48, 49 ff., 56, 58, 65, 70, 74, 78 ff., 88 f., 93 ff., 102, 104, 108 ff., 111 f., 117, 149

Gates, Bill 36, 152
George, David Lloyd 71, 93, 141, 152
Goschen, William 139, 153
Grey, Edward 60
Groupe Islamique Armé (GIA) 124
Guantánamo 126, 134 f.
Gulfkriget 19

Halbwachs, Maurice 82 f., 153
Hamas 117
Hamilton, Ian 34
Hartwig, Nikolaj 139, 153
Hegel, Friedrich 87, 153
Hemingway, Ernest 75, 153
Hindenburg, Paul von 80, 132, 153
Hitler, Adolf 21, 26, 54, 56 f., 81, 85, 90, 104, 118, 132, 139, 115, 153
Hizbollah 23 ff., 42, 127, 157
Hobsbawm, Eric 48, 80, 137, 153
Hogarth, D.G. 91 f., 153
Horton, George 74, 153
Huntington, Samuel 35, 145, 147, 153
Hussein, Saddam 16 ff., 22, 41 f., 71 f., 92, 99 ff., 117, 120, 127 f., 138 f., 141 f., 144, 153, 161
Höss, Rudolf 56, 153

Ibn Khaldun 87, 154
Ibn Saud 72, 159
Irakkriget 19, 40 ff., 71 f., 79, 92, 100 f., 108, 113, 116, 119, 126, 128 ff., 133, 138

Jakobson, Max 140, 153
Joffre, Joseph 80, 154
Jünger, Ernst 84, 154

Kagan, Robert 95, 128
kalla kriget 9, 38, 50, 52, 121, 156
Karl XIV Johan 16, 154
Karlsson, Ingmar 123 f., 154
Kebo, Ozren 13, 154
Keegan, John 109, 112, 154
Kemal, Mustafa (Kemal Atatürk) 74, 154
Kennan, George 50, 154
Kennedy, John F. 129, 154
Khanna, Parag 146, 155
Khomeyni, ayatollah 120, 155
Kim Jong Il 127, 154
King-Crane-kommissionen 98 f.
Kipling, Rudyard 82, 155
Kissinger, Henry 78, 99 f., 102, 155
Kitchener, Herbert 80, 155

Kosovokriget 40 f., 152
Kraus, Karl 79, 155
Kuwaitkriget 16 ff., 64, 139

Lansing, Robert 97, 155
Lawrence, T.E. 19, 49, 62, 72, 91 f., 102, 110, 113, 123, 153, 155
Lenin, Vladimir 84, 93 f., 97, 106, 155, 160
Lewis, Bernard 64, 114, 155
Lichnowsky, Karl Max von 139, 155
Lifton, Robert J. 86, 156
Lippman, Walter 96, 156
Livni, Tzipi 35, 156
Ludendorff, Erich 132, 156
Luther, Martin 118
Lynn-Jones, Sean M. 50, 156

Maier, Charles S. 46, 63, 156
Maoz, Moshe 31, 156
Marshall, George C. 113
Marx, Karl 94, 117, 156
Masaryk, Thomas 50, 156
McCain, John 126
McKinley, William 105, 156
Mendlovitz, Saul 56, 156
Miller, Steven E. 50, 156
Mogadishu, slaget om 15, 21
Moltke den yngre, Helmuth von 59, 102, 157
Mubarak, Hosni 28, 157
Murdoch, Rupert 36 f., 157
Musil, Robert 44, 47, 157

Napoleon I 11, 53, 149, 151
Nasrallah, Hassan 127, 157
Netanyahu, Benjamin 31 f., 116, 157
Nikolaj II 140 f., 157
Nixon, Richard 128
Nordvang, Irma 46

O'Toole, Peter 110, 157
Obama, Barack 126
Osloprocessen 31 f., 157

Paléologue, Maurice 139, 157
Papen, Franz von 56, 157
Pearl Harbor 20 f.
Peres, Shimon 31, 34 f., 157
Picot, François 25, 157
Planck, Max 84, 158
PLO 24 f., 39, 149
Powell, Colin 102, 158
Princip, Gavrilo 14, 104, 107, 158
Putin, Vladimir 41, 158

Rabin, Yitzhak 31 f.
Reagan, Ronald 127, 129, 158
Remarque, Erich Maria 82, 158
Reuter, Christoph 121
Rice, Condoleezza 36, 158
Robespierre, Maximilien 12, 158
Roosevelt, Franklin D. 129, 158
Roosevelt, Theodore 86, 158
Rosenberg, Alfred 26
Rote Armee Fraktion 39
Rumsfeld, Donald 102, 158

Sadat, Anwar 38, 158
Said, Edward 91 f., 159
Sanchez, Ricardo 130, 159
Sarkozy, Nicolas 142, 159
Scheubner-Richter, Max Erwin von 57, 159
Scheuer, Michael 102, 159
Schlieffen, Alfred von 202, 159
Schlieffenplanen 102, 132, 159
Schön, Lennart 47, 158
Seeckt, Hans von 56, 159
Shamir, Yitzhak 32, 117, 159
Sharif, Omar 110, 159
Sharon, Ariel 32 f., 117, 159

Shavit, Ari 32, 160
»Sions Vises Protokoll« 26
Sorrell, Martin 37, 160
Spengler, Oswald 85 f., 160
Springsteen, Bruce 20, 160
Stern, Fritz 50, 130, 133, 160
Strachan, Hew 50, 105, 160
Svarta september 30
Sykes, Mark 160
Sykes-Picot-avtalet 25

Talat Pasha 57, 160
terrorattackerna 11 september 2001 16, 18 f., 27, 29, 38, 59, 73, 80, 88 f., 96, 99 f., 102, 124, 142, 149
terrorism 11 f.
Tharoor, Shashi 37, 160
Tisza, István 139
Tjekan 105
Tjernysjevskij, Nikolaj 106, 160
Tojo, Hideki 21, 160
Treitschke, Heinrich von 87, 160
Truman, Harry 129
Tschirschky und Bögendorff, Heinrich von 139, 160

Umberto I 105
Umberto II 161
UNDP 115
Usama bin Ladin 12, 18 f., 21 ff., 27, 38, 42, 54, 64, 66, 90, 102, 129, 135, 141, 155

Versaillesfördraget 1919 60, 110
Wienkongressen 1815 47, 141
Wiesel, Elie 34 f., 56, 161
Vietnamkriget 89
Vilhelm II 56, 58, 60, 107, 130 ff., 141, 161
Wilson, Woodrow 15, 36, 39, 60 f., 62, 69, 95 ff., 98 f., 103, 125, 161
Winter, Jay 54, 161
Woodward, Bob 100, 161
World Economic Forum 34
Världsbanken 142 ff.

Yasin, Abdul Raman 15, 161
Yousef, Ramzi 15 f., 161

1. *Kjell Goldmann* **Identitet & politik**
2. *Niklas Ekdal* **Europa & skulden**

NIKLAS EKDAL är historiker, litteratur- och statsvetare. Han var politisk redaktör på Expressen och Dagens Nyheter mellan 1994 och 2008. Dessförinnan arbetade han bland annat som FN-officer, analytiker på försvarsstaben och chefredaktör för Försvarets Forum. Åren 2004–2005 var han Reuters fellow i Oxford för att studera bakgrunden till »kriget mot terrorismen«.

Första världskriget tog död på 1800-talets framstegsoptimism och globalisering. Ur kriget föddes det förra seklets totalitära plågor, men också många av de säkerhetspolitiska utmaningar som världen står inför i dag, i Mellanöstern, i Kaukasus och på Balkan. Den viktigaste länken mellan 1918 och 2001 är Osmanska riket, och sättet på vilket det monterades ned för nittio år sedan. Men kopplingen mellan världskrigets industriella våld och vår tids terrorism är inte bara geopolitisk, utan också kulturell, psykologisk, ideologisk, taktisk och teknisk.

Insiktsfullt och fängslande analyserar Niklas Ekdal den militanta islamismen och gör ett bokslut över »kriget mot terrorismen«, med utgångspunkt från de dramatiska åren 1914–1918, då fyra imperiemakter sveptes bort och världen förändrades för alltid.

SNS FÖRLAG

ISBN 978-91-85695-84-3